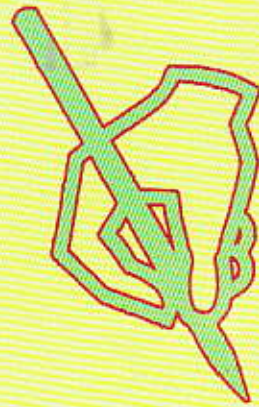


X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, G. Mamatova,  
H. Boqiyeva, N. Sobirova

# HUSNIXAT VA UNI O'QITISH METODIKASI



"IQTISOD-MOLIYA"

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA  
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

---

**X.G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, G. Mamatova,  
H. Boqiyeva, N. Sobirova**

## **HUSNIXAT VA UNI O'QITISH METODIKASI**

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi oliy  
o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etgan

Toshkent - 2007



## HUSNIXAT VA UNI O'QITISH METODIKASINING PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI

Husnixat va uni o'qitish metodikasi - pedagogik fan. Inson o'z fikrini boshqa kishilarga og'zaki va yozma shaklda yetkazishi mumkin. Nutqning bu ikki shaklining o'xshash va farqli tomonlari mavjud bo'lib, ular o'z o'rnida afzalliklarga ega. Og'zaki nutq tovush chiqarib aytiladi va eshittirish uchun mo'ljallanadi. U kishilarning nutq jarayoni vaqtidagi aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladi. Yozma nutq esa tosh, yog'och, teri, metall, qog'oz kabilarga ko'rish asosida idrok qilinadigan doimiy belgilar orqali yozib qo'yiladi. Yozuv kishilarning o'zaro fikr almashishi va bilimlarni egallashning qudratli vositasi hisoblanadi. Yozma nutq avlodlarni bir-biriga bog'laydi, uzoq davrlar mobaynida saqlanadi. Yozuv tufayli kishilar fikri, insoniyat qo'lga kiritgan bilimlar avloddan-avlodga yetib boradi, abadiy yashaydi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni husnixatga o'rgatish ehtiyoji yuqoridagi talablar asosida yuzaga keladi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni husnixat bilan yozishga o'rgatish metodikasi ularda aniq, chiroyli va tez yozish imkonini hosil qilishi lozim. Bu kabi vazifalarni amalga oshirish uchun dastur mazmunini va uning talablarini, o'qitish usullarini, yozuvga o'rgatishning gijeyenik shartlarini, o'quvchilarning yozuvdagi individual kamchiliklarini tahlil qilish, kamchiliklarning yuzaga kelish sabablarini aniqlash va tuzatish usullarini ishlab chiqish zarur.

Demak, yozuv kishi hayotida pedagogik va ijtimoiy ahamiyatga ega. Yuqoridagi talab asosida yozishga o'rgatish boshlang'ich sinflardan boshlanadi. 1-4-sinf o'quvchilarini chiroyli yozishga o'rgatish uchun o'qituvchining o'zi husnixat bilan yozishi, shu bilan birga o'quvchilarni chiroyli yozishga o'rgata olishi kerak.

Husnixat va uni o'qitish fani amaliy fan bo'lib u chiroyli yozishga o'rgatish bilan bir qatorda ta'lim berish, tarbiyalash, vazifalarini ham bajaradi.

Pedagogika oliy o'quv yurtlarida o'qitiladigan "Husnixat va uni o'qitish metodikasi" fanining maqsadi:

1. Talabalarga husnixat metodikasidan nazariy ma'lumot berish.
2. Talabalarni - bo'lg'usi o'qituvchilarni husnixat talablari asosida yozishga o'rgatish.
3. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini husnixatga o'rgatish metod va usullari bilan qurollantirish.

**Taqrizchilar:** pedagogika fanlari nomzodi, dotsent Ra'no Inog'omova,  
filologiya fanlari nomzodi, dotsent Saodat Sultonsaidova

X.G'ulomova

Husnixat va uni o'qitish metodikasi. Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma / X.G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, G.Mamatova, H.Boqiyeva N. Sobirova. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: 2007. - bet.

Mazkur o'quv qo'llanma boshlang'ich ta'lim uchun mo'ljallangan bo'lib, unda talabalarga husnixat metodikasidan nazariy ma'lumot berish, talabalarni husnixat talablari asosida yozish, husnixatga o'rgatish metodikasi bilan qurollantirish nazarda tutilgan.

Husnixatga o'rgatishning ahamiyati va vazifasi; husnixat tarixi, husnixatga o'rgatishning shartlari, metodlari va tamoyillari; boshlang'ich sinflarda husnixat darslarida ko'rgazmalilik va didaktik o'yinlar, boshlang'ich sinflarda husnixat darslari, grafik xatolar ustida ishlash, talabalarning chiroyli yozuv malakalarini rivojlantirish ko'zda tutiladi.

© X.G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva,  
G. Mamatova, H. Boqiyeva,  
N. Sobirova, 2007 y.



## HUSNIXAT VA UNI O'QITISH METODIKASINING PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI

**Husnixat va uni o'qitish metodikasi** - pedagogik fan. Inson o'z fikrini boshqa kishilarga og'zaki va yozma shaklda yetkazishi mumkin. Nutqning bu ikki shaklining o'xshash va farqli tomonlari mavjud bo'lib, ular o'z o'rnida afzalliklarga ega. Og'zaki nutq tovush chiqarib aytiladi va eshitilish uchun mo'ljallanadi. U kishilarning nutq jarayoni vaqtidagi aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladi. Yozma nutq esa tosh, yog'och, teri, metall, qog'oz kabilarga ko'rish asosida idrok qilinadigan doimiy belgilar orqali yozib qo'yiladi. Yozuv kishilarning o'zaro fikr almashishi va bilimlarni egallashning qudratli vositasi hisoblanadi. Yozma nutq avlodlarni bir-biriga bog'laydi, uzoq davrlar mobaynida saqlanadi. Yozuv tufayli kishilar fikri, insoniyat qo'lga kiritgan bilimlar avlodlar avlodga yetib boradi, abadiy yashaydi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni husnixatga o'rgatish ehtiyoji yuqoridagi talablar asosida yuzaga keladi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni husnixat bilan yozishga o'rgatish metodikasi ularda aniq, chiroyli va tez yozish imkonini hosil qilishi lozim. Bu kabi vazifalarni amalga oshirish uchun dastur mazmunini va uning talablarini, o'qitish usullarini, yozuvga o'rgatishning gigiyenik shartlarini, o'quvchilarning yozuvidagi individual kamchiliklarini tahlil qilish, kamchiliklarning yuzaga kelish sabablarini aniqlash va tuzatish usullarini ishlab chiqish zarur.

Demak, yozuv kishi hayotida pedagogik va ijtimoiy ahamiyatga ega. Yuqoridagi talab asosida yozishga o'rgatish boshlang'ich sinflardan boshlanadi. 1-4-sinf o'quvchilarini chiroyli yozishga o'rgatish uchun o'qituvchining o'zi husnixat bilan yozishi, shu bilan birga o'quvchilarni chiroyli yozishga o'rgata olishi kerak.

Husnixat va uni o'qitish fani amaliy fan bo'lib u chiroyli yozishga o'rgatish bilan bir qatorda ta'lim berish, tarbiyalash, vazifalarini ham bajaradi.

Pedagogika oliy o'quv yurtlarida o'qitiladigan "Husnixat va uni o'qitish metodikasi" fanining maqsadi:

1. Talabalarga husnixat metodikasidan nazariy ma'lumot berish.
2. Talabalarni - bo'lg'usi o'qituvchilarni husnixat talablari asosida yozishga o'rgatish.
3. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini husnixatga o'rgatish metod va usullari bilan qurollantirish.

**Taqrizchilar:** pedagogika fanlari nomzodi, dotsent Ra'no Inog'omova,  
filologiya fanlari nomzodi, dotsent Saodat Sultonsaidova

X.G'ulomova

**Husnixat va uni o'qitish metodikasi.** Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma / X.G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, G.Mamatova, H.Boqiyeva N. Sobirova. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: 2007. - bet.

Mazkur o'quv qo'llanma boshlang'ich ta'lim uchun mo'ljallangan bo'lib, unda talabalarga husnixat metodikasidan nazariy ma'lumot berish, talabalarni husnixat talablari asosida yozish, husnixatga o'rgatish metodikasi bilan qurollantirish nazarda tutilgan.

Husnixatga o'rgatishning ahamiyati va vazifasi; husnixat tarixi, husnixatga o'rgatishning shartlari, metodlari va tamoyillari; boshlang'ich sinflarda husnixat darslarida ko'rgazmalilik va didaktik o'yinlar, boshlang'ich sinflarda husnixat darslari, grafik xatolar ustida ishlash, talabalarning chiroyli yozuv malakalarini rivojlantirish ko'zda tutiladi.

© X.G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva,  
G. Mamatova, H. Boqiyeva,  
N. Sobirova, 2007 y.



Boshqa fanlar kabi husnixat va uni o'qitish metodikasining o'z predmeti bor. Bu fanning predmeti ta'lim berish jarayonida chiroyli yozuvni egallash, grafik jihatdan to'g'ri va chiroyli yozishga o'rgatish hisoblanadi.

Husnixat va uni o'rgatish metodikasi fani o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

- talabalarga chiroyli yozuv haqida nazariy bilim berish;
- o'z dastxatlarini ustida ishlash yuzasidan malakalar hosil qilish;
- boshlang'ich sinflarda husnixat darslarini rejalashtirish va tashkil etishga o'rgatish;
- boshlang'ich sinflar uchun husnixat materiallarini tanlay olish tamoyillari bilan tanishtirish.

Husnixat bilan yozish, birinchidan, o'quvchilarda mehnat madaniyatini tarbiyalaydi. Topshiriqlarni toza, aniq va madaniyat bilan bajarish ko'nikmasini hosil qiladi. Ikkinchidan, dastxatga pala-partish va be'etibor munosabatda bo'lish o'quvchilarning imloviy savodsizligini keltirib chiqaradi. Natijada o'quvchilar qiladigan ishlarini o'ylab o'tirmay bajaraveradilar, o'z hato va kamchiliklarini ham o'ylab ko'rmaydigan bo'lib qoladilar. Uchinchidan, husnixat bilan to'g'ri yozish ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, turli rasmiy hujjatlarni yuritishda kishilar unga ehtiyoj sezadi. Husnixat bilan yozilmagan, to'ldirilmagan hujjatlarni o'qishga kitobxonning ko'p vaqt sarflashiga to'g'ri keladi. Vaholanki, maktabda har kuni o'qituvchi 30 talab o'quvchilar daftarini tekshiradi. O'qib bo'lmaydigan dastxat bilan yozilgan xat o'qituvchining ko'p vaqtini sarf bo'lishiga olib keladi. Aniq va ravon qilib yozilgan dastxat o'qituvchining ishini yengillashtiradi, keyingi ta'limiy maqsadlarini amalga oshirishlari uchun imkoniyat yaratadi.

**Husnixat va uni o'qitish metodikasining boshqa fanlar bilan aloqasi.** Husnixat va uni o'qitish metodikasi boshqa fanlar bilan uzviy aloqada bo'lib ularning natijalariga tayanadi.

Amaliy fan hisoblangan husnixat va uni o'qitish metodikasi til o'rganish jarayoni hamdir. Yozish uchun tanlangan til faktlari ayni vaqtda adabiy tilni o'zlashtirib borishga yordam beradi.

Pedagogik fanlar qatorida husnixat darslari ham ta'lim-tarbiya berish vazifasini ham bajaradi. Husnixat darslarida barkamol shahtushunchasi ichiga tozalik, tartibliq tarbiyasi kiradi. Husnixat va uni o'qitish metodikasi ham pedagogikaning ta'lim-tarbiya birligi tamoyiliga amal qiladi.

Husnixat va uni o'qitish metodikasining asoslaridan yana biri psixologiyadir. Psixologiya his, tasavvur, fikr, intilish, istak, havas, qobiliyat kabi tushunchalar haqida ma'lumot beradi. Husnixatga o'rgatishda bola psixologiyasidagi yuqoridagi holatlariga tayanib ish ko'riladi, o'quv materiali tanlanadi, sinflar bo'yicha taqsimlanadi.

Husnixat va uni o'qitish metodikasi fiziologiya, tilshunoslik, adabiyotshunoslik va tarix fanlari bilan ham uzviy aloqadadir.

O'quvchining yozuv jarayonidagi fiziologik holati qo'l harakatlari, yozganlarini to'g'ri, aniq tallafuz qilishda fiziologiyaga tayansa, yozuv uchun tanlangan matnini tahtil qilishda adabiyotshunoslik materiallariga, yozuvning paydo bo'lishi, uning jamiyatdagi tutgan o'rni tushumishda esa tarix fanining yutuqlariga asoslangan holda ish ko'radi.

### Savol va topshiriqlar

1. Husnixat va uni o'qitish metodikasi nima uchun pedagogik fanlar qatoriga kiradi?
2. Husnixatga o'rgatish metodikasining predmeti deganda nimani tushunasiz?
3. Yozuvning pedagogik va ijtimoiy ahamiyatini tushuntirib bering.
4. Husnixatga o'rgatish metodikasining maqsadi nimalardan iborat?
5. Husnixatga o'rgatish metodikasining vazifalari nimalardan iborat?

### YOZUV HAQIDA

**Yozuv haqida ma'lumot.** Yozuv – biror tilda qabul qilingan maxsus belgilar yig'indisi. Yozuv tushunchasi tilning tovush elementlari (so'z, bo'g'in, tovush)ni ifodalovchi belgilariga emas, balki piktofografiya, ideografiya shakllarini ham o'z ichiga oladi. Bular aloqa qilish belgilari yig'indisi sifatida yozuvdan ilgari belgilar (xotira yozuvi, hisoblash yozuvi va boshqalar)ga qarama-qarshi qo'yilgan.

Urug'chiik tuzimi davrida dastlab surat yozuvi paydo bo'ldi. Kishilik jamiyati kichik va tarqoq oila – urug'lardan tashkil topgan davrda kishilar bir-birlari bilan faqat og'zaki nutq yordamida fikr almashgan. Yirik urug' va qabila jamoalarining tarkib topishi bilan og'zaki nutqni uzoqqa yetkazish va uni zamon bilan mustahkamlash ehtiyoji tug'iladi.

Insoniyatning shu ehtiyoji zaminida yozuv paydo bo'lgan. Boshida yozuv bilan bir qatorda grafik shaklga ega bolmagan usullar ham qo'llanilgan (mis, iplarni tugib qo'yish). Bunday belgilar ibtidoiy odamlar hayotida qo'llanilgan. Bu yozuvning qoldiqlari hozir ham urug'-qabilalarning tamg'alari, shimoliy indeyeslarning chig'anoq marjonlari, biror ijtimoiy tabaqaning xususiy mulkimi ifodalovchi belgilar va boshqa shakllarda mavjud.

Yozuv zamon va masofa jihatidan og'zaki nutqqa nisbatan ustunlikka ega. Texnikaning rivoji (telefon, telegraf, radio, televizor, internet) natijasida undagi ustunlik masofa jihatidan zaiflashdi, lekin zamon e'tibori bilan yozuv hali ham og'zaki nutqdan ustun XIX-XX asr boshlarida topilgan va deshifrovka qilingan juda ko'p yodgorliklar yozuvning paydo bolishi va tarixiy taraqqiyotini yoritish imkonini berdi. Fanning bu yutug'i yozuv tarixini tilshunoslik fanining mustaqil bir bo'limi sifatida ajratishga olib keldi.

1. Turli tipdagi Misr iyeogiflari. Bu tur yozuvi XIX-asrning 20-yillarida fransuz olimi Shampalon tomonidan o'qilgan, XIX-asrning



70-90 yillarda Evans o'qigan qadimgi Kput surat yozuvlari va Semq o'qigan Ki pr surat yozuvlari ham Misr surat yozuvlari tipiga kiradi.

2. Mixxat yozuvlarining turli tiplari. Bu tip yozuvlar Osiyoda qadimda yashagan qator xalqlarning tillarida ishlatilgan (shumer assi-ro - ovavilon, elom, xala, xet-kappodokiya, fars tillariga moslangan). Bu tur yozuvlar XIX-asr boshlarida deshifrovka qilina boshlanib, XX-asrning 10-yillarida tugallandi.

3. Somiy xalqlarda qayd qilingan va tillariga moslangan harf yozuvining eng qadimgi shakllari. Bular finikiy va xalaan yozuvlari (asosiy yodgorliklari XIX-asrning 60-70-yillarida va XX-asrning 20-yillarida topilgan). Janubiy arab, oramey yozuvlari (qadimgi namunalar XIX-asrning 60-70 yillarida topilgan). Ko'pchilik mutaxassislarining fikricha, qadimgi uyg'ur va urxun-enesey yozuvlari ham aslida oramey yozuvlari zaminida yuzaga kelgan. Uni 19-asrning 90-yillarida tilshunos olimlari V.Tomsen va V.Radlov deshifrovka qilganlar.

4. Yunon alfavitining qadimgi shakli va lotin alifbosining alohida varianti va boshqa turli variantdagi bu yozuv turlari bizgacha yetib kelgan. Bu yozuvlar XVIII asrdayoq ilm axliga ma'lum bo'ladi va ularning grammatik jihatdan o'rganilishi XIX asrda qiyosiy-tarixiy tilshunoslik fanining rivojiga katta yordam ko'rsatdi.

Yozuvning eng qadimgi shakli piktografiyadir. Bu yozuv asosan Amerika indeeslarida aloqa quroli sifatida qo'llanilgan. Chunki ularning til xususiyatlari shunga mos edi. Bu yozuv qadimgiy bo'lgani uchun unda ideografik yozuv bilan bir qatorda piktografiyaning ham ayrim elementlari bor. Masalan, toshbaqaning rasmi quruqlik tushunchasini ifodalagan, ya'ni shartli belgi vazifasini o'tagan. Chunki quruqlik tushunchasini yozuvda ideografiya bilan berish qiyin edi.

Hayotiy ehtiyoj bora-bora yozuvni soddalashirdi va tasvirlangan predmet bilan yozuv shakli o'rtasidagi o'xshashlik yo'qoldi, belgi so'zning simvoli bo'lib qoldi. Bu xitoy, misr, shumer, vavilon va xett yozuvlariga xos xususiyatdir.

Papirus yozish uchun maxsus tayyovqcha va bo'yoqning kaslif etilishi yozuvni takomillashtirdi, uning soddalashuviga imkon tug'dirdi. Hozir yer yuzida quyidagi besh yozuv asosida tuzilgan yozuv sistemalari tarqalgan.

1) Latin yozuvi (dunyo axolisining 30% ga yaqini foydalanadi); 2) fonetik arab yozuvi (10% ga); 3) Slavyan-kirill yozuvi (10% ga yaqini); 4) grafik-xitoy yozuvi (25% ga yaqin); 5) bo'g'inli xind yozuvi (20% ga yaqini) qolgan boshqa yozuv sistemalari (yunon, yaxudiy, efriopiya, gruzin, arman yozuvlari va bulardan dunyo axolisining 5% ga yaqini foydalanadi).

O'zbek yozuvi tarixi O'rtasiyo xalqlari yozuvining tarixi juda qadim zamonlardan boshlanadi. Eramizdan avvalgi I ming yillik o'rtalarida Eron, O'rtasiyo va boshqa o'lkalarda oromiy yozuvi tarqala boshladi. Turli

yodgorliklarda qayd etilishicha eramizdan oldingi I-III asrlarda oromiy yozuvi bilan bir qatorda yunon va karoshta yozuvlari ham ishlatilgan.

Oromiy yozuvi negizida bir qator mahalliy yozuvlar vujudga kela boshladi. Avesto, Xorazm, Sug'd, kushon, run, uyg'ur yozuvi va boshqa yozuvlar shular jumlasidandir.

Xorazm yozuvi oromiy yozuvining eng qadimiy an'analari saqlab qolgan yozuvdir. Hozirgi eramizdan boshlab sug'd yozuvi qo'llanila boshlandi. Bu yozuv taxminan VI asrlargacha davom etdi. II asrning oxiri III asrning boshlarida Xorazm shohi chiqargan pullarda Xorazm yozuvi uchraydi.

V-VIII asrlar davomida turkiy xalqlarning O'rxun-Enisoy yozuvidan keng foydalananganlar. Bu yozuv fanda "turkiy-run" yozuvi deb ham yuritiladi. Enisoy daryosi qirg'oqlaridagi O'rxun yozuvi yodgorliklari haqida rus xizmatchisi Remezov XVIII asrning oxirida xabar bergan. Ammo uzoq vaqt mobaynida olimlar bu yodgorliklarni o'qiy olishmagan.

1892-1893-yillarda daniyalik olim Vilgeli Tomson, rus olimi V.V.Radlov yodgorlikdagi yozuvlarni o'qishga muvassar bo'ldilar. O'rxun-Enisoy yozuvi turkiy xalqlarning eng katta markaziy yodgorligi hisoblanadi.

VII-VIII asrlarda O'rtasiyo arablar tomonidan istelo qilindi. Shu davrdan boshlab O'rtasiyo jumladan o'zbek xalqi ham arab yozuvidan foydalanila boshlandi. Xalqimiz bu alifbodan 1200 yil foydalanildi.

Arab alifbosi yozilishi jihatdan murakkab bo'lishi bilan birga, o'zbek tilining tovushlarini to'la ifoda eta olgan edi. Shu jihatlarini e'tiborga olgan ilg'or fikrli kishilar arab alifbosi yuzasidan o'z fikrlarini bildirishga harakat qilganlar. Chunonchi, Bobur o'zining "Xatti Boburiy" yozuvini yaratdi. Ammo bu yozuv amaliyotda joriy qilinmadi.

1926-yil iyun oyida O'zbekiston Markaziy Ijroiya Qo'mitasining lotin harflari asosida yangi alifboni qabul qilish haqida qaror qabul qilindi.

O'zbekistonda arab yozuvidan lotin harflariga asoslangan o'zbek alifbosiga o'tish ishlari 1930 yilning birinchi yarmida to'liq amalga oshirildi. Ammo bu yozuvdan ham uzoq foydalanilmadi. 1940 yil 8 mayda amaldagi o'zbek yozuvi yangi alifboga o'tish haqidagi yangi alifboga o'tish haqidagi qonun qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillik e'lon qilinganidan so'ng lotin yozuvi asosidagi o'zbek alifbosi masalasini o'rta qo'ydi. Bu masala O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1993-yil 2-3-sentabrda 12 chaqiriq 13-sessiyasida muhokama qilinib "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida" gi qaror qabul qilindi. Mazkur qarorni amaliyotga joriy qilish borasida qizg'in ishlari olib borildi. O'zbek tilini asosiy imlo qoidalarini xozirlash jarayonida alifbodagi ayrim harflar ularning shakllari yuzasidan fikr mulohazalar paydo bo'ldi. Mana shular asosida "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida" gi qarorga o'zgartirishlarning kiritilishi to'g'risida qaror qabul qilindi.



### Savol va topshiriqlar

1. Yozuvning insoniyat hayotidagi ahamiyatini so'zlab bering.
2. Yozuvning paydo bo'lishi va yozuv turlari haqida fanda qanday fikrlar bildirilgan?
3. O'zbek xalqining eng qadimiy yozuvlari qaysilar?
4. Qaysi yozuvlar amalda joriy qilinmagan?
5. Hozirgi o'zbek yozuvi haqida nimalar bilasiz?

### HUSNIXATGA O'RGATISH METODIKASINING SHAKLLANISH TARIXI

**Hattotlik san'ati.** O'zbek xalqi uzoq asrlik tarixida yaratib qoldirgan madaniy me'rosida hattotlik san'ati alohida o'rin egallaydi.

Arab istilosidan so'ng o'rta Osiyo xalqlari tomonidan islom dimining qabul qilinishi munosabati bilan arab yozuvi ham kirib keladi.

O'rta asrlarda har qanday asar qo'lda ko'chirilib kitob qilingan. Nafis kitob ko'chirish katta hunar va san'at hisoblangan. Bu hunar egalari tarixda hattot nomi bilan mashhur bo'lganlar. Hattotlarning ko'chirgan kitoblari kishilarni hayajonga solib, ularni zavqlantirgan. Shuning ushun ham hattotlik bilan nom chiqargan shaxslar oddiy ko'chiruvchi emas, balki o'sha davrning ilm-ma'rifat va yirik madaniyat arbobi hisoblangan. Qo'lda ko'chirilgan har bir asar san'at mo'jizasi kabi nodir asar hisoblangan.

XIV-XVI asrlarda bir qancha iste'dodli san'atkorlar - nafis kitoblarning ijodchilari yetishdi. Muhammad bin Husayn at-Tibiy, Mir Ali Tabriziy, Xorazmiy, Sulton Ali Mashhadiy, Mir Ali Qilqadam, Mimislar shular jumlasidandir. Bularidan tashqari, o'rta asrlarda yashagan bir qancha olim va fozil kishilar yoshlikdan hattotlik san'atini egallab, keyinchalik kotiblikda ham nom chiqarganlar. Ular faqat o'z asarlarinigina emas, balki boshqa mualliflarning asarlarini ham ko'chirganlar. Masalan Hofiz Sheroziy Xusrav Dextaviyning 'Xamsa'sini ko'chirgan. Alisher Navoiyning mohir hattot ekanligi tarixiy manbalardan ma'lum. Zahriddin Muhammad Bobur arab grafikasida turkiy xalqlarga moslab 'Xatti Boburiy' deb atalgan alifbe yaratdi. Mimis Xorazmiy hattotlik san'ati haqida 'Savodi ta'lim' nomli risola yozdi va Alisher Navoiyning 'Xamsa'sini nihoyatda chiroyli xat bilan ko'chirdi. Muqimiy ham juda mayda nasta'liq va shikasta xati uslubida bayoz ko'chirgan. Bularning hammasi shuni ko'rsatadiki, (O'rta Osiyoda nafis kitob yaratish texnikasi ixtiso etilmagan bir davrda kotiblikka talab nihoyatda kuchli bo'lgan. Qo'l yozmalarni kitob holiga kelirishda bir necha mutaxassislar ishtirok etganlar. Bu jarayonda qog'ozrez (qog'oz quyuvchi), hattot, muzahhib (oltin suv bilan bezak beruvchi), lavoh (lavha chizuvchi), musavvir va sahhoif (muqovalovchi) ishtirok etadi. Shu

yo'sinda tayyorlangan nafis kitoblar sho'hlar, buyuk olimlar va shoirlar kutubxonalari saqlanar edi.

O'rta Osiyo ustalari, ayniqsa, Samarqand va Buxoro ustalari qog'oz ishlashda katta shuhrat qozongan edilar. Ularning qog'ozlari pishiq va silliq edi. Hattot uchun esa ana shunday sifatli qog'ozlar kerak bo'lar edi. Qog'ozlar kustar holda turli usullarda tayyorlangan.

Hattotning asar ko'chirish qurollari: 'siyoh', 'qamish qalam', 'mistar' (transport), qalamning uchini chiqarib turish uchun 'qalamtaroshi', qamish qalamning uchini kesish uchun yasalgan maxsus suyak plastinka 'qalam qat' dan iborat bo'lgan. Qamish qalam hattotning asosiy yozuv quroli hisoblangan. Uni tayyorlash ham alohida san'at talab etgan. Qamish qalamdan qog'ozga siyoh tommaslik uchun hamda qalamda doim yetarli darajada siyoh bo'lishi uchun siyohdon (dovot) ga tolguncha ipak los solingan. Siyohga bo'kirilgan ipak loslar qalamning yetarli miqdorda siyoh bilan ta'minlanishiga yordam beradi.

Hattotlar texnik vazifalardan tashqari o'z yozuv uslublarini ham ishlab chiqarishga intilganlar. Masalan, XII asrdan boshlab hattotlar hayotida ko'fiy xati uslubiga keng o'rin oldi. Bu uslub asosida arab yozuvining quyidagi olti xil asosiy uslublari maydonga keladi:

1. Suls xati - bu xatning to'rt bahrasi tekis, ikki bahrasi yumaloq shakilda yoziladi.

2. Nasx xati - bu xatning ixtirochisi mashhur hattot Ibn Muqla hisoblanadi.

3. Muhaqqaq xati - bir bo'lak qismi tekis bolib, qolgan bo'laklari yumaloq shakilda yoziladi.

4. Rayhoni xati - muhaqqaqdan kelib chiqqan bo'lib uning ixtirochisi Ibn Bavvobdir.

5. Tavqe xati - yarim tekis, yarim yumaloq chiziqdan tashkil topgan.

6. Riqo xati - ko'pchilik harflar bir-biriga qurama qilib yoziladi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan xatlarning har biri o'z o'rinda qollanilib kelingan. Muhaqqaq xatidan qasida va she'rlar yozishda, suls xati - ilmiy asarlar va xat yo'l-yo'riqlarida, rayhoni va nasx xati - qissa va xabarlarda, tavqe buyruq va farmonlarda, riqo xati maktablarda ishlatilgan. Undan tashqari, bu asosiy usulning har biri ingichka va yo'g'on qalamlarda yozilishi natijasida yana o'n ikki xil xatni tashkil qilgan. Shuning uchun ham eski maktablarda yozuv malakasini hamma o'quvchilar ham to'liq egallay olmagani. Yozishga qiyalinish yana bir sababi ko'p xarflarning so'zda qo'llanish o'rni qarambar xil shakl olishidir.

Eski maktabda harflarni nusxaga qarab, alfavit tarbiida katta-katta qilib yozish 'sarxat' deb atalib, ba'zan sarxat yozish bir-ikki yilga cho'zilgan. Sarxat yozishga o'rgatilganidan so'ng 'murakkabot', ya'ni harflarni bir-biriga qo'shib yozib o'rgatilgan. Murakkabotdan keyin 'muqattaot' mashqi, ya'ni bayt va ruboiylar ko'chirib yozish o'rgatilgan. Eski maktabda



muqatta'aga juda ko'p vaqt sarf qilingan. Bolalar duoiy salomni yozishni bilsalar, ularning xat-savodi chiqqan hisoblangan.

Eski maktabda chiroyli yozuvga alohida ahamiyat berilgan, ammo husnixat mashg'ulotlari uchun zarur bo'lgan qoidalar yuzaki tushuntirilgan. Chiroyli yozuvga o'rgatish vaqtida faqat qalamni qanday ushlab qoidalariga eslatilgan. Qalam bilan bir marta yozilgandan so'ng uning ustida qayta yozishga yo'l qo'yilmagan, bu yozuv qoidalarini saqlashdagi birdan-bir usul bo'lgan. Bolalarga yuqoridagiga o'xshash ayrim yo'l-yo'riqlar ko'rsatilgani bilan ularning ko'zi bilan qog'oz orasidagi masofaning to'g'ri saqlanishiga e'tibor berilmagan. Xatto yozish vaqtida nafas olish ham ta'qiqlangan.

Eski maktabda husnixat qoidalarini o'rgatuvchi birdan-bir qo'lanma "Mufradot" kitobi bo'lgan. Domlalar yozishni o'rgatish va husnixat mashq qildirishda shu kitobdan foydalanaganlar. Bu vaqtda husnixatga o'rgatishning birdan-bir yo'li ko'chirib yozish ko'nikmasini hosil qilish bo'lgan. Bolalar uchun arab alfavitida yozish juda qiyin bo'lib, unda biror nuqtaning no'rin qo'llanishi yoki nuqtalar sonini kam yoki ortiq bo'lishi so'zning ma'nosini tubdan o'zgartirib yuborgan. Shuning uchun, arab yozuvida juda ehtiyoj bo'lib yozish zarur edi. Ana shunday bir vaqtda husnixat bo'lishni, har bir harfni to'g'ri va aniq yozishni talab qilish, bu masalaga kishilarning diqqatini jalb qilishda husnixat ta'limini o'rgatuvchi metodik qo'llanma juda muhim edi. Bu ishga birinchi bo'lib shoir va xattot Shermuhammad Avazbek o'g'li Munis (1778-1829) bel bog'laydi. Munis 1804 yilda o'zbek tilida "Savodi ta'lim" nomli risola yozadi. Uning bu risolasi amaliy hamda nazariy tomondan o'sha davrga nisbatan katta ahamiyatga ega edi. Munisning bu asari uning vafotidan keyin Xorazm xattotlari tomonidan ko'chirib yoziladi.

Munis bu risolasini ikki qismga bo'lib, birinchi qismida husnixat ta'limini bergan ustozlari haqida, xat va chiroyli yozuv asboblari haqida foydali maslaxatlar beradi.

So'z maxzanining nishonasi ham,

Ma'ni durining hazonasini ham,

Har so'zki, ko'nguldan o'vdi mavjud,

Xat bo'lmasa bo'lg'ay erdi nobud...

U yozuv qoidalariga ham katta ahamiyat berib shunday deydi: Olam ishi intizomi andin, Olam elining nizomi andin, Ul bo'lmasa bo'lmag'ay kitobat, Bu bo'lmasa qolmag'ay hikoyat...

"Savodi ta'lim" ning ikkinchi qismida arab alfavitidagi harflarning o'lchovi va shakli katta kichikligi tushuntiriladi. Munis bu kitobda harflarning o'lchovini qat'iylashtirib har xillikka chek qo'yib, husnixat ta'limiga yangilik kiritgan. Uning bu risolasi xattot va kitoblarga hamda o'z xatini tuzatmoqchi bo'lgan kishilarga yaqindan yordam bergan.

Hozirgi kunda maktablarimiz oldida turgan muhim vazifalardan biri o'quvchilarning savodxonligini oshirishdir. O'quvchilarning savodxonligini

oshirishda toza va chiroyli yozuvning roli katta. Ulug' rus pedagogi K. D. Ushinskiy husnixat darslariga alohida e'tibor berib, "dastlabki orfoqrafik malakalar husnixat darslarida tiklanadi", - degan edi.

O'zbek maktablari 1940 yildan boshlab, rus grafikasi asosida yozuvga o'ta boshladi. O'zbek maktablari uchun husnixatga maxsus oid qo'llanmalar yaratilmagan bo'lsa ham bu davrda yaratilgan turli metodik qo'llanmalardan foydalanib kelingan.

1948-yilda V. A. Saglin tomonidan tuzilgan "Boshlang'ich sinflarda yozuvga o'rgatish" nomli qo'llanmada I, II, III, IV sinflarda husnixatga o'rgatishning maqsad va usullari bayon etiladi. Bu kitobda yozuvda uchraydigan tipik xatolarni tuzatish uchun ko'rsatmalar va tez yozishga o'rgatish uchun tayyorgarlik mashqlari beriladi. Qo'llanmada doskada bo'r bilan yozish qoidalarini ham kiritiladi.

1948-yilda E. V. Gur'yanov tomonidan tuzilgan "Yozuv mashqlarining psixologik eslatmalari" va "Alifbe davrida yozuvga o'rgatishning psixologiyasi va metodikasi" nomli qo'llanmalarda esa yozuv jarayoniga ilmiy asosda yondashiladi va yozuvning psixofiziologik asoslari ochib beriladi. Muallif bu qo'llanmalarda o'quvchilarning diqqatini boshlang'ich sinflarda darsning samaradorligini oshiruvchi qator shart-sharoitlarga tortadi hamda amaliy ko'rsatmalar beradi. 1959-yilda E. V. Gur'yanovning "Yozuvga o'rgatish psixologiyasi" kitobi nashr qilindi. Bu qo'llanmada, asosan, yozuvga o'rgatish psixologiyasi to'la ochib beriladi, hamda eski kaligrafik yozuv sistemasi tanqid qilinadi. Muallif bosim bilan yoziladigan yozuv sistemasi misollar bilan ko'rsatib beradi, hamda mavjud yozuv grafikasini soddalashtirishni tavsiya etadi.

1983-yilda D. A. Pisarevskiy tomonidan yozilgan "Yozuvga o'rgatish" kitobida birinchi marta boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun darslarni qanday tashkil etish yo'llari ko'rsatiladi. Muallif bu kitobda harflarni izchillik bilan o'rgatishni, har xil bog'lanishlarni to'liq ko'rsatib o'tadi. Ammo chiroyli yozuvga o'rgatishning asosiy shartlari ustida kam ko'rsatma beradi.

1970 yildan boshlab soddalashtirilgan harflar qabul qilindi, undan "Alifbe" kitobida, o'qituvchilar uchun qo'llanmalarda va metodik ko'rsatmalaridan foydalanila boshlandi. Yangi shifrning asosiy xususiyatlari quyidagilardir: juda ko'p harflarning shakli soddalashtirilgan, katta harflarning shakliga yaqinlashirilgan; yangi harflar bir sharoitda qo'lni uzmasdan bog'lab yozishga mo'ljallangan. Yozuv qurollari takomillashtirib borishi bilan E. V. Guryanov tomonidan tavsiya etilayotgan yozuv sistemasi 1970 yildan boshlab maktablarda keng qo'llanila boshlandi.

Shu vaqtlarda rus alfaviti o'qitiladigan maktablar uchun yangi soddalashtirilgan harflar bilan husnixat kitoblari nashr qilina boshlandi.

O'zbek maktablarida soddalashtirilgan kiril alifbosida chiroyli yozish va chiroyli yozishga o'rgatish borasida M. G'ulomov tadqiqot ishlarni



olib bordi. U o'zining qo'llanmalarida 1-4-sinf o'quvchilarini chiroyli yozishga o'rgatish usullarini, husnixat qoidalarini ishlab chiqdi, amaliyotga tadbiiq etish metodikasini ochib berdi.

Amaldagi yozuvni husnixat qoidalarini ularga doir amaliy mashqlar namunasi Y. Abdullayevning "Sovg'a"; "Yangi alifbo va imlo" "Hamrohimi" kitoblarida o'z aksini topgan.

**Hattotlik maktablari haqida ma'lumot.** Xattot va madaniy hayot. Sharq xalqlari, shu jumladan, O'rtasiyo xalqlarining madaniy tarixi eng qadimiy va ko'p sohalarida yuksak taraqqiyot bosqichiga erishilganligi bu kunda butun dunyo ilm-fan ahli tomonidan e'tirof etilgan haqiqatdir. O'rtasiyo xalqlari o'z o'tmishida bir necha dafa iqtisodiy, siyosiy va madaniy taraqqiyot davrini boshidan kechirgan.

Arablar istilosidan so'ng IX-XI asrlarda O'rtasiyo, ayoniqsa, Xorazmda madaniy va ilmiy tafakkur beqiyos barq urib gulladi. Jahonga tanilgan al-Farobiy, Ibn Sino, al-Beruniy singari ulug' mutafakkir olimlar dahosidan xozirgacha bashariyat bahramand bo'lib kelmoqda. Shuni alohida qayd etish zarurki, bu porloq davr arab istilosining mahsuli emas, aksincha, arab istilosiga qadar O'rtasiyo mavjud bo'lgan xorazmiylar va so'g'diylarning uzoq asrlik boy madaniyatining qonuniy taraqqiyotidan iborat bo'lgan. Arab istilosiga qadar O'rtasiyo xalqlari, shu jumladan, turkiy xalqlar (ayniqsa, uyg'ur) yaratgan madaniy obidalar fikrimizning isbotidir. Ayniqsa, 1965 yili Samarqandda ochilgan Afrosiyob arxeologik yodgorliklari arablarga qadar O'rtasiyo xalqlarining misilsiz taraqqiyot darajasida ekanini yana bir marta tasdiqlaydi.

XIII-XIV asrlarda mo'g'ullar O'rtasiyoni vayron qilib, obod shaharlarni xarobaga aylantiradilar. Madaniy yodgorliklar parchalanib, ilm-fan xazinasi bo'lgan minglab qo'lyozma kitoblar gulxanlarda kuydiriladi. Mo'g'ul bosqinchilari qancha barbod etmasinlar, ijodkor xalq o'z madaniy merosini ardoqlaydi, eng og'ir va mashaqqatli hollarda madaniy hayot olg'a tomon boraveradi.

XIV-XV asrlarda Temuriylar davrida O'rtasiyo feodalizm jamiyatida qisqa muddatli bo'lsa ham markazlashgan feodal davlati joriy qilinib, mamlakat hayotida iqtisodiy, siyosiy va madaniy yuksalish ro'y berdi. Ayniqsa, XV asr daHirotda, Samarqandda O'rtasiyo xadqlari madaniyati o'zining eng porloq davrini boshidan kechirdi. Mirzo Ulug'bek, Alisher

<sup>1</sup> Gulomov, M. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarini husnixatga o'rgatish" T. O'qituvchi 1970, "Chiroyli yozuv malakasini shakllantirish" T. O'qituvchi 1992, "Husnixat metodikasi" T. O'qituvchi 1976. Abdullayev, I. "Hamrohimi" o'quv qo'llanma" T. O'qituvchi 1996, "Sovg'a" o'quv qo'llanmasi T. O'qituvchi 1996, "Yangi alifbo va imlo" T. O'qituvchi 2000

Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Xondamir, Behzod, Sulton Ali va Mirzo Bobir bu davrning aql egalari bilan bo'lganlar.

XVI asrning boshidan safaviylar va shayboniylar hokimiyat tepasiga kelishi bilan iqtisodiy va madaniy hayot asta-sekin inqirozga yuz tuta boshlaydi.

XIX asrga kelganda, ayniqsa, o'rtasiyoning Rossiya bilan iqtisodiy va siyosiy aloqalari kuchaya borgan sari madaniy hayotda yana kotarilish roy bera boshladi.

Shunday qilib, IX asrdan to XX asrgacha, taxminan 1000 yillik tarixida O'rtasiyo xalqlarining ilm-fan va ma'naviy madaniyat sohasida yaratib qoldirgan buyuk merosi bizning davrimizgacha, asosan, qo'lyozma kitoblar shaklida yetib kelgandir.

Arab yozuvida kitobat qilingan ming yillik madaniy meros nasldan-nasliga qo'lyozma shaklida o'tib kelgan. Shu qo'lyozma kitoblar tufayliga O'rtasiyo xalqlari ota-bobolari yaratib qoldirgan madaniy merostan bahramand bo'lganlar. Shu qo'lyozma tufayli O'rtasiyodagi har bir xalq, har bir millat o'z tarixiga ega bo'lgan. Nihoyat, shu qo'lyozmalar tufayli O'rtasiyo xalqlari jahon madaniyat tarixi taraqqiyotiga o'z hissasini qo'sha olgan.

Bu qo'lyozma kitoblarning muallif tomonidan parcha-parcha qog'ozlarga yozilib ijod etilgandan so'ng, uni oqqqa ko'chirib, kitob tusiga kirituvchi g'oyat murakkab, mashaqqatli, ayni vaqtda sharafli vazifani bajaruvchi shaxs ko'tib bo'lgan. Ko'tiblik da'fatan qaraganda kishiga bir texnik vazifaga o'xshab ko'rinadi. Kitob go'yo muallifning yaratgan asarini harfina-harf ko'chiruvchi kishidek bolib tuyuladi. Haqiqatda esa bunday emas.

O'rtasiyo asr tarixida va davrda madaniy hayotda kitobatlik hunari eng sharafli va muqaddas vazifa hisoblangan. Avvalombor ko'tibning savodli bo'lishining o'zi feodalizm sharoitida ko'p vaqt hokimlar, amirlar savodsiz bo'lgan bir paytda uni (ko'tibni) yuqori mavqega olib chiqadi. Ikkinchidan, ko'tib kitobat qilish munosabati bilan har bir ko'chirgan kitobning mazmunini o'zlashtira boradi. Shuning natijasida haqiqiy ko'tib o'z zamonasining o'qimishi ilm-ma'rifat egalari qatoridan joy oladi. Demak, o'rtasiyo asr Sharq mamlakatlarida ko'tib ko'chirish bilan shug'ullangan xattotlarni biz oddiy ko'chiruvchi vazifasini bajaruvchi shaxs deb emas, balki har bir xattotni o'z zamonasining o'qimishi ma'rifatparvar, ilg'or ziyolisi va yirik madaniyat arbobi deb tushunishimiz kerak.

Arab yozuvi O'rtasiyoga islom dini bilan kirib kelgan. Shu sababli arab mamlakatlaridagi va shuningdek, O'rtasiyodagi bir gurux xattotlar Qur'on hamda diniy kitoblarni ko'chirish bilan shug'ullanganlar. O'z zamonasida nihoyatda muqaddas hisoblangan «kalomi sharif», din, shariat haqidagi kitoblarni ko'chirish vazifasi har kimning qolidan kelavermagan.

Bulardan tashqari tarixdan yana shu narsa ma'lumki, o'rtasiyo asrlarda yashagan bir qancha olim, shoir va fozil kishilar yoshlikdan xattotlik



san'atini egallab, keyinchalik kotiblikda ham nom chiqarganlar. Bunday ulug' zotlar faqat o'z asarlarining kitobat qilmasdan, balki boshqa mualliflar asarini ham ko'chirganlar. Masalan, Hofiz Sheroziy Xusrav Dehlaviyning «Xamsa»sini ko'chirgan. Temuriy bolalaridan bir nechalari (Boysunqor Mirzo, G'olib Mirzo, Badiuzzamon) kitobat bilan shugullanganlar. Alisher Navoiyning mohir xattot ekanligi tarixiy manbalardan ma'lum. Mirzo Bobir arab grafikasining turkiy xalqlarga moslab islox qilingan yengil yozuv «Xatti boburiy»ni ijod etgan. Munis Xorazmiy xattotlik san'ati haqida «Savodi ta'lim» nomli risola yozgan va Alisher Navoiyning «Xamsa»sini nihoyatda go'zal xat bilan ko'chirgan. Nihoyat, Buxoro xattotlik maktabining so'ngi vakillaridan XIX asrning buyuk olimi, ensiklopedik aql egasi Ahmad Donish o'ndan ortiq zebo qo'lyozmalar ko'chirib qoldirgan.

Ibn Vahhobning xat san'ati haqidagi risolasidagi asosiy g'oyalar keyinchalik juda ko'p risolalarda taraqqiy ettirildi va yangi amaliy maslahatlar, nazariy fikrlar bilan boyitildi.

Biroq Ibn Vahhob ixtiro etgan xat namunalarini haqida XVI asrgacha, deyarli, hech qanday aniq ma'lumot yo'q. Faqat XV asrning II yarmida yashab 908/1502-03 yilda vafot etgan arab xattotlaridan Muhammad bin Hasan al-Tibiy o'zining risolasida Ibn Vahhob Tomonidan 17 xil xat ixtiro etilganligini to'la ravishda bayon qiladi hamda bu 17 xil xatni Ibn Vahhob yozgan mo'tabar nusxalardan ko'chirib, ularning nomlarini birma-bir ko'rsatadi. Muxammad Bin xasan al-Tibiy risolasini arab olimlaridan doktor Saloxiddin al-Munajjid 908/1502-03 yilda ko'chirilgan nusxasini 1962 yilda maksimal shaklda nashr qildirgan va unga katta so'z boshi yozgan.

Mazkur risola orqali biz Ibn Vahhobga nisbat berilgan xat namunalarini bilan tanishish imkoniga egamiz.

Arab xatining husnixatdagi eng muhim qoidalarini va turlarini mashhur ixtirochi Ibn Vahhob 36 tur xatdan tubandagi 16 turini Ibn Muqladan keyin ixtiro qilganligi va takomillashtirganini XVI asr (1519- yil)da yashagan ulug' xattot Muhammad binni Hasan Tibiy o'zining «Jome'i mahosini kitobat ul-kuttab» nomli asarida Ibn Vahhob usulidan suratlarini yozib ko'rsatgan.

O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida mavjud minglab kitoblar va kitobat san'ati, husnixat togrisidagi qator risolalarda berilgan ma'lumotlardan kelib chiqib, husnixat san'ati O'rta Osiyo xalqlarining ma'naviy madaniyat tarixida yetakchi rol o'ynagan san'atlardan bolgan degan xulosa chiqarish mumkin.

O'rta Osiyoda xattotlik san'atining keng taraqqiyoti Temur va Temuriylar davridan boshlanadi. Husnixat san'ati dastlab Xuroson poytaxti Hiirotda rivojlanib, u erda Sulton Ali Mashhadiy boshliq yirik xattotlik

maktabi tashkil topadi. Maktabning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, bu yerda, asosan, XIV asrda Mir Ali Tabriziy yaratgan nasta'liq xat uslubi Sulton Ali tomonidan takomillashtiriladi. Bu uslub yirik va mayda nasta'liq kitobat ishlarida keng qollanib, badiiy va tarixiy asarlar faqat nasta'liq xatida kitobat qilingan. Diniy va ba'zi ilmiy asarlar esa nasx xatida ko'chirilgan. Kofiy, rifo'. Suls va nasx xatlari esa ko'proq me'morchilik, naqqoshlik san'atida va Sharq epigrafiyasida ishlatilgan.

**Hiirot xattotlik maktabi.** Hiirot Xurosonning eng katta va mashhur shaharlaridan bo'lib, olimlar, fozillar, shoirlar va xattotlar bilan tolgan xushmanzara bog'-bo'stonlari, turli meva va suvlarining ko'pligi bilan shuxrat qozongan.

Xurosonning katta qismidagi markaziy shaharlardan yana biri Marv Shohjon (Turkmaniston)dir. Yoqut Hamaviyning aytishicha, al mavron \*(ikki marv) degan so'z bo'lib, biri Marvud ikkinchisi Marv shodhijondir.

Yoqut shunday deydi: «Marvda ilmiy ahamiyatga ega bolgan qimmatli kitoblar juda ko'p edi. Men u erdan ketgan vaqtimda (1220- yilda) vaqf qilingan 10 ta kutubxona bor ediki, dunyoda kitobning ko'pligi va yaxshiligi jihatidan unday joyni ko'rmaganman. Ular quyidagicha:

1. Katta jomega qarashli 2ta kutubxona bolib, biri Sulton Sanjar xodimlaridan Aziziddin Abu Bakr Zanjoniy nomiga qo'yilgan. Unda 12 ming jildga yaqin qo'lyozma kitoblar saqlanadi.

2. Al-Kamolliya kutubxonasi (kimga nisbat berilganligi ma'lum emas). 3. 1100- yilda vafot etgan Al Mustavfiy Abulsa'd Muhammad ibn Mansurning madrasasidagi kutubxona.

4. Nizom al-Mulk Hasan binni Is'hoqning madrasasidagi kutubxona.

5. Somoniylarga tegishli ikki kutubxona.

6. Al-Armiidiya madrasasidagi kutubxona.

7. Marvdagi oxirgi vazirlardan Majdi mulkning kutubxonasi.

8. Madrasa Xotuniyadagi kutubxona.

9. Yana u erda Az-Zamiriya kutubxonasi. Bularning hammasi 1221- yilda mo'g'ullar tomonidan xarob etilgan».

Ahmad Tayibshoh Movarounnahriy bir necha xatga, ayniqsa, suls xatiga ravshanlik kiritgan. 1215- yilda vafot etgan. Ba'zilar bu xattotni Ibrohim shoh Tayib Ahmad deydi.

Mavlono Yusuf Xurosoniy xattot Yoqutning mashhur shogirdlaridandir. Ustozi bilan bir vaqtda vafot etgan. Yoqut xat bilan 1210 yilda ko'chirilgan «Kalimoti murtazaviyya» asari Ayoso'fiya kutubxonasida saqlanadi. «Kalimot» bilan birga Ali binni Hilol xatida Salomat ibn Jandal ismi arab sho'irning qasidasini ko'chirgan. Bu qasidani 1218- yilda ko'chirib tamomlagan. 1269 yilda vafot etgan.

Ibroqim Mirzo Shohrux o'g'li Temur nabiralardan bo'lib, Sharafiddin Ali Yazdiy shogirdlaridandir. Ulug' tarixchi o'zining «Zafarnoma'i Temuriy» asarini Temurga bag'ishlab yozgan. Mirzo Ibrohim olti xil



tanlab olish uchun o'quv yilining boshida uning bo'yini o'lchash va bo'yiga mos maktab jihoziga o'tqazish kerak.

Bo'yni 0.5 smgacha aniq va to'g'ri o'lchash lozim. Bo'yni bo'y o'lchagich bilan yoki o'quvchini orqasi bilan devorga yopishib turishini ta'minlab, oyoqlari tovonlarini birlashtirib, oyoq uchlari chetga ochgan holda devorga tekis holda tegib turishi lozim. Devorda o'lchashni qulaylashtirish uchun devorga (plintus qalinligida) santimetrarga bo'lingan doskani qoqish kerak bo'ladi.

O'quvchini devor yoniga qo'yib, to'g'riga qarash taklif etiladi va boshiga to'g'ri burchakli uchburchak qo'yiladi, uchburchakning bir kateti o'quvchining boshiga, ikkinchi uchi esa o'lchagichli devorga qo'yiladi, ana shundan uning bo'yi aniqlanadi.

O'quvchilarni o'lqazish paytida ularning ko'rish va eshitish qobiliyatlarini ham hisobga olish lozim bo'ladi. Yaxshi ko'rmaydigan yoki eshitmaydigan o'quvchini o'qituvchining stoli yaqiniga o'tqazish maqsadga muvofiqdir.

Sinfda yorug'lik me'yorda bo'lishi kerak. Sinf o'quvchi yozuv taxtasiga yozilishi lozim bo'lgan kattalikdagi yozuv belgilarini ko'ra olishi mumkin bo'lgan yorug'lik bilan ta'minlanishi lozim. Yorug'lik o'quv xonasining chap tomonidan tushib turishi lozim.

Agar oynalar o'quvchining old tomonida joylashgan bo'lsa, yorug'lik tomondan joylashgan oynalar o'quvchi qo'lining soyasi qog'ozga tushib unga old tomondan tushadi va ko'z setkachasini zararlantiradi. O'ng tomondan joylashgan oynalar o'quvchi bilan noqulaylik tug'diradi.

Agar yorug'lik manbai orqada joylashgan bo'lsa, stolga o'quvchining butun gavdasining soyasi tushadi.

Bu talablarga sinfdan tashqari holatlarda ham rioya qilinadi. Husnixat bilan to'g'ri yozish nafaqat sinf, balki sinfdan tashqari vaqtidagi ishlarda ham o'quvchiga singdirib boriladi.

To'g'ri tashkil etilgan sharoitda ham tarbiyaviy va amaliy ahamiyatga ega, ular bolalarda husnixat bilan yozish malakalarini hosil bo'lishida muhim rol o'ynaydi.

Pechat shrifti bilan yozilgan, aniqrog'i chizilgan harf ko'proq aniq pechat shriftiga aylanadi. U esa o'z navbatida chizmalardagi yozuvlarda qo'l keladi. Pechat shrift bilan yozilgan devoriy gazetalar o'ziga xos uslubga ega bo'ladi.

Pechat shriftining namunasi bo'lib oddiy standart shrift xizmat qilishi mumkin. U (DTS) tomonidan boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan bo'ladi.

Yozishga o'rgatishda avval o'tirish qoidalarini bilan tanishtirish va to'g'ri o'tirish ko'nikmalarini shakllantirish lozim.

Bir nechta darslardan so'ng o'qituvchining birgina "To'g'ri o'tirish" so'ziga talab qilinayotgan holatda o'tirishlariga erishishi zarur.

xatda tengi yo'q xattot edi. Yoqut uslubiga taqdim qilib, xat san'atida undan o'tib ketgan. U yozgan xat qoldiqlarining ba'zilari hozir ham Sheroz qadimiy binolarida saqlanib qolgan. Xattot 1431- yilda vafot etgan.

Ahmad Rumiy Sulton Boysunqor kitobxonasining xattotlaridan bo'lib, ko'p vaqtlar ulug' kishilar bilan suhbatlashgan.

Sulton Boysunqor Temuriy shahzodalardanidir. U 35 yoshida -1427 yilda vafot etgan. «Davlatshoh tazkira»da ko'rsatilishicha, uning kitobxonasida 40 nafar mashhur xattotlar tun kun kitobat bilan shug'ullanar edilar. Xattotlik, zarafshonlik, oltin xalash, naqsh, lavha, rasm, miniatyura va boshqa badiiy san'atlar ishlash Boysunqor davrida ravnaq topgan. Istanbulning har bir kutubxonasida hech bo'lmaganda bir nusxa uning davrida ko'chirilgan asari mavjud. Sulton buyrug'i bilan ko'chirilgan qolyozmalardan «Faraj ba'da shiddat»ning tarjimai va «Nusxat ul-arvox» kitobi diqqatga sazovordir.

Mirzo Ulug'bek astronomiya va xandasada o'z davrida yagona bo'lgani kabi Boysunqor Mirzo she'r va xatda o'z davrining eng mashhur kishisi edi.

Eronliklarning aytishicha, to'rt kishi to'rt xatda sulda Boysunqor Mirzo, nasta'liqda Mir Imod, nasxda Mirzo Ahmad, shikasta xatda Darvesh Abdu Majid Tolqoniy ustod emish.

### Savol va topshiriqlar

1. Hattotlik san'ati qanday ehtiyojlar tufayli yuzaga keldi?
2. Hattotlik bilan nom chiqqan shaxslar kimlar va ularning faoliyati haqida nimalarni bilib oldingiz?
3. XII asrda keng o'rin egallagan Kofiy kabining uslublari haqida so'zlang.
4. Eski maktablarda yozuvga o'rgatish qanday olib borilgan?
5. Husnixat metodikasining shakllanishida Munis qanday o'rin tutgan?
6. XX asrda yozuvga va husnixatga o'rgatish bo'yicha qanday ishlar amalga oshirildi?
7. Kitobatchilik bilan shug'ullangan tarixiy shaharlardan kimlarni bilasiz?
8. Hattotlar va hattotlik maktablari faoliyat haqida so'zlang?

### HUSNIXAT DARSLARIGA QO'YILADIGAN TALABLAR

**Yozuvning gigiyenik talablari.** Gigiyenik talablarga ko'ra maktab jihozi o'quvchining bo'yiga mos kelishi lozim. Jihozning o'quvchining bo'yiga to'g'ri kelmasligi umurtqa pog'onasining qiyyshayishiga va uzoqni ko'ra olmaslik kasalligiga olib keladi.

Kuzatishlarning natijasiga ko'ra o'quvchi bir - biridan bo'yi - bo'yicha 10 sm ko'p bo'lmagan holda farqlansa, ularni bir xil o'lchamdagi maktab jihoziga o'lqazish mumkin. Jihozni bolaning yoshiga mas holda



1. Yozish jarayonida yozayotgan o'quvchi oyoqlari, oyoq kaftlari polga yoki stol (parta)ning oyoq qo'ygichida turishi lozim.

2. Gavdaning ko'krak qismi stoldan 5 sm uzoqlikda turishi kerak.

3. Erkin holda o'qish uchun bosh stolga o'zgina egilgan holatda bo'ladi. Ruchkaning uchidan ko'zgacha bo'lgan masofa 25-30 sm bo'ladi. Bundan tashqari, bosh yozuv jarayonida to'g'ri tutiladi. Boshni yon tomonga (pastga) engashirib o'tirishga yo'l qo'ymaslik kerak.

4. Ikkala qo'l ustida to'g'ri burchak ostida bir-biriga qaratilgan holda turish, yozayotganda tirsak stolning ustida va bir o'zgina stolning chetiga chiqib turishi lozim. Qo'lning bunday holatda turishi gavdaning stol ustiga engashib va ko'kragini stolga tegib turishini oldini oladi.

**Yozuv qurollari va ulardan foydalanish.** O'quvchilarni chiroyli yozishga o'rgatishda, ularda husnixat malakalarini hosil qilishda yozuv qurollari va materiallarining sifati katta rol o'ynaydi.

Yozuvning chiroyli bo'lishi ko'p jihatdan yozuv quroli va materialiga bogliqdir. Yozuv qurollari va materiallari quyidagilar sanaladi:

1. Xattaxta.

2. «To'g'ri o'tir» plakati.

3. Alifbo'ning yozma shakli.

4. Haflar alohida yozilgan ko'rgazma.

5. Husnixat daftari.

6. Rangli bo'rlar.

7. Ruchka.

8. Yozuv daftari.

Bola maktabga qadam qo'ngan kundanoq yozuv qurollaridan to'g'ri foydalanishga, ularni ozoda saqlashga o'rgatib boriladi.

O'qituvchi o'quvchining yozuv qurollari va materiallarini muntazam tekshirib borishi muhim vazifa sanaladi. Dastur talabi boyicha 1-sinf o'quvchilari uchun yozuv yoli 4 mm, bosh harflar uchun 8 mm bolgan qiya chiziqdagi siyrak bolgan 2 chizikli daftar tavsiya etiladi.

2-4-sinflarda chiziqdagi 8 mm 1 chizikli daftar tutilishi lozim. Kichik harflarning bo'yi 3 mm, bosh harflarning bo'yi 6 mm, raqamlarning boyi harflardan 2 marta qisqa boladi. 1-2-sinfda husnixat uchun maxsus alohida darftarga, 3-4-sinflarda ona tili daftarlarga yozadilar.

1-2-sinflarda foydalaniladigan darftarda qiya chiziqdagi orasidagi masofa 30 mm va qiya chiziqdagi kichik harflar yoziladigan parallel chiziqdagi orasidagi masofa 4 mm ga teng bo'lgan ikki chizikli daftar tavsiya etiladi.

Qiya chiziqdagi siyrak bolgan ikki chizikli daftarga yozdirib borish va mashq qildirish orqali 1-sinf o'quvchilarini mayda harflar bilan tez yozishga o'rgatib boriladi. Bunday darftarda mashq qilish o'quvchilarga harflarning eni va ular orasidagi masofani ko'z bilan chamalash, qiya qilishga rioya qilish imkoniyatini beradi.

1-sinfda «Husnixat» predmeti 2-yarim yillikdan boshlanadi. O'quvchi daftarga sana va oy yozdiriladi. Xat boshiga amal qilishga o'rgatiladi, daftar

hoshiyasi bo'lishi shart. Darftarga sarlovha yozdirilganda, sarlovha va matn orasida satr qoldirilmaydi.

Daftarga xatoni to'g'irlash yo'li o'rgatiladi. Bu holda xato harfning ustidan chiziq tortib, ustiga to'g'risini yozishga odatlantiriladi. Daftar uy vazifasi berilgach, yigib olinadi, tekshiriladi va baholanadi.

Yozuv materiallari bolgan daftarni yuritishga quyidagi talablar qo'yiladi:

1. Daftarga toza va aniq yozish.

2. Daftar muqovasidagi yozuvlar yagona talab asosida yozilishi, yonda daftlar qaysi fan uchun tutilganligi, nechanchi sinf, maktabning nomi va nomeri, o'quvchining ismi va sharifi ko'rsatib o'tilishi zarur.

3. 1-sinf o'quvchilarining daftarlari muqovasi o'qituvchi tomonidan yoziladi.

4. Har bir daftarda hoshiya bo'lishi shart.

5. 2-sinfdan boshlab mashq tortib raqami, qayerda bajarilganligi (sinfda yoki uyda) yozib qo'yiladi.

6. Harf yoki bo'g'in hamda so'zlarning tagiga ehtiyotkorlik bilan chiroydi va tekis chiziladi.

7. Xato yozilgan harf yoki harfiy birkimlarni namuna sifatida daftar hoshiyasiga yozib ko'rsatiladi.

8. Noto'g'ri yozilgan harflarni bo'yash, o'chirish yoki qavs ichiga olib qo'yishga ruxsat etilmaydi.

9. Mashqlarni bajarishda, matn yozishda xat boshidan yozish qoidalariga amal qilish talab etiladi.

Daftar o'quvchining ko'kragining to'g'risida o'rtada, uning o'ng burchagi chapdan yuqori bo'lishi kerak. Boshning va gavdaning o'rtacha u yoki bu tomonga burilishini ta'minlash uchun bir necha so'z yozilganidan so'ng chap qo'l bilan chap tomonga suriladi, chunki yozayotgan qo'l ko'krakning o'rtasidan unchalik uzoqlashib ketmasligi kerak.

Dastlabki kundanoq bolani daftarni to'g'ri va ozoda tutishga o'rgatib boorish lozim.

Daftar ustidagi yozuv matniga mos holda, o'rnatilgan tartibga ko'ra to'ldirilishi lozim.

Daftarni qog'oz bilan o'rash mumkin emas, chunki buklangan qog'ozning qalinligi yozishga halaqit beradi. Daftarni muqovalagandan ko'ra o'quvchini partaning ustki qavatining ozodaligiga va yozayotganda daftarning tagiga toza qog'oz varag'ini qo'yishga o'rgatib borish kerak. Uflarning hammasi o'quvchining daftarni tashqi tomondan ozoda tutishini nazorat qilib borishga o'rgatadi.

Daftarning tashqi ko'rinishining ozodaligi va tartibliliigi hamma tomondan tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Daftar varag'iga yozishda bolalarga quyidagilarni: tushuntirib o'tish lozim.



1. Sana yoki tariib raqami qayerga yozilishini;

2. Qatorning qayeridan so'z yozishni boshlash lozimligini;

3. Qatoridagi so'zlaning oraliq masofasi qanday bo'lishi kerakligini;

4. Avvalgi va keyingi ishlar orasida qancha qator tashlanishi haqida;

5. Betni qanday yakunlash haqida tushuntirib o'tish lozim.

**Ruchkadan foydalanish.** Yozishga o'rgatishning ilk bosqichida ruchkani to'g'ri ushlab qoidasi o'rgatiladi.

Chiroyli husnixat bilan yozishga erishishda yozuv qurolining ahamiyati katta. Hozirda yozuv quroli sifatida sharikli ruchkadan foydalanish tavsiya etiladi. Sharikli ruchka yozish uchun qulay, ingichka, engil, barmoqlar orasida tutishga mos. Ruchka barmoq orasida tutilganda, ruchka uchi bilan barmoq oralig'i 1,5-2 smga teng bo'lishi shart. Aks holda barmoqni ruchka uchidan uzq ushlab yoki juda yaqin tutish yozuv sifatini buzadi, harflarni xunuk yozishga olib keladi.

Sharikli ruchkada maxsus siyoh bilan to'ldirilgan sterjenning bolishi undagi ancha vaqt foydalanish imkoniyatini yaratadi. Ruchka sterjeni siyohi faqat binafsha rangda bo'lishi talab qilinadi.

O'qituvchi daftrarni tekshirganda qizil pastali ruchkadan foydalanadi. Ruchka pakada maxsus penalda saqlanadi. Partada esa ruchkani qo'yish uchun maxsus joy bo'ladi. O'quvchi ruchkasidagi siyoh tugagan taqdirda, lozim bolganda foydalanish uchun mehka va sterjenlar bolishi zarur.

Ruchka uchta barmoq orasida tutiladi, ko'rsatkich va o'rtta barmoq bilan ushlanadi. Uchta barmoqning barchasi o'zgina bukilgan holda ruchkani tutadi. Ko'rsatkich barmoq ruchkaning ustida, o'rtachasi uni o'ng tomondan, katta barmoq esa chap tomondan ushlab turadi; qolgan ikkita barmoq - nomsiz va jimjiloq kaftga suyanchiq bo'lib qog'ozga yengilgina tegib turib unda sirg'anishi kerak. Ruchkaning uchi o'ng yelkaga qarama-qarshi turadi. Tezda charchab qolmaslik uchun ruchkani qattiq siqmaslik kerak.

Yozish jarayoni quydagilardan tashkil topgan: harflarning shtrixi ruchkani ushlab turgan barmoqlarning bukilishi va ochilishi yordamida yoziladi, qator old yelkaning va kafning yordamida, kaft jimjiloqqa va nomsiz barmoqlarga tayanib chapdan va o'ngga qarab harakatlanadi. Bu usullarning barchasi o'z holicha oddiy va ulami bolaga tushuntirish, ko'rsatib berish oson, lekin ularni o'rganish va amalda qo'lash birmuncha qiyinchiliklar tug'diradi.

Buning sababi bolalar bir vaqtning o'zida bir qancha qiyinchiliklarni yengib o'tishlariga to'g'ri keladi. Bularga o'z gavdasini to'g'ri tutishga, daftraning turishiga, ruchkani tutish holatiga barmoqlarning, kafning va old yelkaning ishiga, shu vaqtning o'zida hall tanish bo'lmagan yangi harfni yozishga to'g'ri keladi.

**Xattaxta** sinfda o'quvchi uchun yozuv materialidan biri sanaladi. O'quvchining husnixati daftr va xattaxtada takomillashtirib boriladi,

shuning uchun xattaxtada yozuvni amalga oshirish uchun uning rangi jigir rang va to'q yashil bo'lishiga erishish lozim. Bimda xat aniq va chiroyli korinishga ega boladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari foydalanadigan xattaxtaning uch qismdan iborat bolishi, xattaxtaning bir bolagiga yozuv daftraning, ikkinchi bolagiga katak daftraning chiziqdari chizilishi juda muhimdir. Bu chiziqdar yordamida o'quvchi chiroyli yozuvga o'rganadi. Shuningdek, xattaxtaning bo'yi ham chiroyli yozuvda katta ahamiyat kasb etadi, shu sababi va yuqori va pastga o'quvchi bo'yiga moslab harakatlanirishga moslangan bolishi e'tiborga olinadi.

O'qituvchi sinf taxtasiga yozayotgan paytida shunday turishi kerakki, qo'llarining harakatini yopib qo'ymasligi lozim.

Sinf taxtasi tekis g'adir-budursiz va yoriqlarsiz bo'lishi va bo'yash uchun maxsus tayyorlangan qora bo'yoq bilan bo'yalgan bo'lishi lozim. Oddiy moyli qora bo'yoq yozuv taxtani bo'yash uchun yaroqsizdir, chunki yozuv taxtaning yaltiroq ustki qavati yorug'likni ko'zga tushiradi, bo'r esa uning ustida sirpanadi va maydalanib ketadi.

Sinf taxtasini shunday holatda joylashtirish kerakki, oynadan tushayotgan yorug'lik unda aks etmasligi va o'quvchilar sinfning turli joyidan unga yozilgan yozuvni bemalol o'qiy olishlari mumkin bo'lsin.

O'zida istonch hosil qilgan holda yozuv taxtasiga harflarni bosib yozish uchun va mustahkam qilib joylashgan bo'lishi kerak. Agar yozuv taxtasi devorga osib qo'yilgan bo'lsa, nafaqat uning yuqori tomoni ilinib turishi kerak, balki yozuv taxtaning ikki cheti ham.

Husnixat bilan yozish mashg'ulotlari uchun yozuv taxta rangli chiziqdar bilan chizilgan bo'lishi kerak. Agar yozuv taxtasi chizilmagan bo'lsa o'qituvchi o'zi unga chiziqdar tortishi talab etiladi. Harf va sonlarni yozish uchun gorizontial va yotiq chiziqdarining orasidagi masofa o'quvchilarning daftralaridagi chiziqdariga nisbatan yirikroq olinishi kerak.

Gorizontial chiziqdarlarni yozuv taxtasiga bo'r bilan bo'yalgan arqonchani yozuv taxtasiga bosib chiqish orqali chizish mumkin.

Yozuv taxtasiga chiziqdarlarni tezda chizish uchun turli qalinlikdagi chiziqdaridan foydalanish mumkin. Bunda bir vaqtning o'zida chizg'ichning ikkala tomonidan chiziqdar tortib ketish mumkin.

Harflarning yotliqligini aniqlovchi yotiq chiziqdarlarni sinf to'g'ri burchakli uchburchag yordamida tezda chizib chiqish mumkin. Bunday uchburchakni o'qituvchining o'zi foner yog'ochlar orqali yasab olishi mumkin.

Agarda sinf xonasi ikki smenada ikkita birinchi sinf yoki ikkita ikkinchi sinf o'quvchilari shug'ullanishsa, unda sinf taxtasini muntazam ravishda amal bo'yog'I bilan chizilgan chiziqdar holda ishlatish lozim. Buning uchun eng yaxshisi to'q qizil rangdagi yoki jigarrangdagi bo'yoqda foydalanish maqsadga muvofiqdir. Har qanday chiziqdar ozoda (oldiniga chiziqdarlarni qalam bilan chizib olish, undan keyin bo'yoq bilan) chizish mumkin.



Shuningdek, maktabda ustiga qora bo'yoq bo'yalgan foner bo'lagidan ham ko'chma sinf yozuv taxtasini yasab olish mumkin. Bunday yozuv taxtalariga gorizontal va yotiq chiziqlar yoki matematik mashg'ulotlar uchun gorizontal va vertical chiziqlar chizish uchun yozuv taxtasining qavatiga bigiz yoki mix yordamida chizib chiqiladi. Chiziqlar orasiga tushgan bo'r aniq oq chiziqning hosil bo'lishiga yordam beradi., bu esa o'qituvchining 'qo'li' bilan bo'r bilan chizib chiqishda yengillik beradi va harflarni yozish jarayonini yengillashtiradi, chunki yozuv taxtasining uski qavatida bo'yoqlardan qolgan g'adir-budurlar bo'lmaydi.

Bo'r xattaxtaga yozishda yozuv quroli sanaladi. Uning yogli bo'lishi katta ahamiyat kasb etadi. Bo'rning sifati yozuv sifatini ta'minlaydi. Husnixatga o'rgatishda yuqoridagilar e'tiborga olinishi shart.

Bo'r yumshoq bo'lishi lozim. U 15x15 mmqalinlikda va 50 mm uzunligida uncha katta bo'lmagan shaklda tayyorlab qo'yilgan bo'lishi kerak. Bunday shakldagi bo'r parchasini barmoqlar bilan ushlash qulay va qo'lni yengil harakatlantirish bilan turli qalinlikdagi shtrixlarni aniq chizishga erishish mumkin.

Bo'r o'ta va bosh barmoqlarning o'rtasida yengil ushlanadi. Bosib yozish faqatgina ko'rsatkich barmoq orqali nazorat qilinadi. Ko'rsatkich barmoq bo'rning ustida, uning chekka qismida turishi lozim, bo'lmasa bosib yozish jarayonida bo'r sinib ketishi mumkin. Nomsiz va jimjiloq barmoqlar xiyfa kafga tomon bukilgan bo'lishi kerak.

Boshlang'ich sinfda husnixat darslarida o'quvchilarni gigenik talablarga rioya qilishga va yozuv qurollaridan foydalanishga o'rgatish bo'yicha olib boriladigan tushuntirish namunasi keltiramiz.

**Dars mavzusi:** O'quvchilarni yozuv faoliyatida ishtirok etadigan tana qismlari bilan tanishtirish. Yozuv paytida ularni to'g'ri tuta bilishga; ruchka va daftarni to'g'ri ushlashga o'rgatish.

Dars rejası:

1. Kirish suhbatı.
2. Odamning alohida tana qismini ko'rsatish va nomlanishni aytish. Yozayotgan paytdagi ularni qanday tutishga o'rgatish.
3. Daftarning yozuv jarayonida partada turishi.
4. Tirsak va kaftni to'g'ri tutish va ruchkani to'g'ri ushlash.

**Darsning borishi:**

Darsning boshida o'qituvchi o'quvchilarga yozuv mashg'ulotlarida tez va chiroyli yozishni o'rgatishlarni tushuntirib o'tadi. Yozuvni o'rganish har bir insonning hayotida muhim rol o'ynaydi. Yaxshi yoza olmaydigan odam o'zini noqulay his etadi, uning yozuvini o'qiydiganlar esa uning mazmunini umuman anglay olmaydilar.

Keyin esa o'qituvchi oquvchilarga to'g'ri yozish uchun harflar va so'zlar nimalardan va qanday hosil bo'lishi haqida va to'g'ri o'tirish qoidalarini, ruchkani tutish yo'llari haqida ma'lumot berib o'tadi.

O'qituvchi yozuv jarayonida ishtirok etadigan tana qismlarini ko'rsatadi. Biron bir o'quvchini sinf xonasining o'rtasiga chiqarib tartib bilan ularning boshi, ko'zi, yelkasi va h.zolarni ko'rsatib, o'quvchilarni o'z savollariga javob berishlarini talab qiladi.

Agar o'quvchilar ayrim tana qismlarini old yelka, barmoq bo'g'inlarini bilmasalar, o'qituvchi ularning nomini aytib, yozuvda u yoki bu tana qismining qanday ishtirok etishini va uni tutishni tushuntirib o'tadi.

So'ng o'qituvchi yozuv jarayonida noto'g'ri o'tirish bir qancha jiddiy kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo'lishini va keyinchalik butun hayoti davomida qolishi haqida ma'lumot berib o'tadi. Bularga uzoqni ko'ra olmaslik, bukchayish, nafas olishning qiyinlashuvi va o'zidan keyin ko'krak qafasi kasalliklari va h.zolar kiradi.

Undan keyin o'qituvchi o'quvchilardan tushuntirib o'tganlarining hammasini savollar yordamida va yozayotganda to'g'ri o'tirish tartibini ko'rsatib beradi.

Stolga o'tirayotganda o'quvchilarga yaxshi ko'rinnadigan joyga (eng yaxshisi profil holda) o'tirib: 'Qaranglar, men hozir yozish jarayonida qanday o'tirish talab etilsa, shunday o'tiraman. Sizlar ham men qanday o'tirsam, shunday o'tirishga harakat qiling. Qarang-chi, men qanday o'tiribman, egilibmi yo to'g'ri mi yo qiyay?'

O'quvchilar: Qiya.

O'qituvchi: qaranglar, mening qo'llarim qayerda turibdi va diqqat bilan qarang-chi, tirsaklarim qanday holda turibdi?

O'quvchilar: Qo'llaringiz stol ustida turibdi, tirsaklaringiz esa stol chetidan ozgina chiqib turibdi.

O'qituvchi: Qarang-ch, men tirsagimni gavgdamga engashtirib, ikki tomonga surib qo'ydimmi?

O'quvchilar: Tirsaklaringiz hech qayerga engashmagan va ikki tomonga surilmagan.

O'qituvchi: Aytinlar-chi, boshimni qanday tutib turibman?

O'quvchilar: Boshingiz to'g'ri turibdi.

O'qituvchi: Oyoqlarim nimaga tirilib turibdi?

O'quvchilar: Ular to'g'ri, polga tegib turibda.

O'qituvchi: Qarang-chi, men qanday holda o'tiribman. Mening gavdam va yelkalarim qanday ko'rinishda?

O'quvchilar: Gavdangiz qiya tutilgan holda.

O'qituvchi: Mening ko'kragim va stolning cheti o'rtasidagi oraliq masofa qanday?

O'quvchilar: Sizning ko'kragingiz va stolning orasidagi masofa unchalik katta emas.

O'qituvchi: Hammangiz turing va yozayotganda lozim bo'ladigan holda o'tiring.

- yana bir bora turinglar. Qani, menga aytin-chi, yozayotganda qanday o'tirsa to'g'ri hisoblanadi?



O'qituvchi o'quvchilarning yozuv jarayonida to'g'ri o'tirish tartibini kuzatadi va daftarning to'g'ri turish tartibini o'rgatishga kirishadi.

O'quvchilarga daftarlarni tarqatiladi va sinf taxtasida daftarni to'g'ri qo'yganda egilish chizig'i to'g'ri burchak bilan partaning oldingi chetiga tushirishni ko'rgazmali holda ko'rsatib o'tadi.

Bundan keyin oqituvchi o'quvchilarga ruchkani to'g'ri ushlash tartibini ko'rsatib beradi. Ruchkani uchta barmoq bilan : bosh, o'rt va ko'rsatkich barmoqlar bilan ushlash lozim. Bu barmoqlar juda ham bukilgan va juda ham ochilgan bo'lmashligi kerak. Barmoqlarni qattiq siqmaslik kerak, bosh barmoq ko'rsatkich barmoqqa tegmasligi kerak. Qolgan ikki barmoqlarni shunday joylashtirish kerakki, bunda ular yozish jarayonida qo'l kaftining qator yo'nalishiga erkin holda yo'naltirib boradi, bu esa tez va bog'lanishli yozuvda muhim o'rinni tutadi. Nomsiz barmoqni o'rt barmoqqa yoki kaftga tomon engashtirish mumkin. Jimjiloq kaft uchun tayanch nuqtasi hisoblanadi, u yozish jarayonida qog'oz yuzasiga tegib turish va unda yengil harakatlanishi kerak. Qo'l kafti shunday holda joylashishi kerakki, yozayotgan odam kaftning ichki tarafini ko'rmasligi lozim. Kaftning o'ng tomoni qog'ozga tayanishi mumkin emas, bunday holat o'ng qo'lning erkin harakatlanishiga halaqat beradi.

O'qituvchi o'z yozuvini mukammallashtirish uchun olib boradigan muntazam-ishlari.

O'qituvchi o'z yozuvini yanada chiroyli va mukammal bo'lishi uchun uzluksiz shug'ullanib borishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yishi shart.

Shunday fikrlar bor, agar muntazam yozib borilsa, yozuv yaxshilanaib boradi. Lekin buning aksi ham bo'lishi mumkin: inson qanchalik ko'p yozsa, uning yozuvi shimchalik tushunarsiz bo'lib boraverar ekan.

O'qituvchi to'g'ri husnixatda yozishni o'rganib olishi lozim. O'qituvchi faqat nazariy jihatdangina emas, balki har bir harf uchun yo'lga qo'yilgan amaliy proporsional bog'liqlikni ham bilishi darkor.

Shu bilan bir vaqtda lozim bo'lgan mashqlar orqali qo'lning kaftini va barmoqlar harakatini yengillatish va rivojlantirish kerak bo'ladi.

O'qituvchi sinf taxtasida yozish usullarini o'rgatishga alohida e'tibor berishi lozim. Sinf taxtasida yozish jarayonida yo'l qo'yadigan xatolarga: harflarni noto'g'ri yozish bilan birgalikda uni uzoqdan qanday ko'rinishini hisobga olmasdan yozish va yozuvning noto'g'riligi shunda ko'rinadiki, barcha asosiy va birlashtiruvchi shtrixlar bir xil qolipda yoziladi, unda asosiy shtrixlar qalinroq chiziqlar bilan yozilmasdan qolaveradi.

Faqatgina yaxshi yozuvga ega bo'lgan holdagina o'qituvchi bolalarga yozuvning to'g'ri yozilgan namunasini berishi va ulardan yaxshi natijalar olishi mumkin. O'quvchilar harflarning tuzilishini, uni chizishdagi ketma ketligini yaxshi o'zlashtirib olishlari uchun o'qituvchi butalarning hammasini sinf taxtasida ko'rgazmali tarzda ko'rsatishi lozim.

Tajribalarning ko'rsatishicha, o'quvchi chiroyli va to'g'ri yozuvda sinf taxtasiga bo'rtida aniq va chiroyli yozadigan o'qituvchining o'quvchilari chiroyli va to'g'ri yozadilar.

Sinf taxtasida yozish malakalariga quyidagilar kiradi: 1-navbatda qo'l harakatini rivojlantirish, simmetriyani xis qilish va taxtaning qaysi qismida yozilgan xarf, so'z va fraza yozilganini tezda topishni, bir qarashda topa bilishlikni d'rgatish lozim.

Bundan so'ng bo'r bilan yozishni u bilan ishlash texnikasini o'rganib olish lozim. Bo'r bilan yozishda ingichka va qalin shtrixlarni yozishni, shuningdek ingichka chiziqdan bosib yozishga o'tish va h.zo malakalarni egallash lozim. Yozuvda sinf taxtasi va bo'ming sifati katta ahamiyatga ega.

Bo'r yumshoq bo'lishi lozim. U 15x15 mm qalinlikda va 50 mm uzunligida uncha katta bo'lmagan shaklda tayyorlab qo'yilgan bo'lishi kerak. Bunday shakldagi bo'r parchasini barmoqlar bilan ushlash qulay va qo'lning yengil harakatlanirish bilan turli qalinlikdagi shtrixlarni aniq chizishga erishish mumkin.

Bo'r o'ta va bosh barmoqlarning o'rtasida yengil ushlanadi. Bosib yozish faqatgina ko'rsatkich barmoq orqali nazorat qilinadi. Ko'rsatkich barmoq bo'ming ustida, uning chekka qismida turishi lozim, bo'lmasa bosib yozish jarayonida bo'r sinib ketishi mumkin. Nomsiz va jimjiloq barmoqlar xiyala kaftga tomon bukilgan bo'lishi kerak.

O'qituvchi sinf taxtasiga yozayotgan paytida shunday turishi kerakki, go'llarining harakatini yopib qo'ymasligi lozim.

Sinf taxtasi tekis g'adir - budursiz va yoriqlarsiz bo'lishi va bo'yash uchun maxsus tayyorlangan qora apsidal bo'yoq bilan bo'yalgan bo'lishi lozim.

Oddiy moyli qora bo'yoq yoziv taxtani bo'yash uchun yaroqsizdir, chunki yozuv taxtaning yaltiroq ustki qavatini yorug'likni ko'zga tushiradi, bo'r esa uning ustida sirpanadi va maydalanib ketadi.

Sinf taxtasini shunday holda joylashtirish kerakki, oynadan tushayotgan yorug'lik unda aks etmasligi va o'quvchilar sinfning turli joyidan unga yozilgan yozuvni bema'lol o'qiy olishlari mumkin bo'lsin.

O'zida ishonch hosil qilgan holda yozuv taxtasiga harflarni bosib yozish uchun u mustahkam qilib joylashtirgan bo'lishi kerak. Agar yozuv taxtasi devorga osib qo'yilgan bo'lsa, nafaqat uning yuqori tomoni ilinib turishi kerak, balki yozuv taxtaning ikki cheti ham.

Husnixat bilan yozish mashg'ulotlari uchun yozuv taxta rangli chiziqlar bilan chizilgan bo'lishi kerak, ular daftarning chiziqlariga mos kelishi kerak. Agar yozuv taxtasi chizilmagan bo'lsa, o'qituvchi o'zi unga chiziqlar tortishi talab etiladi.

Harf va sonlarni yozish uchun gorizont va yotiq chiziqlarning orasidagi masofa o'quvchilarning daftarlardagi chiziqlarga nisbatan yirikroq olinishi kerak.



Gorizontal chiziqlarni yozuv taxtasiga bo'r bilan bo'yalgan arqonchani yozuv taxtasiga bosib chiqish orqali chizish mumkin.

Yozuv taxtasiga chiziqlarni tezda chizish uchun turli qalinlikdagi chiziqlardan foydalanish mumkin. Bunda bir vaqtning o'zida chizg'ichning ikkala tomonidan chiziqlar tortib ketish mumkin.

Harflarning yotliqligini aniqlovchi yotiq chiziqlarni sinf to'g'ri burchakli uchburchagi yordamida tezda chizib chiqish mumkin. Bunday uchburchakni o'qituvchining o'zi foner yog'ochlar orqali yasab olishi mumkin.

Agarda sinf xonasi ikki smenada ikkita birinchi sinf yoki ikkita ikkinchi sinf o'quvchilari shug'ullanishsa, unda sinf taxtasini muntazam ravishda emal bo'yog'l bilan chizilgan chiziqli holda ishlatishtirish lozim. Buning uchun eng yaxshisi to'q qizil rangdagi yoki jigarrangdagi bo'yog'dan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Har qanday chiziqli ozoda (oldimga chiziqlarni qalam bilan chizib olish, undan keyin bo'yog' bilan) chizish mumkin. Shuningdek, maktabda ustiga qora bo'yog' bo'yalgan foner bo'lagidan ham ko'ema sinf yozuv taxtasini yasab olish mumkin. Bunday yozuv taxtalarga gorizontal va yotiq chiziqlar yoki matematik mashg'ulotlar uchun gorizontal va vertical chiziqlar chizish uchun yozuv taxtasining qavatiga bigiz yoki mix yordamida chizib chiqiladi. Chiziqlar orasiga tushgan bo'r aniq oq chiziqlarning hosil bo'lishiga yordam beradi, bu esa o'qituvchining 'qo'li' bilan bo'r bilan chizib chiqishda yengillik beradi va harflarni yozish jarayonini yengillashdiradi, chunki yozuv taxtasining ustki qavatida bo'yog'lardan qolgan g'adir - budurlar bo'lmaydi.

3. O'qituvchining darsga tayyorlanishi. O'qituvchi har bir yozuv darslariga va o'quv fanlariga qanday tayyorlanishi, mashg'ulotda ishlab chiqadigan materialni qanday tayyorlab olishi mumkin. Butun darsga yetadigan sinf ishi uchun materialni tayyorlash o'qituvchi uchun muhim ahamiyatga egadir. Ba'zida ayniqsa, endi dars o'ta boshlayotgan o'qituvchida materiallar yetarli bo'lmaydi: bir xildagi mashqlar mashg'ulotning sust va zerikarli o'tishida mashg'ulot so'ngida esa minimal nujjalarga erishiladi. Dars uchun material tanlab olinadi, so'ng o'qituvchi o'z faoliyatini o'quvchilarning qobiliyatiga va kuchiga qarab rejalashtirib olishi kerak. Agarda dars o'tish jarayonida yozuv taxtasidan foydalanish kerak bo'lsa, o'qituvchi oldindan kerakli materialni ishlab chiqishi lozim. Ko'pchilikka ma'lumki, hamma narsaga birdaniga erishib bo'lmaydi: sinf yozuv taxtasida namunalarni chiroyli qilib yozish - ko'proq mashqlarni bajarishga va katta mahorat talab etadi. Noto'g'ri yozilgan mashq esa o'quvchining o'qituvchiga bo'lan ishonchini yo'qolishiga turki bo'ladi. Bo'r bilan yozish texnikasining murakkabligidan tashqari ma'lum bo'lgan namunani yozuv taxtasiga joylashtirish ham amaliyotni talab etadi, shuning uchun darsga tayyorgarlik ko'rishda bu yo'nalishda ham mashq qilib borish lozim.

Bundan tashqari o'qituvchi tanlab olayotgan materialining sifati ustida ham bosh gotirishi kerak. Agarda darsga tayyorlangan material mazmunli

bo'lsa, o'quvchilar zo'r qiziqish bilan ishlaydilar va mashg'ulotlar ular uchun qiziqarli tarzda o'tadi.

O'qituvchining asosiy diqqati sinfdagi barcha o'quvchilarni birgalikda, ahil va hamkorlikda ishlashga va ularni jalb etishga qaratilishi lozim. Shu maqsadda o'qituvchi oldindan qaysi o'quvchilarning bilimini dars jarayonida sinab ko'rishi kerakligini belgilab oladi. Sinfdagilar hamkorlikda, ahil bo'lib bajaradigan ish qachonki o'qituvchining ta'lim berish shakli va ishga bo'lgan munosabati yuqori darajada bo'lsagina ijobiy natijalar berishishi mumkin. O'quvchilar o'qituvchining ularga nisbatan qilyotilgan kayfiyatiga bevosita sherik bo'ladilar. O'qituvchining kayfiyati bo'shashtib, parishon, ortiqcha hayojanlanish yoki haddan tashqari harakatchan bo'lsa bu holat o'quvchilarga o'tib ularning ish faoliyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Qachonki o'qituvchi izehil, aniq o'ylab olgan va jonli ravishda dars o'tsa o'quvchilarning darsga munosabati ijobiy bo'ladi va dars mazmuli bo'ladi.

Shuningdek, o'quvchilarga uyga beriladigan topshiriqlarni ham oldindan rejalashtirib qo'yish kerak. Beriladigan topshiriq o'quvchilarni mustagil ravishda mashg'ulot bajarishga va o'tilgan dastur materialini mustahkamlab borishga o'rgatib borishi lozim.

### Savol va topshiriqlar

1. Husnixat darslariga qanday talablar qo'yiladi?
2. Husnixat darslarini tashkil etishning pedagogik, umumdidaktik talablari nimalardan iborat?
3. Yozuvning gigiyenik talablariga nimalar kiradi?
4. Yozuv mebellari qanday talabga javob berishi zarur? Partada o'tirish qoidalarini aytib va ko'rsatib bering?
5. Yorug'likning tushushi haqidagi ko'rsatmalarni so'zlab bering.
6. Yozuv qurollari va materiallariga nimalar kiradi?
7. Daftardan foydalanish qoidalariga nimalar kiradi?
8. Yozuv jarayonida ruchka ushlash qoidalarini va uni o'quvchilarga o'rgatish usulini ayting.
9. Yozuv darslarida doskadan foydalanish haqida gapiring.
10. Husnixat bilan yozish ko'nikmalarini shakllantirish nimalarga bog'liq?
11. Hozirgi kunda amalda bo'lgan yozuv qurollariga munosabatingizni bildiring.

### HUSNIXATGA O'RGATISHNING METODIK SHARTLARI

1. O'qituvchining namunaviy yozuvi - bolalarda to'g'ri yozuvni shakllantirishning asosiy omili hisoblanadi. Yozishga o'rgatish ko'pincha taqijid qilish orqali amalga oshadi. O'qituvchining birinchi o'quv yilida sinf taxtasi yoki o'quvchi daftariga yozganlari ast nusxa sifatida ko'riladi,



ishlarida, yozma ariza, ular tomonidan tayyorlanadigan ko'rgazmalar (devoriy gazetalar, jadvallar, shiorlar va h.zo) amal qilish kerak.  
Orfografik - to'g'ri, aniq va tushunarli qilib yozishni talab etish jarayonida o'qituvchi o'quvchining pala - partish yozuvini va ikki varaq qog'ozga yozgan yozma ishini ham nazorat qilib borishi lozim. Har bir o'quvchining daftri tartibli bo'lishiga erishish kerak.

Harflarning yozilishi sodda va to'g'ri bo'lishi kerak. Pedagogik amaliyotda, boshlang'ich 1-2- sinflarda o'rganiladigan shriftlarning namunasi ishlab chiqilgan. 3 va 4- sinflar amaliyotida qo'llanadigan tez yozuv malakasining boshlang'ich sinflardagi yozuvdan anchagina farq qiladi. Xarakterli jihrlardan biri shundaki, tez yoziladigan yozuvda ayrim so'zlar qog'ozdan qo'l uzmasdan yoziladi.

4. **Husnixatga o'rgatish izchil va ketma-ketlik xarakteriga ega bo'lishi lozim.** O'rgatish jarayonida o'qituvchining dastur materialini, o'quvchini soddaroq shakliy ko'rinishga ega bo'lgan harflardan, murakkabroq ko'rinishga ega harflarga o'tkazishga va yirik hamda sekin yozuvdan, mayda va tez yozuvga o'tkazishda e'tibor beriladi. Husnixat mashqlarini o'zaro bog'liqlikda muntazam uyushtiriladi.

Shuni yodda tutishi kerakki, bolani sekin yozuvda harfni to'g'ri yozishni o'rganib olmaguncha tez yozuvga o'tkazish mumkin e-mas. Shuning uchun ham dasturda tez yozish ko'nikmalari 3-4- sinflarda shakllantiriladi.

5. **Individual yordam.** Ayrim o'quvchilarning yozuvdagi individual farqlikni kuzatib boorish mumkin. Bu farq o'ta qiya yozilishda va hokazolarda kuzatiladi.

Dastlabki yozuvga o'rgatish paytida individual ko'p ko'zga tashlanmaydi, bu hol ko'proq yuqori sinflarda tez yozuvga o'tgan paytda kuzatiladi.

Yozuvdagi individuallik o'ziga xoslikni 4- sinflarda o'tkaziladigan mashg'ulotlar jarayonida aniqlash mumkin, chunki bu davrda o'quvchilar mustaqil ravishda bir chiziqli daftraga yozishga o'tgani bo'ladi.

O'quvchida aniq va ravon yozuv hosil bo'lishi uchun o'qituvchi mustaqil ravishda bir chiziqli daftraning harflarining grafik shakliga, boshqa harf bilan o'quvchining butun diqqatini harflarning grafik shakliga, boshqa harf bilan qo'shib ketmasligiga, har biri bir - biritdan o'ziga ko'rsatilgan o'Ichamga e'tiborini qaratishi lozim.

6. **O'quvchilarning husnixat bilan to'g'ri yozish ko'nikmalarini rivojlantirib borish.** Husnixatga o'rgatish ishlarini sistematik tarzda olib borish talab etiladi. Bunda yozuv materiallarini asta-sekin ko'paytirish va murakkablashtirib boorish nazarda tutiladi. Buning uchun ham o'quvchilar to'g'ri yozuvning har kungi ko'nikmasi bilan cheklanib qolmay, uzluksiz ravishda nazorat tekshiruv ishlarini yoki yozuvning sifatini 'ko'rish' ishlarini olib borishlari zarur bo'ladi.

O'quvchilar nazorat vaqtini oldindan bilganlari ma'qul, chunki bungacha ruchkadagi kamchilikni va daftrani tayyorlab qo'yishga vaqt ajratadilar. Yozib bo'lgach, bolalar o'z ishlarini o'rtoqlari bilan

chunki o'quvchilar undan o'z daftraga ko'chirib oladilar. Shuning uchun o'qituvchining husnixati to'g'ri va chiroyli bo'lishi lozim. Sinf taxtasiga yozilgan yozuvi esa o'quvchining daftridagi harflarning joylashishiga mos xolda bo'lishi kerak. Amaliyotning ko'satishicha, agar o'qituvchi qatorning oxirigacha yozmasa (to'ldirmasa), bolalar ham undan namuna olib qatorning oxirigacha yozishmaydi, qog'ozni bekorga sarf etishadi va so'zlarni keyingi qatorga to'g'ri ko'chirish yo'llarini o'rgana olmaydilar, shubhali hollarda qator oxirigacha ko'chirmaydigan bo'lishadi.

O'qituvchi o'z yozuvini yanada chiroyli va mukammal bo'lishi uchun uzluksiz shug'ullanib borishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yishi shart.

Shunday fikrlar bor, agar muntazam yozib borilsa, yozuv yaxshilanib boradi. Lekin buning aks ham bo'lishi mumkin: inson qanchalik ko'p yozsa, uning yozuvi shunchalik tushumarsiz bo'lib borar ekan.

O'qituvchi to'g'ri husnixatda yozishni o'rganib olishi lozim. O'qituvchi faqat nazariy jihatdangina emas, balki har bir harf uchun yo'lga qo'yilgan amaliy proporsional bog'liqlikni ham bilishi darkor.

Shu bilan bir vaqtda lozim bo'lgan mashqlar orqali qo'lning kaftini va barmoqlar harakatini yengillatish va rivojlantirish kerak bo'ladi.

O'qituvchi sinf taxtasida yozish usullarini ham egallab olishi lozim. Sinf taxtasida yozish jarayonida xatolarga yo'l qo'ymasligi kerak... Masalan, harflarni grafik yozish, uning uzoqdan qanday ko'rinishini hisobga olmasdan yozish, barcha asosiy va birlashtiruvchi unsurlarni bir xil qolipda yozish kabi.

Faqatgina yaxshi yozuvga ega bo'lgan holdagina o'qituvchi bolalarga namuna bo'la oladi va ulardan yaxshi natijalar olishi mumkin. O'quvchilar harflarning tuzilishini, uni chizishdagi ketma ketligini yaxshi o'zlashtirib olishlari uchun o'qituvchi bularning hammasini sinf taxtasida ko'rgazmali tarzda ko'rsatishi lozim.

Tajribalarning ko'rsatishicha, o'quvchi chiroyli va to'g'ri yozuvda sinf taxtasiga bo'rdan aniq va chiroyli yozadigan o'qituvchining o'quvchilari chiroyli va to'g'ri yozadilar.

Sinf taxtasida yozish malakalariga quyidagilar kiradi: 1- navbatda qo'l harakatini rivojlantirish, simmetriyani his qilish va taxtaning qaysi qismida yozilgan harf, so'z va fraza yozilganini tezda topishni, bir qarashda to'pa bilishlikni o'rgatish lozim.

Bundan so'ng bo'r bilan yozishni u bilan ishlash texnikasini o'rganib olish lozim. Bo'r bilan yozishda ingichka va qalin shriftlarni yozishni, shuningdek ingichka chiziqdan bosib yozishga o'tish va h.zo malakalarni egallash lozim. Yozuvda sinf taxtasi va bo'rning sifati katta ahamiyatga ega.

2. **Yozuvdagi kamchiliklarni tuzatish.** O'qituvchi bolalarning daftridagi xato-kamchiliklarni o'z o'rnida aniq ko'rsatmasligi natijasida bolaning yozishiga nisbatan e'tiborsizlik yuzaga keladi.

3. **Husnixatga doimiy e'tibor.** Aniq va to'g'ri husnixatda yozishga nafaqat husnixat darsida, balki barcha dars turlarida va sinfdan tashqari yozuv



almashadilar va o'qituvchi bilan birgalikda tahlil qiladilar. Eng yaxshi ishlar o'quvchi burchagiga ilib qo'yiladi.

Nazorat paytida husnixat qoidalariga rioya etgan holda yozilganiga, harflarning to'g'ri yozilganligiga, matnning oson o'qilishiga, yozuv bir tekisligiga, matnning o'qish uchun va qog'ozni tejashni rejalay olishga va h. zolarga e'tibor berish lozim. Muntazam ravishda nafaqat ona tili darslaridagi yozma ishlarini, balki o'quvchining boshqa o'quv fanlaridagi yozuvini ham tekshirib borish lozim.

Nazorat - tekshiruv ishlarini bir - biri bilan solishtira olishi uchun o'quvchilarning ishlarini maxsus joyga ilib qo'yiladi. Buning uchun nazorat - tekshiruv ishlarini alohida qog'ozga yozish kerak va u uncha katta bo'lmagan matn asosida bo'lishi kerak. Yozuv malakasini yaxshilanganligini solishtirib borish uchun har bir o'quvchining nazorat - tekshiruv ishlarini saqlab qo'yish lozim.

#### Savol va topshiriqlar

1. Husnixatga o'rgatishga qanday metodik talablar qo'yiladi?
2. Husnixat bilan yozish nimalarga bog'liq?
3. Husnixatga o'rgatish izchilligi va ketma-ketligi deganda nimani tushunasiz?
4. Barcha predmet darslarida o'quvchining husnixat bilan yozishi qanday nazorat qilib boriladi?

#### HUSNIXATGA O'RGATISHNING USULLARI (METODLARI)

Husnixatga o'rgatish fani ham boshqa fanlar qatori o'zining tarixiy manbalariga ega bo'lgani holda o'sib, rivojlanib bormoqda. Quyida biz boshlang'ich sinf o'qituvchilari bilishi zarur bo'lgan eng asosiy yozuv usullari haqida fikr yuritamiz. Bu metyod va usullar quyidagilardir.

1. Chiziqli usul.
2. Genetik usul
3. Namunaga qarab yozish usuli.
4. Namunaga qarab ko'chirish usuli.
5. Nusxa ko'chirish usuli.
6. Tasavvur orqali yozish usuli.
7. Ritmik usul(sanoq-ohang)
8. Harf shakllarini tahlil qilish usuli
9. Yozuv malakasini ongli o'zlashtirish usuli
10. Qo'l harakatini mashq qildirish usuli.

#### Chiziqli usul.

Quyidagi usul. Qaysidir harfni yozilishini o'rganish uchun o'quvchi bu harf qanday belgilarga ega ekanligini, harfdagi alohida elementlarning joylashish o'rmini, uning kattaligini va hokazolarni o'rganib olishi kerak. O'quvchiga harfning yozilishini to'g'ri o'rgatish uchun uning qatordagi o'rni to'g'ri joylashtirish va qatorni qog'oz varag'ida joylashtirish

o'rni bilish uchun qog'ozda gorizontial, yotiq chiziqlar chiziladi, shunda dafarning betida o'ziga xos setka paydo bo'ladi. O'quvchilar unga har bir alohida harfni yozib boradilar.

Qatorni yo'nalishini ko'rsatib turuvchi chiziqva kataklar harflarning ayrim elementlarining proporsiyalarini aniqlashtirib olish va yozuvni o'rganish jarayonini anchagina osonlashtiradi. Shuning uchun ham yozuvga o'rgatishning asosiy uslubini hisoblanadi va o'quvchi maktabda to'g'ri yozish mashg'ulotlarida undan foydalanadi. Chiziqli uslubning o'ziga hos ijobiy xususiyatlaridan tashqari, setkaning ichiga yozish bir qator kamchiliklarga ega:

1) tez-tez uchirab turadigan kataklarda yozish bolani bir muncha cheklab qo'yadi, uning diqqatini bo'ladi; bir tomondan o'quvchi kerakli harfni yozayotgan qo'lining harakatini kuzatib borsa, ikkinchi tomondan esa harflar chiziqdan tashqariga o'tmasligini kuzatib boradi.

2) kataklar orasiga yozishni o'rgangan bola aniq va tez yozish malakalarini egallay olmaydilar. Shuning uchun ham o'quvchi harfning elementlarini chizish asosiy proporsiyalarning asosini o'zlashtirib olgandan so'ng, kataklarga yozish ehtiyoji yo'qoladi. Ikkinchi sinfdayoq bolalar bir chiziqli daftarga yozishga o'tadilar.

3) qo'l kaflarining va panjalarining erkin harakatlanishini rivojlantirish uchun lozim bo'ladigan uslublar, yozuvga o'rgatishda mashq harakteriga ega bo'lgan alohida mashg'ulotlarsiz ish bitmaydi. Bumayda muskullar va qo'lning kafi qismi yaxshi rivojlanmagan. Ularda ko'rsatgich barmoq va ayniqsa uning uchi yaxshi rivojlanmagan, buning natijasida bola ko'rsatkich barmoq bilan ruchkani qattiq bosib yozadi. Bolalar katta barmoqdan ham yaxshi foydalana olmaydilar, buning natijasida o'z xohishlaricha ushlaydilar. Shuning uchun ham ko'rsatkich va katta barmoqning mayda muskullarini rivojlantirish lozim.

Tayyorgarlik mashqlarini bajarish bilan bolalar qo'llarini yozuvda kerak bo'ladigan harf elementlarini nozik va aniq harakatlarga tayyorlab boradilar. Bunday mashqlarning maqsadi barmoqlar harakatining yengil va egiluvchan bo'lishiga erishishdir. Ular o'quvchilarga harflarni to'g'ri husnixatda yozishga va uni tez yozuvda rivojlantirishga yordam beradi.

Bu uslubni birinchi sinfning birinchi yarim yiligidagi yozuvga endi o'rgatishga boshlagan davrda qo'llash katta ahamiyatga ega. Masalan, pastga aylana shaklida yoziladigan shtrixni yozish uchun, barmoqlarni aylana harakat qilishga mashq qildirish lozim. Keyinchalik ular «o» harfini yozishga ham yordam beradi.

Yozuvda yoki uslubda ko'rsatib o'tilgan mashqlarning barchasini birdaniga bajarish mumkin emas, balki u yoki bu harf o'rgatish uchun dars jarayonida kerak bo'ladigan, qo'l va barmoqlarni to'g'ri harakatlantirishgayordam beradigan uslubni olish kerak.

Genetik usul. Genetik usul to'g'ri yozishga o'rgatishning asosiy uslubini hisoblanadi. Boshlang'ich maktabning dasturida ko'rsatilishicha alfibeni



### Nusxaga qarab ko'chirish usuli.

Bu usul qadimiy usul bo'lib hozirgi kunda ham qimmatini yo'qotmagan holda qo'llanilib kelinmoqda. Bu usulda o'quvchilar harflarni "Husnixat" kitobi yoki "Yozuv daftrari" dagi namunalariga qarab ko'chirib yozadilar.

Tayyor holdagi nuqtalar bilan ifodalangan harflar ustidan qo'lni yurguzib mashq qilish mexanik jarayon bo'lib, o'quvchilar bu topshiriqni oson bajaradilar.

"Husnixat" daftari berilgan namunaga qarab yozdirish o'qituvchining vaqtini tejaydi, ish unumini oshiradi.

### Nusxa ko'chirish usuli

Bu metod harf shaklini to'g'ri tasavvur qila olmaydigan, yozayotganda daftari chiziqidan pastga yoki yuqoriga chiqib ketadigan o'quvchilar uchun qo'llaniladi.

Ayrim hollarda o'qituvchi chiroyli yozuvga o'rgatishning dastlabki davrida o'quvchilarni harf, uning elementlari haqida to'g'ri tasavvurga ega qilish uchun yuqqa xitoy qog'ozidan ham foydalanishi mumkin. Lekin bunday mashqlar qo'l harakatini o'stirish uchun yordam beradi. Bundan uzoq foydalanish yaxshi samara bermaydi, o'quvchi harf shaklini mustaqil yoki namunaga qarab yozishda qiynaladi. Shuning uchun ham bu usuldan yakka shug'ullanganda foydalanish maqsadga muvofiqdir.

### Tasavvur orqali yozish usuli.

Bolalarga tasavvur orqali havoda harflar shaklini yozdirish ham qo'llaniladi.

O'qituvchi doskaga yozib ko'rsatgan harf yoki uning bog'lanishlarini o'quvchilarga ruchkani havoda harakatlantirib ko'rsatadi va bu orqali o'quvchida harf haqida tasavvur hosil qilinadi. So'ng o'quvchi daftarga yozishga kirishadi. Bunday mashq usuli o'quvchining qiziqishini oshiradi. Bu usulning salbiy jihati shundaki, o'qituvchi bu usuldan foydalanganda barcha o'quvchilarning qo'l harakatini to'g'ri yoki noto'g'riligini bir paytda tekshira olmaydi. Bunda bir necha o'quvchining qo'l harakatini kuzatib tegishli ko'rsatma beriladi.

### Ritmik( sanoq-obang) usuli.

Bu usul o'qituvchi sanog'i ostida harf va uning elementlarini yozish demakdir. Bu usuldan savod o'rgatish davrida foydalanish mumkin.

Sanoq-obang usulining foydali jihatlari mavjud. Birinchidan, harflarning tekis yozishini ta'minlaydi. Ikkinchidan, sekin yozadigan o'quvchilarni tez va sinfdagi barcha o'quvchi bilan barobar yozishga undaydi. Uchinchidan, o'quvchilar aniq va dastlab harakatlanish orqali ish bajaradi. To'rtinchidan, sinfda darsni jonlantiradi.

Bu usuldan butun dars davomida foydalanib bo'lmaydi, chunki o'quvchi charchab qoladi va yozuv sifati buziladi.

Ritmik usulni qo'llashda asosan, harflarning asosiy elementi "bir", "ikki", "uch" deb beriladi.

o'rganish vaqtda bolalar alifbada harflar qanday joylashgan bo'lsa shu tartibda yozilishida oson yoki qiyinligidan qat'iy nazar ketma-ket o'rganiladi.

Genetic usul bilan yozuvga o'rgatish hozirgi kunda alifbeni o'rganib bo'lgandan so'ng to'g'ri yozuvga o'rgatishning butun borishida amalga oshiriladi. Bu uslubning afzalligi shundan iboratki, o'quvchi yozuvdagi harfni alifbedagi tartibda emas, balki uning yozilishidagi murakkab tomonlariga va yozuvdagi harf avvalgi yozuv mashqlariga mos kelishi kerak.

Oldiniga o'quvchilar oddiyroq va yengil harflarni yoza boshlaydilar, keyinchalik esa birmuncha murakkabroq va oxirida qiyin mashqlarni yozadilar.

Bunday ketma ketlikning afzallik tomoni shundaki, o'quvchi 1-2 ta elementni o'zlashtirib olib shakli jihatidan soddaroq bo'lgan harfga o'tadi. So'ng qandaydir shiftni yoki alohida bir elementni qo'shish orqali yangi harflarni, tuzilishi jihatidan murakkabroq bo'lganni o'rganishga o'tadi.

Alohida elementni o'rganiganidan so'ng alohida harflarga ega bo'lgan yozuvga, undan keyin so'z yozishga o'tiladi.

Bu quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

1. O'qituvchi hozir yozuv bilan shug'ullanishlarini aytib o'tadi. So'q'uvchilar mashg'ulotga kerak bo'ladigan narsalarni tayyorlab qo'yadilar.

2. Undan keyin o'qituvchi sinf doskasidagi harf yoki so'zning yozilish tartibini tusuntirib beradi, o'quvchilar esa o'qituvchining yozish jarayonidagi qo'l harakatlarini takrorlab borishlari lozim.

3. O'qituvchi tomonidan so'z o'quvchilar bilan o'qib chiqiladi va havoda yozish mashqlari bir necha bor takrorlanadi. Bunday tayyorgarlik mashqlaridan so'ng o'quvchilar daftarga yozishga o'tadilar.

Yozish malakasini egallab borishga o'rgatish maqsadida avvaliga soddada elementlardan tashkil etilgan so'zlarni keyin esa murakkabroq so'zlarni yozishga o'tiladi.

**Na munaga qarab yozish usuli.** Husnixatga o'rgatish usullaridan biri harflarning shaklini namuna qilib ko'rsatish va yozdirishdir.

Har bir harfning namunasi doskada barcha o'quvchilarning diqqatini jalb qilgan holda yoki ayrim o'quvchilarga daftarda alohida-alohida ko'rsatiladi. O'quvchining vazifasi doskada eslab qolgan shakllarini o'z daftarlarga to'g'ri aks ettirishdir.

Doskada yozib ko'rsatilgan har bir harf barcha o'quvchilarga aniq ko'rinib turishi shart. Agar ayrim o'quvchilar uni aniq ko'rmagan bo'lsalar, qaytadan takrorlab ko'rsatiladi.

O'qituvchi har bir harflarning bog'lanishi, og'zaki yoki doskada tushuntirish orqali qo'lni qayerga qo'yish kerak, qayerda qo'l harakati buriyadi, harflarning baland-pastligi qay darajada bo'lishi kerakligi orqali tushuntiriladi.



Bu usulni qo'llashda harf yoki elementlar avval sanoqsiz yoziladi so'ngra sanoq ostida yozdiriladi.

Sanoq-ohang yoki ritmik usuldan bo'g'in va so'z,gaplarni yozdirishda ham foydalaniladi.

**Harf va ularning elementlarini tahlil qilish usuli.**

Harf va uning elementlarini tahlil qilish turlicha amalga oshiriladi.Harflarni elementlarga ajratib tahlil qilish har bir harfning necha elementdan tuzilganligini, qanday shaklda ekanligini, bu elementlar boshqa harflar bilan bog'lanishida qanday ko'rinishga ega bo'lishini o'quvchilar tasavvur etadilar .

Ayrim harflar bir necha elementdan tashkil topgan bo'lib , ular bir butun shaklda yoziladi, ammo o'qituvchi uning necha elementdan iboratligini eslatib o'tadi.M, kichik d harfining birinchi elementi to'liq oval, ikkinchi elementi pasti halqali tayoqchadan iborat.

Bu o'rinda harfning necha elementdan iborat ekanligi eslatib o'tiladi, yozishda esa bu harfni qo'l harakatini uzmasdan yozish talab qilinadi.

**Qo'l harakatini mashq qildirish usuli.**

Qo'l harakatini mashq qildirish usuli bolalarning charchagan a'zolarini dam olishiga va yozuv sifatiga katta ta'sir etadi. O'quvchilar dars jarayonida bajariladigan mashqlar oddiy bo'lib, kam vaqt olishi' o'quvchining jismoniy jihatdan o'sishiga ,qo'l va barmoqlarning chiniqishiga, qaddi-qomatining to'liq,erkin tutilishiga yordam berishi lozim. Yozuv darsida 8-10daqqa o'lgandan so'ng o'quvchilar betoqat bo'lib charchash alomatlari ko'zga tashlanadi.

Mana shunday holatda o'quvchilarning charchashlariga ahamiyat bermay' ko'p yozdirish natijasida o'quvchi toliqadi, harakatlari sustlashadi,hati xunuklashadi, ko'p xatoga yo'l qo'yadi.

Shu sababli charchashning oldini olish uchun vaqti-vaqti bilan jismoniy mashqlar o'tkazib borish zarur.

Jismoniy mashq izchil o'tkazib borilsa,keyin esa yozishga kirishilsa,o'quvchilarning ish qobiliyati tiklanadi va darsga qiziqishi ortadi.

Xullas,ish faoliyati davrida qo'l harakatini mashq qildiruvchi jismoniy mashqlardan foydalanib turilsa, chiroyli yozuvga o'rgatishning asosiy shartlaridan biridir.

### Savol va topshiriqlar

- 1.Yozuvga o'rgatishda qanday usullardan foydalaniladi?
- 2.Chiziqli usulga xos xususiyatni va uning salbiy tomonlarini bayon qiling.
- 3.Genetik usul husnixatga o'rgatishda qanday ahamiyatga ega?
- 4.Ritmik usul qanday amalga oshiriladi?
- 5.Yuqoridagi usullarni qo'llab dars ishlanmasini tayyorlang.

## HUSNIXATGA O'RGATISH TAMOYILLARI

Husnixatga o'rgatish tamoyillari quyidagilardir:

1. Onglilik tamoyili.
2. Genetik tamoyil.
3. Takrorlash tamoyili.
4. Ko'rgazmalilik tamoyili.
5. Bolaning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili.
6. Yozuvga o'rgatishning o'qishga o'rgatish bilan bir paytda amalga oshirish tamoyili.
7. Chiroyli yozuvning imlo bilan bogliqligi tamoyili.
8. Savodli yozuvning grafik bilimlar bilan bog'liqlik tamoyili.

**1. Onglilik tamoyili.** Chiroyli yozuvga o'rgatishda, o'quvchilarning husnixat malakalarini takomillashtirib borishda bu tamoyilga qat'iy rioya qilish muhimdir. Bu tamoyilga ko'ra o'quvchi harf shaklini qanday va qay tartibda yozishni bilishi, harfning qiyaligi, bo'yi va enini to'g'ri mo'ljallay olish lozim. harflarni harflarga ulashda qol uzmaslikka erishish nazarda tutiladi. Ruchka ushlashda ruchka uchi bilan barmoq oraliq'dagi masofa 1,5-2 sm bo'lishi e'tiborda tutiladi. Shuningdek, partada o'tirish qoidalariga (ko'z va daftlar oralig'ining 30 sm, daftarning parta ustida ma'lum qiyalikda bolishiga, partada engashmasdan, boshni to'g'ri tutib, tirsaklarni partaga yengil qo'yish, oyoqlarni parta ostiga to'g'ri qo'yish, ko'krak bilan parta oralig'i masofasining bir kaft sig'adigan masofada bolishi) amal qilishga ongli ravishda erishiladi.

**2. Genetik tamoyil.** Chiroyli yozuv malakatining shakllanishida genetik tamoyil katta o'rin tutadi. O'quvchi bu tamoyilga asosan avval shakli oson, soddada harflarni yozdirishga o'rgatiladi. Ma'lumki, ba'zi bir harflar soddada ko'rinishga ega bo'lib, ularni yozishda qiyinchilik tug'ilmaydi. Shuning uchun chiroyli yozuvga o'rgatishda, dastavval bosh va kichik harflar guruhlab olinadi, hamda shu guruhlash asosida shakli oson harflardan asta-sekin shakli murakkab, yozish birmuncha murakkabroq harflarga o'tiladi. Masalan, kichik harflarning l-guruhiga i, n, m, r kabilar kiradi. Bu harflar ilmoq shakllaridan iborat bo'lganligi sababli yozishda qiyinchilik bo'lmaydi. Shuningdek, genetik tamoyil asosida harf, bo'gin, so'z, gap, matn tartibida osondan murakkabga qatrab yozuv mashqlari o'tkaziladi.

**3. Takrorlash tamoyili.** Chiroyli yozuv mashqlarini esdan chiqmaslik uchun sistemali ravishda takrorlash juda muhimdir. Takrorlash tamoyili yozish jarayonini avtomatlashtirish asosidir. Chiroyli yozuvda gigiyenik qoidalarga amal qilish e'latib turilishi yaxshi natija beradi. Yozuv qiyaligiga amal qilish, harflarni qo'l uzmay yozish, harflar, so'zlar orasidagi masofani to'g'ri chamalash va yozishga oid qoidalarga amal qilishni takrorlash, yozuvni tahlil qilish, ularni taqqoslash kabi ishlar takrorlash tamoyili asosida olib boriladi.



Xatolarni tuzatish tarzida olib borilishi, uning samarasiz mashqqa aylanib qolmasligiga amal qilinadi.

**4. Ko'rgazmalik tamoyili.** Chiroyli yozuvga o'rgatishda ko'rgazmali vositalar ham katta ahamiyat kasb etadi. Ko'rgazmali vositalarga «To'g'ri o'tir!» plakati, bosma harf shakllari ifodalangan kartonlar, xattaxta, o'quvchilar qo'lidan ushlab yozdirish kabilar kiradi. Harfning yozma shaklini hosil qilishga o'rgatishda uning bosma shakli ko'rsatilib farqli jihatlari izohlanadi.

Yaxshi tanlangan va mohirlik bilan foydalanilgan ko'rgazmali qurollar dars sifati va samaradorligini oshiradi.

**5. Bolaning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili.** O'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish uning bo'yini hisobga olgan holda oldingi partalarga o'tkazishdan boshlanadi. Parta o'quvchiga mos bo'lsa, u yozishda qiynalmaydi, tez charchab qolmaydi, chiroyli yozadi.

O'quvchining individual xususiyatini hisobga olganda. Ko'rish qobiliyati yaxshi bo'lmagan o'quvchilarni yorug' tushadigan deraza tomonga, eshitish a'zolarida nuqsonlar bo'lgan bolani esa oldingi partalarga o'tkazish ham nazarda tutiladi.

Malumki, ruchkani barmoqlar orasida noto'g'ri ushlaydigan o'quvchilar ham uchraydi, shu sababli bolaning ruchka ushlashiga ham alohida e'tibor qaratiladi.

Daftarga harflarni 65° gradus qiyaqlikda yozish asosiy rol o'ynaydi. Buning uchun daftar - parta ustida to'g'ri turishi lozim. Shuning uchun o'qituvchi har bir o'quvchining daftarlarini kuzatib borishi darkor. Bu qoidaga amal qilish ham yozuv sifatini oshiradi.

O'quvchilarning yozuv tezliklarini kuzatish, kamchiliklarini hisobga olish, yutuqlarini ko'pchilikka namuna qilib ko'rsatish ham bu tamoyilning asosiy shartlaridan sanaladi.

**6. Yozuvga o'rgatishning o'qishga o'rgatish bilan bir paytda amalga oshirish tamoyili.** Dastur talablari yozuvga o'rgatishni o'qishga o'rgatish bilan bir paytda amalga oshirishni nazarda tutadi. Savod o'rgatishning dastlabki bosqichida o'qish va yozuv bog'lab olib boriladi. Bu usul K.D. Ushinskiy tomondan qo'llangan bo'lib, hozirga davr foydalanib kelimmoqda. O'quvchi yaxshi o'qish sifatleri (tog'ri, og'li, tez va ifodali o'qish)ni egallash bilan bir paytda yozuvga ham o'rgatilib boriladi. Negaki yozish va o'qish bolaning nutqiy rivojlanishi (lug'at boyligi, gap tuzish ko'nikmasi, nutqning mantiqiy boglanishi)ni ta'minlaydi. Yomon o'qigan bola yozuvni egallashi qiyin bo'ladi, chunki bo'g'inlab o'qish malakasidan so'ng, bo'g'inlab yozish malakasi shakllanadi.

**7. Savodli yozuvning grafik bilimlar bilan bog'liqligi tamoyili.** Chiroyli yozuv imlo bilan chambarchas bogliq. O'quvchining imlovii savodxonligi

haqida g'amxo'rlik qilish tihning aniqligi, fikrni to'g'ri ifodalash, kishilar bilan o'zaro xatosiz muomala uchun g'amxo'rlik demakdir. Shu sababli ham savod o'rgatish davrida bolalarda grafik malakalarni shakllantirish bilan birga imloga oid malakalarning shakllanishiga zamin yaratiladi.

Malumki, savod o'rgatish davrida o'quvchi gapni bosh harf bilan yozish, so'zning satrga sig'may qolgan qismini keyingi qatorga ko'chirish, kishilar ismi, shartifi, hayvonlarga qo'yilgan nomlarda bosh harf ishlatilishini amaliy tarzda o'rganadi.

Chiroyli yozuv darslarida so'zlar, gaplar, matnlar yozish, ularning imlosini tekshirishi orfografik ziyoralikni asta-sekin shakllantirish boradi, imlo qoidalarini puxta egallashlariga zamin yaratadi.

Insonning yozma nutqi harflar orqali shakllanadi. Husnixat darslarida savodli yozuv grafik malakalar bilan shakllantirilishi asosiy vazifa bo'lishini ta'minlaydi. Buning uchun harflarning aniq yozilishi yozuvning aniq va ravon hisoblanadi. Har bir harfning aniq yozilishi yozuvning aniq va ravon ularni to'g'ri ulashning ahamiyati kattadir. Harflarni bosmasdan bir tekisda yozish, elementlarni ajratmasdan bog'lash, so'zlarni qatorda to'g'ri joylashtirish, yozuv vaqtining belgilab olinishi, tahlil ishlarining (bo'g'in-tovush, tovush-harf, imlovii tahlil), ya'ni fonetik-grafik tahlilning amalga oshirilishi muhim sanaladi.

#### Savol va topshiriqlar

1. Husnixatga o'rgatishda qaysi tamoyillarga amal qilinadi?
2. Husnixatga o'rgatishda og'lik tamoyiliga qanday amal qilinadi?
3. Husnixatga o'rgatishda genetik tamoyilning ahamiyatini tushuntiring.
4. Takrorlash tamoyili deganda nimani tushunasiz?
5. Husnixatga o'rgatishda qanday ko'rgazmalardan foydalaniladi?
6. 1-4-sinf o'quvchilarini husnixatga o'rgatishda ularning qaysi holatlari hisobga olinadi?
7. O'quv va yozuvning o'zaro aloqadorligi nimalarda namoyon boladi?
8. Chiroyli yozuv imlo bilan qanday aloqadorlikka ega?

#### HUSNIXAT DARSLARIDA O'QUVCHILAR YOZUVIGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Husnixat darslarida o'quvchilar yozuviga quyidagi talablar qo'yiladi:

1. Husnixatning gigiyenik talablariga rioya qilishlari, harflarni grafik jihatdan to'g'ri shakllantirishlari, ulashlari, ritm asosida yozishlari nazarda tutiladi. 1-sinfda xat-savod o'rgatish davrida bolalar yozuvga bevosita yozuv daftarlaridagi materiallar asosida o'rgatiladi.
2. Grafik me'yorlarga amal qilish.

Bunda harflar elementining qiyaligiga, harflar bo'yining tengligiga, harflar va so'zlar orasidagi oraliq masofalarning teng bo'lishiga e'tibor berilishi kerak.



3. Harflar qiyaligini to'g'ri saqlash. Bolalarning yozuvlari har xil qiyalikda bolishi mumkin. Agar harflarning asosiy elementlari daftlar chizig'iga nisbatan tik holatda bo'lsa, yozuv holati ham tik bo'ladi. Harf elementlari o'ng tomonga qiya bolib, o'tmas burchak hosil qilishi ham mumkin. Biz o'quvchilarni o'ng tomonga qiya qilib ( $65^\circ$ ) yozishga odatlantirishimiz lozim.

O'ng qol bilan yozadigan kishilar uchun yozuvning qiyaligi o'ng tomonga moslashtirilishi faqat harflarning shaklini chiroyli qilish uchun emas, yozuvning qulayligi uchun ham mos keladi. Yozuvning qiyaligini to'g'ri saqlash, qo'l va barmoqlarni ortiqcha zo'riqtirmaydi.

Yozuvning o'ng tomonga qiyaligini saqlash ursoraklarni bir tomonga erkin yuritish uchun qulay bo'lib, parta ustidagi daftarning turish holatiga bogliqdir.

Yozayotganda daftarning holati bir tomonga qiya bo'lishi o'z-o'zidan yozuvning qiyaligini ta'minlaydi.

Yozuvning qiyaligini saqlashda daftardagi siyrak qiya chiziqlar ham katta yordam beradi. Bunday mashq qilishda daftarning holati o'zgarisa ham, yozuvning qiyaligi o'zgarماسligi mumkin. Shuning uchun qiya chiziqli daftarlardan faqat dastlabki paytlarda foydalaniladi.

Qiya yozishga o'rgatishning o'ziga xos usullari mavjud. O'quvchilarga dastlab eng sodda shakldagi kichik tayuqchalarning yozdirib mashq qildirish vaqtidayoq tik va qiya tayuqchalarning farqini o'rgatish zarur.

Buning uchun o'qituvchi doskada ikki xil shaklda (qiya va tik) tayuqchalar shaklini yonma-yon yozib ko'rsatadi, ularning farqlarini tahlil qilib beradi. Bunday mashqlar xotirada uzoq vaqt saqlanib, xatolarning oldi olinadi.

Shuningdek, yozuv qiyaligining to'g'ri bolishi uchun daftarning qiya holatini ham hisobga olish lozim ekanligi tushuntiriladi va ko'rsatiladi. Daftarning parta ustida noto'g'ri turishi gigenik qoidalarining buzilishiga ham sabab boladi, chunki o'quvchi yozuvning qiyaligini saqlash uchun gavdasini daftarning notogri holatga moslaydi.

4. Daftarni partada yozish talablari asosida tutish.

Daftarning pastki chap burchagi ko'krak o'rtasida to'g'ri bo'lishi yoki daftarning qiya chizig'i (agar qiya chiziqli daftar bo'lsa) partaning chetiga tik bo'lishi kerak.

Daftar beti satrlarga to'lib borgan sari yuqoriga surilib boradi. Chap qo'l bilan esa daftarning yuqori tomoni bosib turiladi. Buning uchun sinf partasining ustiga ikki o'quvchining har biri uchun alohida ingichka qiya chiziq tekshiruv chizig'i sifatida chizib qo'yiladi. Bu chiziqning pastki uch o'quvchilarning chap ko'kraklari o'rtasiga to'g'ri bo'lib, partaning oldi qirrasiga nisbatan  $65^\circ$  qiya boladi.

Agar daftarning chap beti tolsa, daftarning buklanadigan joyi tekshiruv chiziqqa to'g'ri olinadi va o'ng betiga yozishga o'tiladi.

O'quvchilarda harflarni qiya yozishga o'rgatish malakasini oshirish ancha murakkab jarayon bo'lib, o'qituvchidan chidam, sabr-toqat, kuch talab qiladi. Muntazam ravishda turli mashqlar olib borish, o'quvchilar harakatini qunt bilan kuzatib borish natijasida ko'zlangan maqsadga erishiladi.

O'qituvchi tomonidan berilgan ko'rsatmalarga qaramay, ayrim o'quvchilar harflar qiyaligini to'g'ri belgilay olmaydi, kamchiliklarga yo'l qo'yadi. Buning uchun kamchiliklarni tuzatish maqsadida grafik mashqlar berilishi kerak. O'quvchilarga dastavval daftlar satriga bir nechta harf yozdirib, ular orasiga qiya chiziqlar qo'yiladi va harflar shu chiziqlarga taqqoslash orqali xatolarni tushuntiriladi, tuzatishga kirishiladi.

5. Harflarni bir tekis bosimsiz yozish. Harflarni bir tekisda yozish ham chiroyli yozuv malakalarini shakllanishida asosiy o'rin tutadi.

Ruchkani barmoqlar orasida qattiq siqmasdan erkin va bo'sh ushlash harflarni tekis yozishga imkon yaratadi.

Bosimsiz yozish harflarning umumiy ko'rinishi bir tekis va chiroyli bolishi, tez yozish malakasining shakllanishi va boglab yozishni to'g'ri amalga oshirishda yengillik tug'diradi.

O'qituvchi xattaxtada harflarni bo'r bilan yozib ko'rsatadi. Bunda o'qituvchi ham bo'rni qattiq ushlamay, bosimsiz bir tekis yozishi lozim.

O'quvchilarga bosim bilan yozilgan matnlarni ko'chirtirmaslik kerak. Bosimsiz, bir tekis yozishga darsning dastlabki kunlaridanoq odatlantirib borish kutilgan samara beradi, o'quvchining qolini toliqtirmaydi.

6. Harflarning tutashirilishini to'g'ri ifodalash. Husnixat darslarida harflarning shakllarini yozib tugatganlardan keyin o'qituvchining navbatdagi vazifasi harflarni bir-biriga ulab, qo'shib yozishga o'rgatishdan iborat.

7. Qo'l uzmasdan yozish. Qo'l uzmasdan yozish yozuv malakalarini tez egallashga zamin yaratadi. Yozuv malakalari juda erta egallnadi, ya'ni avvaldan tez yozishga yordam beradigan harakatlarni egallash muhim sanaladi, chunki keyinchalik qayta o'rganish talab etiladi.

O'quvchilar harflarni yoza boshlaganlarida o'qituvchi ularga harflarni yozish jarayonida ruciklaning uchini qog'ozdan uzmaganda holda yozishlarini eslatib turishi lozim. So'zlarni yozayotgan o'quvchilar bo'g'inlarni qo'l uzmaganda yozadilar.

Oval shakldagi harflarni qo'l uzmasdan tutashirishda bir nechta birlashtirish usullaridan foydalaniladi. Avval yozilgan chiziq bo'yicha takror qo'l uzmasdan yozish barcha oval va bir turdagi yarim ovalarni birlashtirish imkonini beradi. Bu uning yutuqi, ammo bunday usul ma'lum bir kamchilikka ega. Avval yozilgan chiziqdan takror yozish ko'p birlashtiruvda yozuv jarayonida qo'l harakatining yo'nalishi bilan mos tushmaydi, u tabiiy holda o'ngdan chapga tomon harakatlanadi. U faqatgina pastki birkuvlarning harakat yo'nalishi bilan mos tushadi, bunday takrorlanish chapdan o'ngga tomon amalga oshiriladi.



Shuning uchun qo'l uzmasdan yozishning turli usullaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek qo'l uzmasdan biriktirishning tabiiy usullaridan foydalanish ko'proq talab etiladi.

Katta odamning yozuvida odatda turli harf birikmalarining aniq bir harf va harflarning so'z boshida va so'z oxirida yozilishiga ko'ra turli bog'lanuv usullarini ko'rishimiz mumkin. Shu bilan birga katta odamning yozuvida biriktiruvning tejamkorlik usuli ko'zga tashlanadi.

Harf va harf birikmalarini yozishga o'rgatishda yuqoridagi holat ham e'tiborga olingan. Shu bilan birga qo'l uzmasdan biriktiruv yo'llarini keyinchalik yanada takomillashtirish talab e'tiladi.

Oval shaklini qo'l uzmasdan yozish uchun chizilgan yozuvning ustidan takroran yoziladi, bunda ruchkaning uchi takroran harakat yo'nalishini chapdan o'ngga takrorlaydi. Namunada berilgan *ra* bo'g'ini quyidagicha bog'lanadi.

*r* ro ra  
Shunday usul bilan oldindagi harflar bilan barcha oval harflar biriktiriladi. Faqatgina *q* harfi navbatdagi harf bilan yuqoridan bog'lansa bundan mustasno bo'ladi.

Shu yo'l bilan o harfi navbatdagi harf bilan pastki qatorida navbatdagi harf bilan bog'langanda kuzatiladi. Shunday yo'l bilan bosh harf bilan yoziladigan *q* harfi keyingi harf bilan bog'lanadi.

*ia* ig if ib ilo  
*o* o o o

Yuqoridagi takrorlanishdan butunlay voz kechib bo'lmaydi. Uni yuqoridan qo'l uzmasdan yarim ovallar bilan, masalan, *b* harfi bilan

Bu usul *q* harfidan oldin kelayotgan harf bilan bog'lanishda, qachonki *q* harfidan keyin boshqa *q* harfi bilan yuqoridan ulanadigan harf kelayotganda foydalanish mumkin. Masalan, *nog'ora* so'zida *n* harfi *q* harfi bilan qo'l uzilmagan holda bog'lanadi, bu vaqtning o'zida *g'* va *q* harflari ham shu usul bilan bog'lanadi.

*n* no nog'ora  
O'quvchilar harflarni qanday bog'lanishini va ularni qo'l uzmasdan yozish yo'llarini tushuntirib bera olishlari lozim.

Tushuntirishni quyidagicha olib borish mumkin.

O'qituvchi xattaxtaga *ma* bo'g'inini yozadi.

- Bolalar, qaranglar, men *ma* bo'g'inini yozyapman. Men uni qanday yozyapman?

- Sizlar ham shunday ruchkani uzmasdan yozing.

- M harfi *a* harfi bilan qo'l uzmasdan bog'lanish uchun nima qilish kerak?

- M harfini yozganimizda ruchkani pastdan o'ngga tomon, so'ng oval shaklini yopib, shu chiziqdan yuqori chapdan to'g'ri chiziq chizib pastki qismini yarim doira shaklidato'xtatamiz.

*m* mo ma

- Bu bo'g'inini qanday yozganimni kim ko'rsatadi?

Bir o'quvchi yozilgan bo'g'inini xatcho'p bilan yurguzib chiqadi, qolgan o'quvchilar uni diqqat bilan kuzatib turadilar. Agar o'quvchi xato qilsa, o'qituvchi sinfdan so'raydi va boshqa o'quvchilarni uning xatosini to'g'rilashga chiqaradi.

So'ng hamma o'quvchilar bu bo'g'inini qanday yozilishini ko'rsatib beradilar. Ular ruchkani o'ng qo'llariga olib, o'ng qo'l tirsaklarini chap qo'llariga qo'yadilar (o'qituvchi bu qanday qo'yilishini ko'rsatib beradi) va bo'g'inini havoda o'qituvchi xattaxtaga qanday yozganini yozib ko'rsatadilar.

O'quvchilar xattaxtaga yozilgan bo'g'inga qarab havoda ustidan chizib chiqadilar. Yoki o'qituvchining bo'g'inini yozayotganida uning harakati bilan birgalikda havoda berilgan bo'g'inning ustidan chizib chiqadilar.

Faqat shundan keyingina o'quvchilar bu bo'g'inini daftarlarga yoza boshlaydilar. Agar o'quvchi yozib bo'lgan bo'lsa, u ruchkani joyiga qo'yib, yozilgan bo'g'inini to'g'ri yozilganiga ishonch hosil qilishi kerak.

O'qituvchi: 'Kim *ma* bo'g'inini qo'l uzmasdan yozdi? Qo'lingizni ko'taring.'

O'qituvchi sinf bo'ylab yuradi va ayrimlarga uning xatosini ko'rsatib o'tadi.

O'quvchilar yana bir bor bu bo'g'inini yozadilar va ruchkaning uchini qog'ozdan uzmasdan yozishni kuzatib boradilar. Bo'g'inini qo'l uzmasdan yozma olmayotgan o'quvchilar qo'llarini ko'taradilar.

O'qituvchi yoza olmagan o'quvchining oldiga boradi va qanday yozish kerakligini o'quvchining daftariga yoki hamma sinf uchun xattaxtaga yana bir bor yozib ko'rsatadi. So'ng *ma* bo'g'inini qator oxirigacha yozib chiqiladi.

Xuddi shunday tushuntirish ishlari boshqa bo'g'in va so'zlarni yozishda ham olib boriladi.

Avval so'zlar bo'g'inlab, qo'l uzmasdan yoziladi, chunki bu vaqtda o'qishda ham bo'g'inlab o'qiladi. O'quvchilar birinchi bo'g'inga kiruvchi harflarni eslab qolishi, so'ng qo'l uzmasdan yozishi kerak. Keyingi ikkinchi bo'g'in ham qo'l uzmasdan yoziladi. O'qituvchi esa barcha qo'l uzmasdan yoziladigan bog'lanishli so'zlarni qo'l uzmasdan yozib ko'rsatadi.

O'qituvchi hamma o'quvchilarning yozayotganliklarini kuzatib boradi. Buning uchun u sinfni aylanadi va o'quvchilarning yozish jarayonidagi



ruchkaning harakatini kuzatib boradi. Daftarlarni tekshirayotgan o'qituvchi o'quvchining qo'l uzmasdan yoki uzib yozganligini darrov ilg'ab oladi. Buni chizilgan chiziqning xarakteridan bilish mumkin. A harfi pastki tomondan birozgina yo'g'onlashadi. Daftarlarni tekshirayotganda o'qituvchi o'quvchining qo'l uzmasdan bo'g'lanish usulidan to'g'ri yoki noto'g'ri foydalanayotganini ko'rishi mumkin.

O'qituvchi o'quvchilarning qo'l uzib yoki uzmasdan yozayotganliklarini daftarga bir qarashdan bilishini ko'rsatib qo'yishi kerak.

Bir harfning qo'l uzmasdan bo'g'lanishning turli usullari darsda bir necha marotaba takrorlanadi.

Yilning ikkinchi yarmida bolalarga tanish bo'lgan uncha katta bo'lmagan 4-5 harfdan iborat bo'lgan so'zlar qo'l uzmasdan butunligicha yozdiriladi. Ikkinchi sinfda o'quvchilar barcha so'zlarni qo'l uzmasdan yozadilar. Ayrim harflariga qo'l uzib yoziladi. Bular *b* keyingi harf bilan uzib yoziladi, *k* harfiga pastki element uzib yoziladi, *x* harfi bilan yarim ovalilar uzib yoziladi. *x* va *k* harflarini o'quvchilarga qo'l uzmasdan yozishga ham o'rgatish mumkin, lekin qo'l uzmasdan yozishda uchraydigan qiyinchiliklar tufayli ulardan qattiq talab qilish shart emas.

Bosh harflarni yozayotganda ham uzib yozish kuzatiladi. Barcha bo'g'lanishlar o'quvchilarning maxsus tayyorgaliklarini talab etadi. Shunday tarzda *o* harfi turli harf birkimalari bilan qo'l uzmasdan bog'lab yozishni talab etadi. O'qituvchi xattaxtaga ikkita so'zni yozadi. O'qituvchi o'quvchilarga murojaat qiladi: bobo, - Aytinchi *o* harfini bu so'zda qo'l uzmasdan bog'lab yozishning necha usulidan foydalanilgan?

- Uch usulidan.

- Qanday usulligini ko'rsatib va aytib ber.

O'quvchi xattaxtaning yoniga keladi va *o* harfini ajratib aytib beradi. Bola, Barno so'zlarida uchta *o* harfi bor. Birinchi *o* harfini *b* harfi bilan pastki qismdan bog'lashni talab etadi. Bu harflarni quyidagicha bog'laymiz. Bo bo'g'inini qo'l uzmasdan yozganimiz, *o* harfini *l* harfiga yuqoridan ulaymiz, *l* harfidagi ovalni yopamiz va takroran yozgan chizig'imizdan qaytib *l* harfini *a* harfi bilan tutashdiramiz. *l* harfini yozganimizda ruchkaning uchini yuqoriga - ovalga tomon yurgizamiz va yozilgan joydan ovalni chapdan onga tomon harakatlantirib ovalni yopamiz. Bu so'zdagi oxirgi *o* harfi ham pastki qismdan bog'lanayotganda qanday yozilsa, shunday bo'g'lanadi.

Shundan keyin o'qituvchi o'quvchilarni *o* harfini uch turda bog'lanishini yozib olishlarini taklif etadi.

ok tok lok mol ko no

So'ng o'quvchilar shu bo'g'inlarga mos turli so'zlarni yozadilar.

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, harflarni elementlarga ajratmay, bog'lab yozish, harflarni qo'shib yozilishini ta'minlash uchun ayrim chiziqlar o'z harakati bo'yicha orqaga qaytadi. Bunday harakatlar chiziq doira shaklidagi harflarda ko'proq kuzatiladi.

Ko'pchilik bosh harflar kichik harflar bilan qo'l harakatini uzmay, ulab yoziladi.

Kichik d harfiga kichik a harfini ulab yozish quyidagi tartibda tushuntiriladi:

- Bolalar, qarang, men kichik d harfini kichik a harfiga qo'shib yozishni ko'rsataman. Siz mening qol harakatimga e'tibor bering.

- Kichik d harfning ikkinchi elementini yuqoriga olib chiqib, salgina pastga burib, yana orqaga qaytaramiz va kichik a harfini hosil qilamiz.

Qani, bolalar, kim ko'rsatadi, bu ikkala harfni men qanday qilib qo'shib yozdim?

Bir o'quvchi doskaga chiqadi, o'qituvchi yozgan harflar ustidan qolini yurgizadi, qolgan o'quvchilar diqqat bilan kuzatadilar. Agar o'quvchi yanglishsa, boshqa o'quvchi chaqirilib xato tuzatiladi.

- Qani, bolalar, bu harflarning qo'shilish holatini havoda mashq qilamiz. Hammingiz ruchkangizni oling. Boshladik (o'qituvchining o'zi bilan birga qaytariladi).

Shundan so'ng bolalar bu harflar bog'lanishini daftarlarga ko'chirib yozadilar, yozganlarida qo'l harakatini uzmayotganliklariga e'tibor qaratiladi.

Ikkala harf qo'shib yozilib, bir necha qator yozdiriladi. O'qituvchi bu vaqtda sinf aylanib chiqib, noto'g'ri yozayotgan o'quvchilarga yordam beradi.

I-sinfda o'quv yilining II yarimdan boshlab o'quvchilar 4-5 harfdan tashkil topgan so'zlarni qo'l harakatini uzmasdan yoza oladilar. 2-sinfdan boshlab murakkab so'zlarni ham bog'lab yozishlari lozim.

Ammo ayrim bosh harflar esa qo'l harakatini uzib yozishni talab etadi. Masalan: G bosh harfiga kichik a harfini ulashda qo'l harakatini uzish talab etiladi. Bunday holda bog'lanish yozib korsatiladi. Masalan, o'qituvchi Vaqt, Toshkent, Nodir so'zlarini yozib ko'rsatishi lozim.

Rasm

- Qani, bolalar, bu so'zlarni yozishda qo'l harakatini qayerda uzdim?

- Siz katta V harfdan keyin kichik a harfini yozishda qo'l harakatini uzdingiz?

- Siz, katta G harfdan keyin o harfini yozishda qol harakatini uzdingiz?

- To'g'ri. Agar so'zlarda bosh harflardan keyin ulash chiziqlari bo'lsa, qo'l harakati uzilmasdan keyingi harflarga ulanadi. Lekin bosh harflarga



ulanadi. Lekin bosh harflarda ulash ciniziqiqlari bo'lmasa qo'l harakati uziladi va ulash chizig'i qo'shilib keyingi harflarga ulanadi. Shu tartibda qol harakatini uzmasdan harflarni bog'lab yozish qiyalikni bir xilda saqlashga ham yordam beradi.

Bog'lashlarni to'g'ri ifodalash qoidalarini har bir sinflarda eslatib turiladi, shundagina bolada tez yozish malakasi o'sadi.

Husnixatga o'rgatishning yuqoridagi qoidalarini to'g'ri o'rgatib borilsa, o'quvchilarni xatosiz, chiroyli, ravon yozishini amalga oshirish mumkin. Shu nuqtai nazardan husnixat darslarini to'g'ri tashkil qilishga alohida e'tabor beriladi.

O'qituvchi yozilishini o'rgatmoqchi bo'lgan harf ishtirok etgan sozlarni oldin tanlab olishi lozim. Harflarning elementlarini tasavvur qila olishlari uchun uni tarkibiy jihatdan tahlil qildirish kerak.

1-sinfning 2-yarim yilligida o'qituvchi husnixatga o'rgatish darslariga alohida soat ajratasa ham, ona tili darslariga qo'shib olib borsa ham, o'z ishlarini rejalashtirib olishlari zarur.

Savod o'rgatishdan keyin yozuv sharti ham o'zgaradi. O'quvchilar daftarlarida harf namunalarining yo'qligi sababli ular qo'shimchalar bir qancha chiroyli yozuv bosqichlarini bosib o'tadi. Jumladan, bosma harflarni yozma harflarga aylantirish, ulanishini aniqlash va so'zlarni qatorlarga to'g'ri joylashirish kabilarni mustaqil amalda oshirishlari kerak. Bundan tashqari, mashq shartlarini ham bajarishlari dardkor. Shuning uchun o'qituvchi husnixat darslarining tuzilishini belgilab olishi va yozuv materiallarini tanlashga alohida e'tibor berish zarur. Darsda yordamga muhtoj holatlarni hisobga olishi lozim.

O'quvchilarni chiroyli yozuv qoidalarini bilan tanishtirmasdan turib, chiroyli yozuvga o'rgatib bo'lmaydi.

## HUSNIXATGA O'RGATISHNING GRAFIK ASOSLARI

**Hozirgi yozuv shriftiga tavsif.** Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosida 26 ta harf va 3 ta harf birligimasi mavjud. Bu harflar turli xil katta va kichik yozma va bosma shakllarga ega. Yozma harflar quyidagi xususiyatlarga ega:

- harflar bosmasdan yozishga mo'ljallangan;
- harflar qo'l uzmasdan tutash yoziladi.

O'zbek alifbosidagi harflar yozilishiga ko'ra quyidagi guruhlar ajratiladi.<sup>1</sup> Yozma kichik harflar:

1. Ikki chiziq oralig'iga yoziladigan harflar:  
*a, e, i, m, n, o, r, s, u, v, x, o', sh, ch.*
2. Ikki chiziqning yuqorisiga ko'tarilib yoziladigan harflar:

*b, d, k, l, t, h.*

<sup>1</sup>Bu alifbo Y. Abdullayevning "Hamroxim" qo'llanmasida berilgan.

3. Chiziqdan pastga tushib yoziladigan harflar:

*g, q, j, p, y, g', ng.*

4. Chiziqdan yuqori va pastga tushurilib yoziladigan harf*f.*

Yozma bosh harflarning hammasi chiziqdan yuqorida yoziladi.

Yozma kichik harflar tutashirishiga ko'ra 3 guruhga bo'linadi.

1. Yuqori kesishishdan tutashiriladi: *o, o', v*

2. Pastki kesishishdan tutashiriladi: *a, d, e*

3. O'ra qismidan kesishishdan tutashiriladi: *b, f, g, j*

Yozma bosh harflar tutashirishiga ko'ra 2 guruhga bo'linadi.

1. Tutashiruvchi unsurti bosh harflar

2. Tutashiruvchi unsursiz bosh harflar

Yozma kichik va bosh harflarning qator oralig'ining qayeridan boshlanib yozilishiga ko'ra 2 guruhga bo'linadi.

1. Qator oralig'ining ustki chizig'idan boshlanib yoziladigan harflar.

2. Qator oralig'ining ostki chizig'idan boshlanib yoziladigan harflar.

Kichik yozma harflar o'z navbatida 2 guruhga bo'linadi.

a) qator oralig'ining ustki chizig'idan boshlanadigan harflar:  
*i, j, m, n, p, t, u, v, y, ng.*

b) qator oralig'ining ustki chizig'ining pastidan boshlab yoziladigan harflar.

*a, g, o, q, r, s, x, z, g', o', sh, ch, b, d, e, h, k, l*

Bosh yozma harflar esa quyidagi guruhlarga bo'linadi:

Yuqoridan boshlab yoziladigan harflar:

*B, D, E, F, G, H, J, K, O', I, O, P, Q, R, S, T, U, V, Z, Y, Z, G', SH, CH.*

Pastdan boshlab yoziladigan harflar:

*A, I, M, N*

Hozirgi alifbosidagi harflarni quyidagi unsurlari asosida guruhlash mumkin

- *y g g' j*

- *b f h k l*

*m n v k*

- *a r u y*

- *a q g o' g' ch E*

- *n m i*

- *t d U M*

- *R F B T P*

- *J H K Y G G'*

- *x p*

Kichik harflar va ularning tutashirilishi. Alifbodagi harflar yozilish shakliga ko'ra:

- *a r u y*

- *n m i*

- *t d U M*

- *R F B T P*



Yozma harflar, odatda, qo'l bilan yoziladi, bosma harflar esa, asosan, yozuvga oid texnik vositasilar (kompyuter) yordamida shuningdek, qo'l bilan yoziladi.

Kichik va bosh bosma harflar rasmiy ma'qullangan shaklda bir-biriga tutashirilmay, ikk yoziladi. Yozma harflar esa o'ng tomonga 75-80 daraja qiya qilib tutashirib yoziladi. Kichik harflar o'ng va chap tomonidan, bosh harflar esa o'zidan keyingi harf bilan tutashadi.

So'zda yozma harflar bir-biri bilan tutashirilib, bir butunlik zanjir hosil qiladi. Ammo bu zanjir so'zlarda imlo belgilari (tutuq, kochish belgilari, chiziqcha) bolgan o'rinlarda uziladi, qol harakati to'xtab, belgilar qo'yilgandan keyin harakat davom etadi.

Mazkur belgilarni so'zni yozish jarayonida qo'yib borish, harflarning ustiga qo'yiladigan ishorani esa so'zni yozib bo'lgandan keyin, uni o'qib turib qo'yish tavsilya qilmadi.

Yozma bosh harflarda qo'l harakati kichik harflarni yozishga nisbatan ko'proq uziladi: ayrim harflarga unsurlari qo'shiladi va hokazo.

Lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosidagi yozma kichik va bosh harflar yozuvda bir-biri bilan tutashirilishi jihatidan ikki guruhga ajratiladi:

- tarkibida tutashiruvchi unsuri bo'lgan harflar;

- tutashiruvchi unsuri bo'lmagan harflar (Bunday harflarga tutashiruvchi unsur yozuv jarayonida qo'shiladi).

Tutashiruvchi unsurli kichik harflar o'zidan keyingi harf bilan qayeridan tutashirilishiga kora uch guruhga bolinadi:

a) uski qismidan tutashiriladigan harflar: o, o', v (bunday ikki chiziq (asosiy chiziqlar) orasiga yoziladigan harflarning bo'yi 4 mm f, g, j, p, y, g, ng, eni 3 mm bo'ladi);

b) o'rtta qismidan tutashiriladigan harflar: b, (ikki chiziqdan yuqoriga ko'tarilib yoziladigan harflarning bo'yi 8 mm, pastga tushadiganlari 7 mm, f ning bo'yi esa 11 mm bo'ladi).

v) ostki qismidan tutashiriladigan harflar:

a, d, e, k, i, h, l, m, n, r, t, u, x, z, sh, ch; g, j, p, q, s', y, q, ng.

Harflarni tutashirib yozish devyiganda, odatda, kichik va bosh harflarning o'zidan keyingi harfga - o'ng tomonidagi harfga tutashirilishi nazarda tutiladi. Aslida esa harflar yozuvda har ikki tomonidan ham tutashadi. Bunga erishish uchun, ayniqsa, kichik harflarni shakllantirishda chizilgan chiziq ustidan qol harakatini davom ettirib, tutashuvchi nuqtagacha olib borish kerak boladi. Quyida bu ishlar qanday amalga oshirilishi togrisida to'xtalamiz.

1. Ostki qismidan tutashiriladigan harflar o'zidan oldingi va keyingi harflar bilan (bundan z, r, x, s mustasno) quyidagicha tutashiriladi, misollar:

ma, tni, mc, mu, ek, el, lekin, gul, jйда, yil, g'alla, tenglik

2. Uni harflar o'zidan keyingi, z, r, x, s harflarning yuqori qismiga tutashiriladi; tutashirish jarayonida z, r harflarning yuqori qismida tugunchak hosil qilinadi:

azim, iz, ez, uz, oz, o'z, ari, eri, erka, or, ur, o'ra, xo'roz

Mazkur harflarni s bilan tutashiruvchi tutashuvchi harflarning unsuri bilan s ning yuqori qismi tutashirilib, so'ng uning etak qismi chiziladi: asta, is, usta, es; os, o's, asta.

3. q, o', v harflari- yuqori qismidan tutashiriladigan harflar o'zaro hamda o'zidan keyinga ostki qismidan tutashiriladigan harflarning uski qismidan tutashiriladi: ovoz, ana, ovchi, ovara, omad, o'sma, oila, o'jiz, o'gil, o'q, oy, oppoq.

4. q, o', v harflari ikki chiziq yuqoriga ko'tarilib yoziladigan harflardan oldin kelganda bu harflarning o'rtasiga tushiriladi: odam, ohu, okcan, olmoq, o't, obbo, ofarin

5. v dan oldin a, i, e, u harflari kelganda v ning ostki qismiga tutashiriladi, misollar: avval, evi bilan, uvol; q, o' harflari esa yuqori qismiga tutashiriladi: o'q, ovcharka

Harfni ko'rish - o'qishda avval uning yuqori qismiga ko'z tushadi. Ana shu holni e'tborga olib, harflarni tutashirishda imkoniyat bo'lgan o'rinlarda ularning yuqori qismidan emas, ostki qismidan tutashirishga, harflarning yuqori qismida chiziqchalarning imkoniyat bor darajada oz bo'lishiga ham e'tibor berish zarur.

**Bosh harflarning tutashirilishi.** Yozma bosh harflarning bo'yi sakkiz mm bo'lib, ular o'zidan keyingi kichik harflar bilan tutashiriladi.

Bosh harflar o'z tarkibida tutashiruvchi unsuri bor yoki yoqligiga ko'ra ikki guruhga bolinadi:

tutashiruvchi unsurli bosh harflar;

tutashiruvchi unsursiz bosh harflar. (Tutashiruvchi unsursiz bosh harflarga yozish vaqtida unsur qo'shiladi).

Tutashiruvchi unsurli bosh harfl, ar: A E, G, H, L, J, L, I, M, Q, R, U, X, Y, Z, E, Sh, Ch (ng harf birikmasining yozma bosh shakli o'zbekcha so'zlarda qollanmaydi: bu tovush bilan so'z boshlanmaydi, ba'zi chet so'zlarda ikki mustaqil fonemani bildiradi: Ngiliy);

Tutashiruvchi unsursiz bosh harflar:

B, D, F, N, O, P, S, T, V, O'

Bosh harflar qayeridan tutashirilishiga ko'ra ikki turga bolinadi:

o'rtta qismidan tutashiriladigan bosh harflar:

A, L, Y, J, G, G' - pastki qismidan tutashiriladigan bosh harflar:

E, B, D, F, H, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, V, X, Z, O', Sh, Ch



1. O'rt qismidan tutashiriladigan bosh harflar o'zidan keyingi ikki chiziq orasiga yoziladigan harflarning ustki qismidan tutashiriladi, misollar:  
*Anzirat, Iso, Yulduz, Gulnoz, G'ulom*  
 Bu harflar ikki chiziqning yuqorisiga ko'tariladigan harflarning o'rtasiga tutashiriladi:

*Akbar, Ilyos, Ikrom, Adham, Abdulla, Idriz, Alixon, Ahmad, Abdullayev, Afandi*

O'rt qismidan tutashiriladigan harflar *z, r, x, s* harflarining chap tomonidagi chiziqqa tutashiriladi:

*Aziza, Arofat, Izzat, Asom, Islom*

2. Ostki qismidan tutashiriladigan bosh harflar ikki chiziq orasiga yoziladigan harflarning ostki qismidan tutashiriladi:

*Omon, Yasila, Hakim, Tohir, Kamol, Lobar, Muhiddin, Qumri, Rahima, Ulfat, Xadicha, Bobur, Dilbar, Farhod, Nafisa, Olimjon, Pollat, Sobir, O'limas, Zayniddin*

#### Savol va topshiriqlar

1. Bosma va yozma harflarning o'ziga xos xususiyatlariga ega.
2. Yozish jarayonida qanday holatlarda qo'l uziladi?
3. Yozma harflar tutashirilishiga ko'ra qanday guruhlarga ajratiladi?
4. Nima uchun qatorning ostki qismidan tutashirilishiga e'tibor qaratiladi?
5. Bosh harflar kichik qatorlarga qanday tutashiriladi?

#### BOSHLANG'ICH SINFLARDA HUSNIXAT DARSLARINI REJALASHTIRISH

Husnixat darslari boshlang'ich sinflarda 1- sinfning 2- yarim yilligidan boshlanadi. Husnixat darslari ona tili dasturi talablariga muvofiq rejalashtiriladi. Darslarning vazifasi dastur talablarini amalga oshirishga qaratiladi. Dastur talablarini to'liq amalga oshirish uchun ishni rejalashtirib olish lozim. Rejalashtirishda husnixatga o'rganish jarayonida ish turlarining qiziqari va turli -tuman bo'lishiga e'tibor qaratiladi.

Boshlang'ich sinfda husnixat o'quv dasturi bo'yicha 1-sinfning ikkinchi yarim yildan ona tili darslariga qo'shib tashkil etiladi. Bu davrga kelib yozuv sharti ham o'zgaradi. O'quvchilarning daftarida harf namunasi yo'qligi tufayli ular qo'shishga bir qancha shartlarni bajaradilar. Jumladan bosma harfni yozma harfga aylantiradilar. Bundan tashqari, mashq shartlari ham bajarilishi lozim. O'qituvchi husnixat daqiqasini rejalashtirishda albatta yuqoridagi holatlarni hisobga olishi lozim.

Amaldagi dasturga muvofiq boshlang'ich sinflarda husnixatga:

1) bir dars ajratiladi;

2) darsning ma'lum daqiqalari ajratiladi.

1-sinfda husnixat yuzasidan o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalarni shakllantirish ko'zda tutiladi.

- yozuv jarayonida partada to'g'ri o'tirish;

- daftarni 65 gradus qiyalikda qo'yish;

- ruchkani to'g'ri ushlash;

- yozuv chiziqlarini farqlash;

- so'zlar orasidagi bir xil tenglik saqlash.

Shuningdek, ikkinchi sinfda chiroyli yozuv malakasini shakllantirish quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

1. Partada to'g'ri o'tirish, ruchkani to'g'ri ushlash, daftarni to'g'ri tutish.

2. O'quvchilarda chiroyli yozishga qiziqish uyg'otish.

3. Husnixat darslarini sanoq-ohang usullari va jismoniy mashqlar bilan bog'lab olib borish.

4. O'quvchilarning chamalab yozish qobiliyatlarini o'stiruvchi mashqlar bajartirish.

5. Qo'l va barmoq muskullari harakatini o'stiruvchi mashqlar bajartirish.

6. Harflarni qo'l harakatini uzmasdan tutashirib yozishga o'rgatish.

7. Xato yozilgan harflar yuzasidan qo'shimcha mashqlar bajartirish.

8. Uyda husnixat bilan yozishni mashq qilish.

2- sinf husnixat uchun har haftada ona tili darsining oxirgi bir soati ajratiladi va o'quv yili davomida 33 soatni tashkil etadi. 2- sinfda husnixat darslarini rejalashtirganda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

a) bir chiziqli daftariga yozish qiyinligini hisobga olib harflarni genetik tamoyil asosida yozdirish;

b) har bir harfning o'zidan oldingi va o'zidan keyingi harfga tutashirilishini o'rgatish;

d) harf elementlarining o'xshashligini hisobga olgan holda guruhlash;

e) bosh harflar elementlarining yuqoriga va pastki tomon tushishini hisobga olgan holda guruhlash;

f) imlosi qiyin bo'lgan so'zlarni yozuv materiali sifatida tanlash;

g) yozuv suratini oz-ozdan oshirib borish maqsadida material hajmini ko'paytirib borish

i) yozuv materiallarining tarbiyaviy ahamiyatiga e'tibor berish.

3-4-sinfda har bir ona tili darsining 8-10 daqiqasini husnixatga ajratiladi. Unda ham gigienik talablarga qat'iy rioya qilinadi. O'quvchilarning husnixatdan egallagan ko'nikmalari mustahkamlanadi. Rejalashtirishda bosh va kichik harflarni, bir xil elementga ega harflarni guruhlab yoki yozilishi murakkab harflarni tanlab olib, tuzilishida farq bor murakkab harflar ishtirok etgan so'z, gap va matnlarni yozish rejalashtiriladi. Bolalar



bir chiziqli dafargatuzilishi murakkab harflarini yozishni o'rganadilar. Bu sinflarda yozuv tezligiga alohida ahamiyat beriladi.

Boshlang'ich sinfda o'quvchilarning husnixat malakalarini shakllantiruvchi mashq matnlarini o'quvchilarning o'zlarini tanlaydilar. Matn tanlashda quyidagilarga rioya qilish lozim:

- umumdidaktik talablar asosida tanlanadi;
- materiallarning mavsumiga mos bo'lishi;
- bosqichli ketma-ketlik tamoyiliga amal qilinishi;
- husnixat materialining o'rganiladigan mavzu bilan bog'lanishiga;
- imko bilan bog'lanishiga;
- bolalar hayoti bilan bog'lanishiga;
- ajratilgan vaqtga mosligiga.

Quyida 2-sinf husnixat darsini rejalashtirish namunasini keltiramiz:

N	Husnixat mavzulari	Yozuv matnlari	Soat	Vaqt	Izoh
1	Harf elementlari ustida mashq	Harf elementlari ustida mashq ishlash	1		
2	Katta I,L harflari	Katta I,L harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
3	Kichik I,l harflari	Kichik I,l harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
4	Bosh J,U harflari	Katta J,U harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
5	Kichik j,u harflari	Kichik j,u harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
6	Bosh M,H harflari	Katta M,H harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
7	Kichik m,h harflari	Kichik m,h harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
8	Bosh N,D harflari	Katta N,D harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
9	Kichik n,d harflari	Kichik n,d harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
10	Bosh A,O harflari	Katta A,O harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
11	Kichik a,o harflari	Kichik a,o harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
12	Bosh O',Q harflari	Katta O',Q harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		

13	Kichik o',q harflari	Kichik o',q harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
14	Bosh X,CH harflari	Katta X,CH harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
15	Kichik x,ch harflari	Kichik x,ch harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
16	Katta E,S harflari	Katta E,S harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
17	Kichik e,s harflari	Kichik e,s harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
18	Bosh SH,Z harflari	Katta SH,Z harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
19	Kichik sh,z harflari	Kichik sh,z harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
20	Bosh V,G harflari	Katta V,G harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
21	Kichik v,g harflari	Kichik v,g harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
22	Bosh G',Y harflari	Katta G',Y harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
23	Kichik g',y harflari	Kichik g',y harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
24	Bosh T,F harflari	Katta T,F harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
25	Kichik t,f harflari	Kichik t,f harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
26	Bosh B, P harflari	Katta B, P harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
27	Kichik b, p harflari	Kichik b, p harflari ishtirok etgan so'z yozish	1		
28	Bosh R harfi	Katta R harfi ishtirok etgan so'z yozish	1		
29	Kichik r harfi	Kichik r harfi ishtirok etgan so'z yozish	1		
30	Alifboni yozish	Alifboni yozish	1		
31	Matn yozish	Matn yozish	1		
32	Matn yozish	Matn yozish	1		
33	Matn yozish	Matn yozish	1		
34	Matn yozish	Matn yozish	1		



3- sinfda husnixat darslarini rejalashtirish namunasi:

T/r	Husnixat mavzulari	Husnixat materiali	Soat	Vaqt	Izoh
1.	Nutq, gap, so'z	Rasm orqali so'z, so'zlardan gaplar tuzdirib husnixatga rioya qilgan holda 2 ta gap yozish.	1		
2.	Nutq, gap, so'z	Mustaqil o'zlari, so'z, so'zlardan gaplar, gaplardan matn tuzadilar va chiroyli qilib yozadilar. Husnixatga rioya qilib.	1		
3.	Matn	Kichik bir matnni diktant qilib yozdiraman "Mening maktabim"	1		
4.	Matn	"Olim baliq" ertagidan kichik bir voqeami yozish.	1		
5.	Matn	Mustaqil ko'chiruv diktant o'tkazish. 5 minut o'qib, keyin yozadilar.	1		
6.	Matn, so'zlar	ish, dalada, qizg'in kabi so'zlarni tartib bilan gap tuzing. Dalada ish qizg'in.	1		
7.	So'zlar	Rasmdagi ranglarni mustaqil yozadilar. Oq, qizil, sariq, yashil, ko'k, qora so'zlarini.	1		
8.	Tovushlar va harflar	Alifbo boshidagi harflarni 3 tasini yozish. Aa, Bb, Dd, harflarini 3 qatordan.	1		
9.	Tovushlar va harflar	Rasmdagi harflarni husnixatga rioya qilgan holda yozma shaklda yozadilar.	1		
10.	Alifbo	Alifbodagi barcha harflarni yozadilar.	1		
11.	Bo'g'in	Rasmdagi bo'g'inlarni yozadilar va shu bo'g'inlardan so'zlar tuzadilar. Da-la, ol-ma shu kabi.	1		
12.	Tutq belgisi	Lug'at diktant E'lon, mas'ul, e'tibor, ma'lum, ma'mur ma'no.	1		
13.	M.S.N.I. Diktant	Yozdirmoqchi bo'lgan diktantimdagi qiyin so'zlarni	1		

14.	Tutuq belgisi	Iqtordan yozdiraman. Mustaqil ishdan. Tutuq belgisi so'zlardan 5 ta topib yozish.	1		
15.	Tutuq belgisi	Mustaqil ish. 1 tovushga tutuq belgisi bor so'zlar topib yozamiz. Ta'nil, ta'xis, ta'zim, ta'rif, ta'na, tagib, ta'sir, ta'm.	1		
16.	Sh, ch, ng harf birkimlari	Sh, ch, ng harf birkimlarini yozing	1		
17.	Sh, ch, ng harf birkimlari	Rasmdagi narsa nomlarini yozish. Toshbaqa, chaynax, bodring.	1		
18.	Jarangli-jarangsiz undosh	Birinchi qatorga jarangli undoshlarni, ikkinchi qatorga jarangsiz undoshuvushlarni yozish.	1		
19.	1-oktabr o'qituvchi-murabbiylar kuni	O'quvchilar mustaqil o'qituvchilariga tabrik so'zini yozish. 6 qator.	1		
20.	Talafusda tushub qolgan undoshlar	Ko'chiruv diktant o'tkazish. "Mening oilam"	1		
21.	M.S.N.I.-2 Diktant	Rasmdagi gul o'zagiga qo'shimchalarni qo'yib so'z tuzib husnixatga rioya qilib yozish. Zor, la, chi, don, chambar.	1		
22.	Ketma-ket kelgan bir xil undoshlar.	Do'ppi, metall, kilogrammi, ikki, achchiq, hamma, kabi so'zlarni doskaga yozib beraman, ular ko'chirish.	1		
23.	Ketma-ket kelgan bir xil undoshlar.	Lug'at diktant.	1		
24.	Ketma-ket kelgan bir xil undoshlar.	Il ketma-ket kelgan bir xil undoshlardan so'zlar tuzish.	1		
25.	Gap	Rasm ishurokida 4 ta gap tuzish va uni yozish.	1		
26.	Gap	g harfini yozib, g harfiga bo'g'in, bo'g'indan so'zlaridan gap tuzish.	1		
27.	M.S.N.I.-3. Diktant	Topishmoqlar yozdirish.	1		



28.	Lug'at diktant Darak gap	Yer tagida oltin qoziq. (sabzi) 3 ta gapni diktant qilib yozdirish.	1	
29.	Darak gap	Rasm asosida 2 ta darak gap tuzadilar. Bitta o'quvchi doskaga chiqib yozish.	1	
30.	So'roq gap	Rasm asosida so'roq gap tuzdirish. 1. <i>Malika rasm chizayaptimi.</i>	1	
31.	So'roq gap	Tez aytilib yozdirish. <i>G'ani g'ildirakni g'izillatdimi,</i> <i>g'ildiratdimi?</i>	1	
32.	So'roq gap	Mustaqil o'zlari 2 ta so'roq gap tuzib yozish.	1	
33.	So'roq gap	So'roq gap so'ziga harflarni alamashirib mustaqil so'z tuzdirish. Masalan: <i>o'r, oq, o's, o'roq, par.</i>	1	
34.	Undov gap	Doskaga yozib berish "K"man ko'rgansiz. Kitoblarda ko'p. Har kuni yuz ko'rishaylik Kelishdtkni, xo'p!	1	
36.	Undov gap	Tayyorlov diktant o'tkazish.	1	
37.	M.S.N.I.-4 Ko'chiruv diktant.	Diktant yozdirishdan oldin chiroyli yozish mashqini qildirish.	1	
38.	Gap bo'laklari	Alifbodagi harflarni boshidan yozdirish. <i>Aa Aa Aa Aa</i> Assalomu alaykum. Men "A" harfiman o'roq. "Alifbo" ham avvalo Mendan boshlanar har choq.	1	
39.	Bosh bo'laklari	Rasm asosida gap tuzib ularni bosh bo'laklarini aniqlash.	1	
40.	Bosh bo'laklari	Tez aytilib bir qator mustaqil yozdirish. Topishmoqlar yozish ikki qatorga, maqol yozish uch qatorga bittadan.	1	
41.	Bosh bo'laklari	<i>Bb Bb Bb Bb Bb Bb</i> "B"man, "A"dan keyingi, men kelaman, albatta bilmli bo'lgan	1	

42.	Bosh bo'laklar	Ibola "5" oladi maktabda. Barcha mevalarni yozish. Ofma, anor, uzum, xurmo.	1	
43.	M.S.N.I.-5 test	Tayyorlov diktant o'tkazish.	1	
44.	Mustahkamlash	<i>Qat-gat qatlama aqting bo'lsa</i> <i>tashlama (kitob)</i>	1	
1.	II-chorak O'tilganlarni mustahkamlash	<i>Dd Dd Dd Dd</i> Men "D" harfi bo'laman. Dars so'zida kelaman. Kimki aqli dono, So'zlari dona-dona.	1	
2.	Ikkinchi darajali bo'laklar.	Barcha o'quv qurollarini yozish Kitob, daftar, qalam, ruchka, kabi va x.k.	1	
3.	Ikkinchi darajali bo'laklar.	<i>Ee Ee Ee Ee</i> Bilib oling men-chi "E" Qo'l siltab, demangiz "E" Erkatoyu, erincehoq Ertakda uchrar ko'proq.	1	
4.	Gapda so'zlarni bo'g'infash	Maqolni bo'g'inga bo'lib yozing. <i>Meh-nat, meh-nat-ning ta-gi ro-</i> <i>hat.</i>	1	
5.	Gapda so'zlarni bo'g'inga bo'lish.	Takiliy diktant o'tkazish.1 "Botatigim podshohigim" matn yuzasidan.	1	
6.	Gapda so'zlarni bo'g'inga bo'lish.	Hafta kunlarini bo'g'inga bo'lib yozish. <i>Du-shan-ba, se-shan-ba, chor-</i> <i>shan-ba, pay-shan-ba, ju-na,</i> <i>shan-ba, yak-shan-ba</i>	1	
7.	M.S.N.I.-6	<i>Ff Ff Ff Ff</i> "F"man, bolalarga Istab fayzu, barokat, Fahmli, farosatli, Bo'lsinlar deymen faqat.	1	
8.	O'zak o'akdosh so'zlar.	va So'zlar tuzadilar va yozish. <i>Savchi, sur'la, suvsiz, suvdan.</i>	1	
9.	O'zak o'akdosh so'zlar.	va Lug'at diktant yozdirish va o'quvchilar o'zakni topish.	1	
10.	O'zak o'akdosh	va <i>Gg Gg Gg Gg</i> "G"man gavdali	1	



so'zlar.	Yetdi menga gal. Gulda uchrayman, Gul qanday go'zal. O'quvchilar yozib bo'lgach o'zakni aniqlash.	1		
11. O'zak o'akdosh so'zlar.	va	1		
12. O'zak o'akdosh so'zlar.	va	1		
13. M.S.N.I-7	Eslatma diktant yozamiz. <i>Hh Hh Hh Hh</i>	1		
14. So'z yasovchi qo'shimchalar	"H" harfiman hayratda Menga boqmagiz hayron Hamma harflar ichida "H"ni ajratish oson. <i>Kinobxon, ishla, odobli.</i>	1		
15. So'z yasovchi qo'shimchalar	So'z yasovchi qo'shimchalarni belgilab 3 qatordan yozish.	1		
16. So'z yasovchi qo'shimchalar	<b>Mehribonlarim</b> So'z yasash kerak, harflarni o'rinni almashirib. <i>Mehri, ari, Rim, mehribonim.</i> Shu kabi...	1		
17. So'z yasovchi qo'shimcha	Tayyorlov diktant o'tkazish.	1		
18. So'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar	<i>fi hi hi hi</i> Kaminani "I" derlar Tik va aql qomatim. Kular baxti, omadim. Eslatma diktant o'tkazish.	1		
19. So'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar	Eslatma diktant o'tkazish.	1		
20. M.S.N.I-8	Lug'at diktant yozish	1		
21. So'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar	So'z qo'shimchaga o'zak qo'yib so'z yasash.	1		
22. So'z yasovchi va so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar	<i>Jj Jj Jj Jj</i> "J"man ko'rimli juda, Safllarda borman. Yozing "jo'ja" deb Ishga tayyorman.	1		
23. So'z turkumi ot	Rasmlardagi narsalarni yozish	1		

	<b>Daftar, qalam</b>			
24. Ot	Lug'at diktant yozish	1		
25. Ot	Maqol yozish. <i>Ona beta gul bilan tola.</i> <i>Kk Kk Kk Kk</i> "K"man ko'rgansiz. Kitoblarda ko'p. Har kun yuz ko'rishaylik Kelishdikmi xo'p!	1		
27. M.S.N.I-9	Erkin diktant yozish	1		
28. Mashqlarni bajaring	Uy hayvonlarini yozish <i>It, mushuk, ot qo'y, eshak,</i> <i>echki, sigir.</i>	1		
29. Ot	Barcha sabzavotlarni yozish. <i>Bodring, pomidor, piyoz,</i> <i>kartoshka, sholg'om sabzi,</i> <i>lavlagi.</i>	1		
30. Rasm asosida savollarga javob berish	Rasm asosida kichik bir matn tuzish.	1		
31. Mustahkamlash	<i>Ll Ll Ll Ll</i> "L"man meni bilal Lobar, Lolalar. Tanib olarkan qachon, Yalqov bolalar.	1		
32. M.S.N.I-10	Ko'rsatuv diktant o'tkazish	1		
33. Otlarni aniqlang	Bolalarga rasm ko'rsatib unda nimalar tasvirlanganligini so'rab yozamiz va otlarni aniqlaymiz. <i>Oltin olma, duo ol.</i>	1		
34. Qoidalar asosida takrorlash	Maqolni tahlil qilib 3 qatordan yozing.	1		
<b>III-chorak</b>		1		
1. Otlarda birlik va ko'plik	Mm Mm Mm Mm "M"man nuqim yashayman, Mustaqil mamlakatda. Mustaqillik -muqaddas Mustahkamlang albatta.	1		
2. Otlarda birlik va ko'plik	Maqol <i>Osmon efitobi bilan,</i> <i>Inson-odobi bilan.</i>	1		
3. Otlarda birlik va ko'plik	O'quvchilar mustaqil "Birinchi qo'r" matn yozadila. 4 ta gapdan iborat.	1		



17.	Sifat	"Kurash" tushsak yengilib Bo'lmang mendan pushaymon. Maqol yozing 3 ta qatordan. <i>Bola aziz, odobi undan aziz.</i>	1	
18.	M.S.N.I-12 Bayot yozish	<i>Da, ka, ma, lak, na, pa</i> Bo'g'inlarini qo'shib gap tuzish	1	
19.	Sifat yasovchi qo'shimcha	4 ta faslani yozish. <i>Qish.....</i> <i>Bahor....</i> <i>Yoz.....</i> <i>Kuz.....</i>	1	
20.	Sifat yasovchi qo'shimcha	She'r yozish "Qish" Bahor kabi beg'ubor. Qishning ham ziynati bor Manzarasi chiroyli Yoqqanda kapalak qor.	1	
21.	Sifat yasovchi qo'shimcha	<i>Qq Qq Qq Qq</i> Men bo'laman "Q" harfi "O"ga ozroq o'xshayman Dumim bor, quyommasman Qo'sh qanoqli qushdayman.	1	
22.	Sifat yasovchi qo'shimcha	Maqol yozish. <i>Kitobdan yaxshi do'st yo'q.</i> <i>Ko'p o'gigan ko'p biladi.</i>	1	
23.	Sifat yasovchi qo'shimcha	Eslatma diktant yozish.	1	
24.	Son	Toq sonlarni bir qator, juft sonlarni bir qator yozish.	1	
25.	Son	<i>Rr Rr Rr Rr</i> Bizda harflar rang-barang Sinchkilab yaxshi qarang. "R"ni darrov topasiz "R" raketa deb yozasiz.	1	
26.	Son	She'r yozadilar, sonni topadilar. O'ng qo'linda 5 barmoq, Chap qo'linda 5 barmoq. Ikki qo'limga qo'shilsa Bo'ladi necha barmoq	1	
27.	Son	Rasmilar o'rniga ularning nomlarini qo'yib ko'chiring. <i>Men gushga don berdim.</i>	1	
28.	M.S.N.I-13 Bo'shliqni to'ldiring	Tayyorlov diktant yozing	1	

4.	Otlarda birlik va ko'plik	Rasmilar o'miga ularning nomlarini qo'yib ko'chiring. <i>Malika bog'dan olma terdi.</i>	1	
5.	Otlarda birlik va ko'plik	<i>Nn Nn Nn Nn</i> Navbat menga o'rtloqlar, O'xshayman-a narvonga. Bosib zinama-zina, Yeting maqsad-murodga.	1	
6.	Otlarda birlik va ko'plik	Topishmoqlar Katta-kichik besh o'rtloq, Uyushsa bo'lar to'qmoq.	1	
7.	Otlarda birlik va ko'plik	Lug'at diktant yozish.	1	
8.	M.S.N.I-11 diktant	Tayyorlov diktant o'tkazish.	1	
9.	Ot yasovchi qo'shimchalar	So'zlarni tartib bilan qo'yib gap tuzing. <i>Juda, go'zal, qishloq, bizning.</i>	1	
10.	Ot yasovchi qo'shimchalar	Harflarning o'rnini o'zgartirib 5 ta so'z tuzish. Masalan: <i>so'msa</i>	1	
11.	Ot yasovchi qo'shimchalar	Rasmilar o'miga ularning nomlarini qo'yib ko'chiring. <i>Ra'no bayroq yasadi.</i>	1	
12.	Ot yasovchi qo'shimchalar	<i>Oo Oo Oo Oo</i> Men "O"man so'zlay ozroq, Olma kabi dumaloq. Na qo'lim bor, na oyoq, Oshayinmi dumaloq.	1	
13.	Sifat	Topishmoq. <i>O'tda yunnas,</i> <i>Savda cho'kmas</i> <i>Yerdä chirimas. (shamol)</i>	1	
14.	Sifat	Savollarga javob yozing. (qanaqa) osmon (qanaqa) gullar Paxta (qanday) rang?	1	
15.	Sifat	Gapni ko'chirib sifatni aniqlang. <i>O'rtog'im menga chiroyli kaptok sovg'a qildi.</i>	1	
16.	Sifat	<i>Pp Pp Pp Pp</i> "P"man mashq qilib pishib Bo'ldim polvon, pahlavon.	1	



g'aplar	mustaqil darak, so'roq gap tuzadilar.		
12. M.S.N.I-17 bayon yozish	Lug'at diktant o'tkazish	1	
13. Xatolar ustida ishlash	<i>Ona bilan bola</i> ..... <i>bilan lol</i> . Rasm o'miga ularning nomlarini qo'yib ko'chiring.	1	
14. So'zlarni qismlarga bo'lish	Xx Xx Xx Xx Xabar beray o'zimdian, Kamina ham xizmatida Xola, xo'roz so'zida, Uchraydirman albatta.	1	
15. So'z yasovchi qo'shimcha	Topishmoq yozish 3 qatordan <i>Boshi taroq, dumi o'roq. (so'roq)</i>	1	
16. Savollarga javob yozish	Material, radiotaf, radiotaf, million Yonma-yon kelgan unlit arga oid so'zlar yozish	1	
17. Gapiar tuzing	Yy Yy Yy Yy Qiziq Yo' ichi, Yo'ldoshlar, "Yo'lbars" deb yozishlar. "Y"ni ko'rsat desalar bilmay barmoq tishlashar.	1	
18. U-la qo'shimchalar	Topishmoq yozish 2ta qatordan <i>Men yuraman u qoladil.</i>	1	
19. Otlarni aniqlang	Lug'at diktantni yozib va otlarni aniqlashadi.	1	
20. Otlarni aniqlang	"Kitob" haqida kichkina matn tuzib otlarni aniqlash.	1	
21. Birlikdagi otlarni ko'plikka aylantirish	Zz Zz Zz Zz Tanishaylik: "Z" bo'lam-an. Kim bo'lsa ziyarak, zakkoo, Subbat qurib doimo Zeriktirmayman aslo.	1	
22. Otlarni aniqlang	<i>Xona, noma, rang</i> kabi so'zlar yordamida yasalgan qo'shma ot va qo'shma sifat tuzish.	1	
23. Qoidalar asosida savol-javob	Ko'rsatuv diktant yozish	1	
24. M.S.N.I-18 diktant	O'o' O'o' O'o' O'o' "O"man, men bilan Yozilar O'zbekiston O'zligini tanisakim.	1	

25.	Xo'...
26.	Yo'...
27.	Yo'...
28.	Yo'...
29.	Yo'...
30.	Yo'...
31.	Yo'...
32.	Yo'...
33.	Yo'...
34.	Yo'...
35.	Yo'...
36.	Yo'...
37.	Yo'...
38.	Yo'...



25.	Xatolar ustida ishlash	Uni taniydi jahon. Izohli diktant yozish	1	
26.	Fe'nlarni aniqlang	<i>Pirpirak, haybavla, etijifla</i> , kabi so'zlarni 2 qatordan yozish.	1	
27.	9-may va qadrlash kuni"	Urushda o'z jonini qurbon qilgan odamlarning nomlarini yozish.	1	
28.	Ibrat	Yozilishi qiyin bo'lgan so'zlarni yozdirish. <i>Mazaika, stadion, biologiya, milliard, material.</i>	1	
29.	Topishmoqlar	<i>G'g' G'g' G'g' G'g'</i> Men g'ayratli "G'"dirman "G"ga o'xshayman ozroq Shovqin solmay aytinch Farqim nimada ortiq?	1	
30.	Hayvonot bog'ida	Yovvoyi hayvonlarni nomini yozish.	1	
31.	Tinish belgisini aniqlash	Erkin diktant yozishda tinish belgisini aniqlash.	1	
32.	Aql va boy	<i>Shsh Shsh Shsh Shsh</i> "Sh"man xizmatga shayman Bo'lmang aslo shoshqaloq "Shaxmat" va "shahar"dan Meni topib oling tezroq.	1	
33.	Yozda	Topishmoq: Bir parcha patir Olamga ta'fir.	1	
34.	Gaplarni to'ldiring	Ta'kidiy diktant yozish	1	
35.	Ta'tilda	<i>Ch ch Ch ch Ch ch Ch ch</i> "Ch"man bilmayman charchoq Kimki bilimga changqoq Chala-chulpa chaynayman Meni o'qir qiyalmay.	1	
36.	Mustabkamlash	<i>Ma'yus, ta'zim, ra'y, she'r,</i> <i>ne'mat, me'mor</i> so'zlarini yozish.	1	
37.	M.S.N.I-13	Ko'rsatuv diktant yozish	1	
38.	Qo'shimcha material	Ng ng ng ng O'quvchi ko'z o'ngida Uchrayman so'z o'ngida	1	

12.	M.S.N.I-17 hayon yozish	mustaqil darak, so'roq gap tuzadilar.	1	
13.	Xatolar ustida ishlash	Lug'at diktant o'ikazish	1	
14.	So'zlarni qismlarga bo'lish	<i>Ona bilan bola</i> ..... <i>bilan lola.</i> Rasm o'rniga ularning nomlarini qo'yib ko'chiring.	1	
15.	So'z yasovchi qo'shimcha	Xx Xx Xx Xx Xabar beray o'zimdand, Kamina ham xizmatda Xola, xo'roz so'zida, Uchraydirman albatta.	1	
16.	Savollarga javob yozish	Topishmoq yozish 3 qatordan <i>Boshi taroq, diami o'roq. (xo'roz)</i>	1	
17.	Gaplar tuzing	Material, radiator, radio, tabiat, million Yonma-yon kelgan unilarga oid so'zlar yozish	1	
18.	U-la qo'shimchalar	<i>Y' Y' Y' Y' Y'</i> Qiziq Yo'lehi, Yo'ldoshlar, "Yo'lbars" deb yozishar. "Y"ni ko'rsat desalar bilmay barmoq tishlashar.	1	
19.	Otlarni aniqlang	Topishmoq yozish 2ta qatordan <i>Men yuraman u qoladi.</i>	1	
20.	Otlarni aniqlang	Lug'at diktantni yozib va otlarni aniqlashadi.	1	
21.	Birikdagi otlarni ko'plikka aylantirish	"Kitob" haqida kichkina matn tuzib otlarni aniqlash. <i>Zz Zz Zz Zz</i> Tanishaylik: "Z" bo'laman. Kim bo'lsa ziyarak, zukko, Subbat qurib doimo Zerkitmayman aslo.	1	
22.	Otlarni aniqlang	<i>Xona, noma, rang</i> kabi so'zlar yordamida yasalgan qo'shma ot va qo'shma sifat tuzish.	1	
23.	Qoidalar asosida savol-javob	Ko'rsatuv diktant yozish	1	
24.	M.S.N.I-18 diktant	<i>O'o' O'o' O'o' O'o'</i> "O'"man, men bilan Yozilar O'zbekiston O'zligini tanisakim.	1	



	Bodiring diring-diring Bexato, to'g'ri yozing.		
39. Qo'shimcha material	Topishmoqlar yozish. Tap-tap etadi Tagidan karvon o'tadi. (elak)	1	
40. Zacht bo'limlarini to'ldirish	* tutq belgisi Kinning kelsa belgisi Menman tutuq belgisi Uchraynan qaysi so'zda, Qani kim topar tezda?	1	

### BOSHLANG'ICH SINIF HUSNIXAT DARSLARINING TUZILISHI

Boshlang'ich sinflarda husnixat darslarini ham ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilish davr talabi. Husnixat darslarining umumiy ko'rinishini keltiramiz

1. O'quvchilarni yozuv jarayoniga tayyorlash.
2. Yozilishi o'rganilgan harflarni yozishni takrorlash va mustahkamlash.
3. Yozilishi o'rgatiladigan harflar, so'zlar va gaplar yozish yuzasidan og'zaki suhbat.
4. Yozishni mashq qilish.
5. Darsda o'rganilganlarni umumilashtirish.
6. O'quvchilarni rag'batlantirish.
7. Uyga vazifa berish.

#### Mavzu: Kichik "q" harfini yozishga o'rgatish

**Maqsad:** O'quvchilarni kichik "q" harfini to'g'ri va chiroyli yozishga o'rgatish

**Darsning jihozlari:** "Yozish vaqtida to'g'ri o'tir" nomli plakat kichik "q" harfining yozilish qoidalarini ko'rsatilgan jadvallar, unga doir rasm.

#### Darsning rejasi:

1. Darsning tashkiliy qismi.
2. Chiroyli yozuv qoidalarini haqida suhbat.
3. Panja va barmoq muskullarining harakatini o'stiruvchi mashqlar.
4. Kichik "q" harfining elementlarini doskaga yozib ko'rsatish.
5. Kichik "q" harfining yozma va bosma shakllarini taqqoslab ko'rsatish.
6. Harflarning shaklini daftarga yozdirish.
7. Badantariya-mashqlarini o'tkazish.
8. Kichik "q" harfini qo'l harakatini uzmasdan bog'lab yozishga o'rgatish.
9. Kichik "q" harfining boshqa harflar bilan bog'lanishini mashq qilish.
10. Uyga vazifa berish.

11. Yaxshi yozgan o'quvchilarning ishlarini ko'rsatish va rag'batlantirish.

#### Darsning borishi.

1. O'qituvchi o'quvchilarning tayyorgarligini har bir o'quvchining oldida daftari, avtoruchka borligini tekshirib yozuv daftalarini ham ko'rib chiqadi.

2. Sinfda osib qo'yilgan "Yozish vaqtida to'g'ri o'tir" nomli plakatdan foydalanib, o'quvchilarning o'tirishini tekshirib chiqish, parta ustidagi qiya chiziqchiga daftarning holatini to'g'rilab oladi.

3. O'quvchilarga barmoqlarining harakatlarini o'stiruvchi mashqlar bajariladi. Bunday mashqlarni partada o'tirgan holda bajaritish mumkin. Qo'llarimizni oldinga uzatib, barmoqlarimizni ochamiz, ikki deganda barmoqlarimizni ochamiz, yana yopamiz. (bu mashq 5-6 marta takrorlanadi.)

4. O'quvchilarga quyidagi topishmoqlar aytilib javobini topish so'raladi. O'zi bitta qulog'i to'rtta. (qozon)

Barmog'i bor-u tirnog'i yo'q. (qo'lqop)

Doskaga topishmoqlar javobi yozilgan ko'rgazma qo'yilib, quyidagicha suhbat qilinadi.

-Bolalar doskadagi so'zlarni diqqat bilan kuzatting. Aytgunchi, bu so'zlardagi o'xshashlik nimada?

Bu so'zlarda q tovushi ishtirok etgan so'zdan q tovushining o'rni aniqlanadi.

Qozon- Q tovushi so'z boshida kelgan.

Qo'lqop- Q tovushi so'z boshida, so'z o'rtasida kelgan.

5. Bugun kichik "q" harfini yozishni mashq qilamiz. O'qituvchi doskada kichik "q" harfi kattalashtirilib yoziladi yana shunga doir plakatdan foydalanib uning elementlarini va qanday yozishni tushuntirib beradi. Shundan so'ng "q" harfini doskada yozib ko'rsatadi. O'quvchilar esa uning yozilishini diqqat bilan kuzatadilar. O'qituvchi doskada harf elementlarini tushuntirib, uni to'liq yozishni ham eslatib o'tadi.

6. O'qituvchi yozma va bosma "q" harfini bir-biri bilan solishtirib ko'rsatadi. O'quvchilarga kichik "q" harfining yozma va bosma shakllarining bunday taqqoslab ko'rsatilishining ahamiyati katta chunki ko'p o'quvchilar harflarni kitobdagigao'xshab yozishga harakat qiladi. Ko'rgazmali quroldan foydalanib o'quvchilarga uni yozma va bosma shakllarini, elementlarini ko'rsatib tushuntiriladi.

q - bosma shakli q-yozma shakli

7. O'qituvchi kichik "q" harfining birinchi elementini yana qayta doskada ko'rsatib beradi. Bu harfni yozishda pastdan yuqoriga qiya chiziqcha chiziladi, yuqoridan pastga kichik chiziqcha tushuriladi va qo'l harakatini uzmasdan turib yana tagi ilmoqli ikkinchi kichik chiziqchatushtiriladi



8. O'quvchilarni o'rindan turg'azib oldim o'rganilgan badan tarbiya mashqlaridan 2-3 tasini bajaritiladi. Bu mashqlar 2-3 daqiqa davom etishi kerak. Mashq tugagandan so'ng yana yozuv mashqlari davom ettiriladi.

9. O'qituvchi doskada kichik "q" harfining elementlarga ajratmay butun shaklda yozib ko'rsatadi. O'quvchilar shu asosda davom ettiradilar.

10. Bolalarga kichik "q" harfining bir necha kichik harflari bog'lanishi ko'rsatiladi, so'ng ular o'z daftarlariga yozib mashq qiladilar.

11. Mustaqil ish. Sinf o'quvchilari ikki guruhga ajratiladi. Iguruh yuqoridagi bo'g'inlar ishtirokida so'zlar aytdilar. Masalan: qish, qor, qaychi, qishloq. II guruhdagi o'quvchilar esa shu so'zlar ishtirokida gaplar tuzadilar. Masalan: oppoq qor yog'di.

Tuzilgan gaplardan ikkitasi doskaga va dafarga yozdiriladi.

12. Uyg'a vazifa. Dafarga ikki qator "q" harfini va shu harf bilan bog'langan so'zlardan yozib kelish. O'qituvchi uy vazifalarini bajarish vaqtida ham yozuv qoidalariga rioya qilishlari kerakligini e'latib o'tadi.

13. Dars jarayonida toza va chiroyli yozgan o'quvchilarni daftarlari namuna qilib ko'rsatilib rag'batlantiriladi.

Husnixat mashg'ulotlarini to'g'ri uyushtirish, chiroyli va to'g'ri yozish malakasini hosil qilish, o'quv fanlarini puxta o'zlashtirishga yordam beradi.

### 3- sinf husnixat darsi namunasini

Fan: Ona tili

Mavzu: So'z tarkibi

Maqsad: a) O'quvchilarga o'zak va o'zakdosh so'zlar haqida ma'lumot berish;

b) O'quvchilarni toza va chiroyli yozish malakasini rivojlantirish

Dars tipi: Yangi bilim beruvchi

Dars uslubi: tushuntirish, hikoya.

Dars jilhozi: mavzuga oid ko'rgazmalar.

Darsning borishi

### I tashkiliy qism.

#### II Husnixat daqiqasi.

Maqsad: katta va kichik g harfini va ular ishtirokidagi so'zlarni husnixat asosida yozish. Kichik va katta g harfini yozish tushuntiriladi.

a) Salomlashish.

b) Davomatni aniqlash.

Hozir sizlar rasimga qarab kimni va nimalarni ko'ryapsizlar?

Mana shu so'zlarni bosh harfi G dan boshlanar ekan. Bugungi darsimizda husnixatdan Gg harfini o'tamiz.

G G G G G

g g g g g

Gul, gulchi, guldor, gulzor, gulla.  
Guldonda gullar bor.

### III O'tilgan mavzuni so'rash baholash.

1. Gap deb nimaga aytiladi?
  2. Gaplar maqsadiga ko'ra necha turga bo'linadi? Darak gap deb nimaga aytiladi? So'roq gap deb nimaga aytiladi?
- 135-mashqni tekshirish va baholash.

### IV O'tilgan mavzuni mustahkamlash yakunlash.

1. Darak, So'roq, undov gaplarga 2 tadan misollar keltiringlar.
2. Bosh bo'lak va ikkinchi darajali gaplarga misollar keltiring.
3. Ikkinchi darajali bo'lak gapda nima uchun kerak.

### V Yangi mavzu bayoni.

Bolajonlar bugun mavzumiz o'zak va o'zakdosh so'zlar. Tilimizda minglab so'zlar bor. Shular orasida ma'no jihatdan bir-biri bilan yaqinlik sezilib turadi.

Masalan: Husnixatdan yozgan gul, gulchi, guldor, gulzor, gulla so'zlariga e'tibor bersak ular uchun bosh, gul qismlari umumiy ekanligini ko'ramiz.

137-mashqni bajarish. Juftlab berilgan so'zlar nimasi bilan bir-biri bilan o'xshaydi? Ularni yozing, umumiy qism o'zak deb nomlanadi.

O'zaklari bir xil bo'lgan so'zlar o'zakdosh so'zlar deyiladi.

138-mashqni matnlardagi o'zakdosh so'zlarni toping. Ularni yonma-yan yozing. O'zakni odatdagidek belgilang.

### VI Yangi mavzu mustahkamlash va baholash.

1. O'zak deb nimaga aytiladi?

2. Misollar keltiring?

O'quvchilarni mashqlarini tekshirib baholaniladi. Hozir sizlar bilan yangi o'yin o'ynaymiz.

### VII Yakunlash. Uyg'a vazifa.

O'zak va o'zakdosh so'zlarga misollar topib kelinglar. 5 tadan. Uyg'a vazifa 139-140-mashqlar.

### Savol va topshiriqlar

1. Husnixat darslarini rejalashtirishda qanday talablarga asoslaniladi?
2. 1-4-sinflarda husnixat darslari qanday tashkil etiladi?
3. Husnixatga o'rgatish qoidalarini deganda nimalar anglashiladi?
4. Husnixat darslarini to'g'ri tashkil etish uchun o'qituvchi oldiga qanday talablari qo'yiladi?
5. Boshlang'ich sinf husnixat dasturini tahlil qiling.



### Test topshiriqlari

- Husnixat ahamiyati to'g'ri berilgan qatorni aniqlang.
  - Husnixatga o'rgatish pedagogik va ijtimoiy ahamiyatga ega.
  - Husnixatga o'rgatish o'quvchida estetik didni tarbiyalaydi.
  - Husnixatga o'rgatish mehnat qobiliyatini shakllantiradi.
  - Husnixatga o'rgatish imlo xatolarining oldini oladi.
  - S va D.
- Husnixatga o'rgatishda qaysi fanlar tavsiyalariga asoslaniladi?
  - Pedagogika va psixologiya.
  - Maktab gigienasi va fiziologiya.
  - A, V, E.
  - Tilshunoslik va didaktika.
  - Tilshunoslik.
- Husnixatga o'rgatishda qaysi tamoyillarga asoslaniladi?
  - Onglilik tamoyiliga.
  - Genetik tamoyiliga.
  - Bosqichli izchillik tamoyiliga.
  - Umumdidaktik tamoyiliga.
  - A, V, D.
- Ritmik usul to'g'ri izohlangan qatorni toping.
  - O'quvchining sanog'i ostida yozish.
  - Harf shrixlari ustidan yozish.
  - Havoda yozish.
  - Yozuvni muntazam mashq qilish.
  - Husnixatga o'rgatishda bunday usul yo'q.
  - Genetik tamoyil nima?
  - Harflarni o'xshash elementiga ko'ra guruhlab yozish.
  - Harflarni ulanishiga ko'ra guruhlab yozish.
  - Shakli oson harflardan so'ng shakli murakkab harflarni guruhlab yozish.
  - O'quvchining individual xususiyatini hisobga olib yozishni mashq qilish.
  - Grafik kamchiliklarni tuzatish bilan bog'liq tamoyil.
- Yozuvga o'rgatishni o'qishga o'rgatish bilan bir paytda amalga oshirish qaysi tamoyilga kiradi?
  - Genetik tamoyil.
  - Onglilik tamoyili.
  - Takrorlash tamoyili.
  - O'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili.
  - A va B.
- Quyidagi holatlar qaysi tamoyilga kiradi?
  - O'quvchining ruchka bilan ishlashi (yoki ruchka ishlatishi)
  - Daftar tutishi

- Yozuv tezligi
- Yozuvdagi yutuq kamchiliklari
  - Genetik tamoyil.
  - Onglilik tamoyili.
  - Individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili.
  - Takrorlash tamoyili.
  - Ko'rgazmalilik tamoyili.
- Husnixatga o'rgatishda yozuv daftari qo'yiladigan talablar to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.
  - 1-2-sinfda yozuv yo'li 4 mm, bosh harflar 8 mm bo'lgan qiya chiziqdagi siyrak 2 chiziqdagi daftar, 3-4-sinfda bir chiziqdagi daftar
  - 1-sinfda yozuv yo'li 4 mm, bosh harflar uchun 8 mm bo'lgan qiya chiziqdagi siyrak 2 chiziqdagi daftar, 2-4-sinfda bir chiziqdagi daftar
  - 1-4-sinfda 2 chiziqdagi daftarda husnixatga mashq qilinadi
  - 1-sinf 1-yarim yilligida kichik harflar uchun 4 mm, bosh harflar uchun 8 mm li 2 chiziqdagi daftar, 1-sinfning 2-yarim yilligida, 2-, 3-, 4-sinflarda 1-chiziqdagi daftar tutiladi
  - Daftar chiziqdagi kichik harf uchun 3 mm, bosh harflar uchun 6 mm bo'ladi.
- Bir chiziqdagi daftarda harflar bo'yi necha mm. bo'ladi.
  - Kichik harf 4 mm, bosh harf 8 mm.
  - Kichik harf 3 mm, bosh harf 7 mm.
  - Kichik harf 3 mm, bosh harf 6 mm.
  - Kichik harf 5 mm, bosh harf 8 mm.
  - Kichik harf 2,5 mm, bosh harf 5 mm.
- Genetik talabga ko'ra to'xtovsiz yozuv sinflari bo'yicha to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.
  - 1-sinfda 5 daqiqa
  - 2-sinfda 7 daqiqa
  - 3-sinfda 8 daqiqa
  - 4-sinfda 4 daqiqa
  - 3-sinfda 12 daqiqa
  - 4-sinfda 15 daqiqa
  - 4-sinfda 16 daqiqa
- Yozuv jarayonida daftar qiyaligi va daftar bilan ko'z oraliq'i qancha bo'ladi?
  - Daftar qiyaligi 25°, daftar va ko'z oraliq'i 25 sm.
  - Daftar qiyaligi 45°, daftar va ko'z oraliq'i 30 sm.
  - Daftar qiyaligi 30°, daftar va ko'z oraliq'i 30 sm.
  - Daftar qiyaligi 65°, daftar va ko'z oraliq'i 30 sm.
  - To'g'ri javob yo'q.
- Yozuv jarayonida ruchkaning uchi bilan barmoq oraliq'i necha sm bo'ladi?



A. 1,5 sm.

B. 2 sm.

C. 1,5-2 sm.

D. 1 sm.

E. 2,5 sm.

13. Grafik malakalar qaysi o'quv faoliyatlarini bilan bog'liq?

1. O'qish faoliyati. 2. Imlo. 3. Chizmachilik. 4. Rassomchilik.

5. Nutqiy faoliyat bilan.

A. 1, 2, 5; B. 1, 2, 3, 5; C. 1, 2, 3; D. 1, 2, 3, 4, 5; E. 1, 2, 3, 4.

14. Yuqori qismidan tutashiriladigan harflar berilgan qatorni toping.

A. q y v

B. q n g g g'

C. o o' v

D. o o' v q g y g'

E. b o o' v

15. O'rta qismidan tutashiriladigan harflar berilgan qatorni toping.

A. b f g j

B. b f g j p l

C. b f g j p l h

D. b f q g j g' p

E. b f q g p g' j y n g

16. Pastki qismidan tutashiriladigan harflar berilgan qatorni toping.

A. l m n r t u

B. a d e h j k

C. x z sh ch

D. A B S

E. y g n g q g'

7. Yuqoridan boshlanib yoziladigan qatorni belgilang.

A. B D E F G G'

B. A L M N

C. H J K O' L O

D. P Q R S U

E. A S D

18. Pastdan boshlab yoziladigan harflar qatorini belgilang.

A. A L M N

B. B O O'

C. P T D

D. A v a V

E. X Sh Ng

19. Tutashiruvchi unsuri bo'lmagan bosh harflar qatorini belgilang.

A. Q X Z

B. S O'

C. N O P

D. B D T F

E. V, S, D.

20. Kichik yozma harflar tutashirishiga ko'ra necha turga bo'linadi va ular qaysi?

A. 3 guruhga bo'linadi; yuqori, pastki, o'rta qismidan tutashiriladi.

B. 4 guruhga bo'linadi; yuqori, pastki, o'rta va qo'shimcha tutashiruvchi chiziq.

C. 2 guruhga bo'linadi; yuqori, pastki qismidan tutashiriladi.

D. Hamma harflar bir xilda tutashiriladi.

E. To'g'ri javob yo'q.

21. Harflar yozuv shakliga ko'ra necha guruhga ajratiladi? Ta'lim jarayonida qaysi shaklidan foydalaniladi?

A. Davlat o'lchamidagi (standartidagi) harflar bilan ifodalangan yozuv, badiiy harflar bilan ifodalangan yozuv.

B. Bosma harflar bilan yozilgan yozuv, yozma harflar bilan ifodalangan yozuv.

C. Bosma yozuv va grafik yozuv.

D. To'g'ri yozuv va yozma yozuv.

E. S va D.

22. Tutashiruvchi unsuri bo'lmagan bosh harflar o'zidan keyingi harflarga qanday ulanadi?

A. Qo'shimcha yordamchi chiziq bilan o'rta qismidan tutashiriladi.

B. Qo'shimcha yordamchi chiziq bilan pastki qismidan tutashiriladi.

C. Qo'shimcha yordamchi chiziq bilan o'rta va pastki qismidan tutashiriladi.

D. Qo'shimcha yordamchi chiziq bilan yuqori qismidan tutashiriladi.

E. S va D.

23. Tutashiruvchi unsurli bosh harflar qayeridan tutashirishiga ko'ra necha guruhga bo'linadi va ular qaysilar?

A. 2 guruhga bo'linadi: o'rta va yuqori qismidan tutashiriladi.

B. 2 guruhga bo'linadi: pastki va yuqori qismidan tutashiriladi.

C. Guruhga bo'linmaydi, faqat pastki qismidan tutashiriladi.

D. Guruhga bo'linmaydi, faqat o'rta qismidan tutashiriladi.

E. 2 guruhga bo'linadi: o'rta va pastki qismidan tutashiriladi.

24. O'zbek yozuvida harflardan tashqari qanday belgilar ishlatiladi?

A. Tutuq belgisi

B. Chiziqcha

C. Ko'chish belgisi

D. A B C

E. A B.

25. O'zbek xattotlari nomi berilgan qatorni aniqlang.

A. Sulton Ali Mashhadiy, Mir Ali Tabriziy, Shoh Muzaaffar

B. Abdurahmon Xorazmiy, Behzod, Mir Ali Qilqalam, Hofiz Sheroziy.



C. Muhammad bin Husayn al-Tibiy

D. A B C.

E. A va B.

26. Husnixatga o'rgatish qaysi metodlarda amalga oshirilgan?

A. Chiziqli metod

B. Nuxxa ko'chirish metodi

C. Ijodiy metod

D. A B C

C. A va B.

27. Yozuvga o'rgatishning gigiyenik talablari qaysi qatorda ko'rsatilgan?

A. Maktab mebelini to'g'ri tanlash

B. Partaning (yoki stol va stulning) o'quvchi bo'y-bastiga mos bo'lishi, yorug'likni chap tomondan tushishi

C. Parta bilan o'quvchining ko'krak qafasi orasida 5 enli oraliq qolishi, ruxka uch barmoq orasida ushtanishi, ruxkaning uchi bilan barmoqlar orasi 1,5-2 sm bo'lishi

D. A B C

E. V va C.

28. Sinf doskasi bilan 1-parta oralig'i qancha bo'ladi?

A. 1,5 metr

B. 2 metr

C. 2,5 metr

D. 1 metr

E. 3 metr.

29. O'zbek xalqi va uning ajdodlari qaysi yozuvlardan foydalangan?

A. So'g'd, Xorazmiy, mixat yozuvidan

B. Uyg'ur, arab, lotin, kiril, runik yozuvidan

C. A va B

D. Fors va chig'atoy yozuvidan

E. A B D

30. Qadimda yozuvga o'rgatishning qaysi usullaridan foydalanilgan?

A. Harflardan nuxxa ko'chirish

B. Ijodiy ko'chirib yozish

C. Nuxxa ko'chirish va ijodiy ko'chirib yozish

D. Mustaqil ko'chirib yozish

E. Bosma harfni yozma harfga aylantirib yozish.

31. Grafik malakalar necha bosqichda va qanday tartibda amalga oshiriladi?

1. Turli shakllar chizish

2. Harf elementlarini yozish

3. Bosh va kichik harflar yozish

4. Kichik va bosh harflar yozish

5. Harf birikmalari yozish

6. Bo'g'in yozish

7. So'z yozish

8. Gap yozish

9. Eshitib yozish

A. 1 2 4 5 6 7 8; B. 1 2 3 4 5 6 7 8; C. 1 2 3 5 6 7; D. 1 2 3 5 6 7 8;

E. 1 3 4 5 6 7.

32. Lotin alifbosi asosidagi yozuvdan qachon foydalanilgan va foydalanilmoqda?

A. 1929 yildan 1939 yilgacha; 1996 yildan boshlab

B. 1926 yildan 1940 yilgacha; 1995 yildan boshlab

C. 1929 yildan 1940 yilgacha; 1996 yildan boshlab

D. 1929 yildan 1940 yilgacha; 2005 yildan boshlab

E. 1928 yildan 1940 yilgacha; 1995 yildan boshlab

33. 3-4-sinfda ona tili darsining necha daqiqasi husnixatga ajratiladi,

A. 8-10 daqiqasi.

B. 10 daqiqasi.

C. 8 daqiqasi.

D. 12 daqiqasi.

E. 15 daqiqasi.

34. Yozuv materialini tanlashda nimalarga e'tibor beriladi?

1. Harflarning oson-qiyinligiga qarab yozish tartibini belgilash.

2. Harflarning so'z boshida so'z o'rnasida va so'z oxirida kelishini hisobga olish.

3. Matnning bolalar hayotiga mosligini hisobga olish.

4. Janr xususiyatlarini hisobga olish.

5. Imlosida xato qilish mumkin bo'lgan so'zlardan tanlash.

6. Yozuv materialini oz-ozdan ko'paytirib borish.

A. 1,2,3,5,6 B. 1,2,3,4 C. 1,2,3,4,5,6 D. 1,2,3,4,6 E. 1,2,3,4,5.

35. Yozuvdagi qanday kamchiliklar grafik xatolarga kiradi?

A. Harfning qiyaligi ulanishi, eni, bo'yi, chiziqlar orasidagi holati.

B. Harfning qiyaligi, ulanishi, kichik harflarning asosiy yozuv chizig'iga tegmay yoki undan chiqib ketishi.

C. Bosh harflarni yuqoridagi yordamchi chiziqqlarga tekizib yozish.

D. B va C.

E. Bosh harfni 6 mm yozish.

36. O'rta qismidan tutashiriladigan harflar berilgan qatorni toping.

A. A G J Y G'

B. F E J Y G G'

C. F E J Y G X G'

D. F E S Y X.

E. F E S X G G' J Y.



### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. "Barkamol avlod kelajagimiz poydevori" Toshkent, 1999
2. Boshlang'ich sinf takomillashirilgan davlat ta'limi standarti "Boshlang'ich ta'lim", 2005 yil, 6-son.
3. Boshlang'ich ta'limning takomillashirilgan o'quv dasturi, ona tili, "Boshlang'ich ta'lim" 2005 yil, 6-son.
4. Abdullayev Y "Eski maktabda xat-savod o'rgatish metodikasi" Toshkent, "O'qituvchi", 1996
5. Abdullayev Y "Hamrohim" o'quv qo'llanma Toshkent, "O'qituvchi", 1996
6. Abdullayev Y "Sovg'a" o'quv qo'llanma, Toshkent, "O'qituvchi", 1997
7. Abdullayev Y., Yo'ldosheva Sh. "Yangi alifbo va imlo" Toshkent, "O'qituvchi", 2000
8. Abdullayeva Q "Alifbe", Toshkent, "O'qituvchi", 1986
9. Abdullayeva Q., Nazarov K., Yo'ldosheva Sh. "Savod o'rgatish", Toshkent, "O'qituvchi", 1996
10. Safarova R. va b. "Alifbe", Toshkent, Sharq, 2005
11. G'afforova T. va b. "Alifbe", Toshkent, 2000
12. G'afforova T. va b. "1-sinfda savod darslari", Toshkent, 1997
13. G'ulomov M. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarini husnixatga o'rgatish" Toshkent, "O'qituvchi", 1970
14. G'ulomov M. "Husnixat metodikasi", Toshkent, "O'qituvchi", 1976
15. G'ulomov M. "Chiroyli yozuv malakasini shakllantirish", Toshkent, "O'qituvchi", 1976
16. G'ulomov M. "Husnixat daftari", 1-sinf uchun, Toshkent, 1998
17. G'ulomov M. "Husnixat daftari", 2-sinf uchun, Toshkent, 1998
18. G'ulomov M. "Husnixat daftari", 3-sinf uchun, Toshkent, 1998
19. G'ulomov M. "Husnixat daftari", 4-sinf uchun, Toshkent, 1998
20. G'ulomov M. "Yozuv daftari", 1-sinf uchun, Toshkent, Sharq, 2005

### Mundarija

Husnixat va uni o'qitish metodikasining predmeti, maqsadi va vazifasi .....	3
Yozuv haqida .....	5
Husnixat metodikasining shakllanish tarixi .....	8
Husnixat darsiga qo'yiladigan talablar .....	16
Husnixatga o'rgatishning metodik shartlari .....	27
Husnixatga o'rgatishning usullari (metodlari) .....	30
Husnixatga o'rgatish tamoyillari .....	35
Husnixat darslarida o'quvchilar yozuviga qo'yiladigan talablar .....	37
Husnixatga o'rgatishning grafik asoslari .....	44
Boshlang'ich sinfda husnixat darslarini rejalashtirish .....	48
Boshlang'ich sinfda husnixat darslari tuzilishi .....	64
Test topshiriqlari .....	68
Foydalanilgan adabiyotlar .....	74



X.G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, G. Mamatova,  
H. Boqiyeva, N. Sobirova

## HUSNIXAT VA UNI O'QITISH METODIKASI

*Muharrir Bozorov E.*

Bosishga ruxsat etildi 25.10.2007 y. Qog'oz bichimi 60x84 <sup>1</sup>/<sub>32</sub>.  
Hisob nashr tabog'i 4,75. Adadi 100.  
Buyurtma raqami № 69.

«IQTISOD-MOLIYA» nashriyotida tayyorlandi.  
100084. Toshkent kichik xalqa yo'li, 7-uy.

Nizomiy nomidagi  
«TDPU» bosmaxonasida chop etildi.  
Toshkent shahar, Yusuf Xos Hojib, 103.



